

ÜNNEPI
TANULMÁNYOK

Kovács Kálmán
egyetemi tanár
emlékére

GONDOLAT

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 31.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

ÜNNEPI TANULMÁNYOK

Kovács Kálmán
egyetemi tanár
emlékére

Gondolat Kiadó • Budapest, 2005

Bibliotheca Iuridica
Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
tudományos kiadványai
Bibliotheca Iuridica
Libri Amicorum
20

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2005
Szerkesztés © Mezey Barna, 2005

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Rátkay Ildikó
Műszaki szerkesztő Pintér László
A nyomdai előkészítés és a sokszorosítás
a Books in Print Bt. munkája

ISBN 963 9610 03 8
ISSN 1587-1509

TARTALOM

ELŐSZÓ ÉS EMLÉKEZET	7
KÁLLAY ISTVÁN A Horthy-korszak sajtójogának jellemzéséhez	11
KUN TIBOR A társasági jog fejlődése 1945-től az új társasági törvényig	23
MÁTHÉ GÁBOR A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:4. tc. létrejötte és jelentősége a dualizmus jogrendszerében	37
MEZEY BARNA II. Rákóczi Ferenc erdélyi országgyűlései	71
RÁCZ LAJOS „Magna via Transsylvaniae”	89
RÉVÉSZ T. MIHÁLY A gyülekezési jog magyarországi fejlődéséhez	105
FÜGGELÉK Kovács Kálmán (1913–1991) Kovács Kálmán publikációinak jegyzéke	120 125
KÖTETÜNK SZERZŐI AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYAI	132

TARTALOM

1. ELŐSZÓ ÉS EMLÉKEZET

2. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

3. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

4. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

5. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

6. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

7. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

8. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

9. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

10. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

11. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

12. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

13. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

14. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

15. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

16. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

17. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

18. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

19. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

20. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

21. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

22. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

23. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

24. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

25. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

26. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

27. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

28. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

29. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

30. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

31. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

32. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

33. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

34. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

35. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

36. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

37. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

38. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

39. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

40. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

41. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

42. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

43. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

44. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

45. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

46. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

47. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

48. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

49. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

50. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

51. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

52. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

53. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

54. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

55. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

56. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

57. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

58. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

59. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

60. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

61. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

62. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

63. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

64. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

65. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

66. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

67. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

68. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

69. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

70. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

71. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

72. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

73. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

74. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

75. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

76. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

77. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

78. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

79. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

80. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

81. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

82. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

83. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

84. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

85. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

86. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

87. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

88. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

89. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

90. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

91. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

92. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

93. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

94. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

95. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

96. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

97. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

98. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

99. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

100. A JÓZSEF ATTILA MŰKÖZMŰVEK KIADÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

ELŐSZÓ ÉS EMLÉKEZET

Az elmúlt század 60-as és 90-es évtizede között, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszékének vezetője dr. Kovács Kálmán professzor volt. A rendkívüli egyéniségű, határozott oktató viszonylag későn – 1959-ben – került az egyetemi katedrára. Addig a politika, a kormányzati, közigazgatási munka határozta meg életét.

Kovács Kálmán erősen zárkózott ember volt. Nehezen nyílt meg mások előtt, s ez alól talán csak a tanítványai voltak kivételek. A tanszék és az MTA-kutatóhely építését a fiatal generáció felé történő nyitása határozta meg. Fegyelmet, rendet követelő, lojalitást elváró ember volt. Környezetét nem feltétlenül jellemezte a szellemi műhelyek felszabadult légköre, mivel ettől rigorózus gondolkodása és akkurátus magatartása tartotta távol. Mégis volt valami vonzó az egyéniségében. A vállalt feladatainkat példásan és szigorúan ellenőrizte, s ugyan fukar volt elismeréseivel, de eredményesen sarkallt a teljesítésre. Sokszor visszakaptuk az általunk gépelt kéziratainkat, rajta a javításokkal, a szokásos kérdőjelekkel, az elbizonytalanító megjegyzésekkel, s az újabb utánnézésre, kutatásra szólító megjegyzéssel.

Sokat lehetett tanulni tőle. Stílust, azt feltétlenül, a munka tiszteletét és örömét pedig különösen, s még egy lényeges dolgot. Szűk környezetével ugyanis megosztotta rendkívül gazdag életútjának tapasztalatait. A 20. századi hatalom „boszorkánykonyhájának” valamennyi receptúráját bemutatta, éles kritikával leleplezve az összefüggéseket és személyeket. Így vált érthetővé előttünk a 20. század második felének hatalmi mechanizmusa, s az, hogy a professzor miért vonult vissza a gyakorlati politizálástól.

Kovács Kálmánnak domináns szerepe volt abban is, hogy a tanszékén tevékenykedő diákköri titkári feladatokat ellátó demonstrátorainak okta-

tói pályáját egyengesse. Így került a Tanszékre, mint MTA-kutatóhelyre, akadémiai státusban alkalmazva – 1966-ban – Máthé Gábor, majd röviddel ezután Révész T. Mihály és Mezey Barna, akik egyetemi oktatóként kezdték meg eredményes pályafutásukat. Két demonstrátor: Rác Lajos és Kun Tibor pedig – kisebb kitérő után – ugyancsak oktatóként helyezkedett el.

A „HAT TANSZÉKI” – akiknek oktatói pályafutása ugyancsak annyi, mint amennyit Kovács Kálmán a katedrán töltött el – úgy határozott, hogy első tanulmányai egyikével tiszteleg professzora emléke előtt.

Úgy találtuk, hogy ez a legkifejezőbb forma a Mester és tanítványai viszonyra. Máthé a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényt vizsgálta, amely a hatalomkoncentráció idején valóban üdítően hatott, s ő később is a hatalommegosztás, a közigazgatás-történet és a közigazgatás büntetőhatalma témánál maradt. Révész T. Mihály a szabadságjogok jogtörténész kutatója, a gyülekezési joggal kezdett, s a sajtószabadság és a sajtóperek kutatójaként jeleskedett a későbbiekben. Kállay István első kutatási területe ugyancsak a sajtószabadság témája volt. Mezey Barna – Kovács kifejezett témaajánlásaként – a Rákóczi-szabadságharc intézménytörténetébe fektetett sok energiát, majd a témaváltása okán a magyar büntetés-végrehajtási jog történetének szakértőjévé lépett elő. Rác Lajos szakmai vonzalma Erdély jogtörténeti kérdései iránt már a kezdetektől megmutatkozott, ő is e témának a sikeres kutatója, ám fogékony más területek, így a honfoglalás korára is. Ennek példája az itt közölt: „*Magna via Transsylvaniae*” A „legfiatalabb demonstrátort”, Kun Tibort pedig a magánjog érintette meg. Kun elsősorban a praxis felé vonzódott, de ügyvédi tevékenységét később az oktatói pályára cserélte, s a társasági jog lett az eredményes kutatási területe, amit jól példáz az intézménytörténeti áttekintése.

Kovács Kálmán professzornak oktató- és tudományszervező munkája volt különösen jelentős. Az a fiatal hallgatói kör, diákköri tagok, demonstrátorok, akik őt körülvették, jó indítást kaptak a hivatás gyakorlásához.

Visszatekintve az elmúlt évtizedekben végzett egyetemi oktató-, kutatómunkánkra, valljuk mindannyian, hogy hálával és köszönettel emlékezhetünk tisztelt Professzorunkra.

Kovács Kálmán egyetemi tanárral – pályája végén – az *Egyetemi Lapok* interjút készített. A hagyományos újságírói kérdésre: Mit üzen a professzor a tanítványainak? – lakonikusan válaszolt: Életem során igyekeztem Ember maradni minden körülmények között.

Nekünk, az emlékező tanítványoknak is ez maradt az életideánk.

Budapest, 2005. február hó

Lectori Salutem!

A szerkesztők

Kállay István
A HORTHY-KORSZAK
SAJTÓJOGÁNAK JELLEMZÉSÉHEZ
*A Magyarországi Szocialista
Munkáspárt sajtóperei (1925–1927)*

Az első világháború utolsó időszakának nemzetközi méretekben kibontakozó forradalmi küzdelmeit nemcsak győzelmek, hanem vereségek is kísérték. Magyarországon a Tanácsköztársaságot ellenforradalom váltotta fel. A magyar uralkodó osztályok nyílt ellenforradalmi diktatúrával és fehérterrorral akarták hatalmukat fenntartani – hangsúlyozza Liptai Ervinné a korszakkal kapcsolatos monográfiája bevezetésében,¹ mintegy jellemezve azt a történeti periódust, amelyben a húszas évek közepén alakult új baloldali munkáspárt működött.

Rámutat a magyarországi fasiszmus sajátos jelentkezési formájára is, amelyben az intézményesített terror a parlamentarizmussal, a többpárt-rendszerrel, a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt legalitásával ötvöződött; s e körülmények is megzavarták a tisztánlátást.² Addig, amíg az SZDP arra törekedett, hogy beilleszkedjen a rendszer politikai életébe, a KMP azt tűzte ki célul, hogy bővítse legális tevékenységének kereteit. Így merült fel egy kommunista vezetésű osztályharcos munkáspárt alakításának gondolata, majd – többéves munka eredményeképp – ezért került sor a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakítására.

A monográfia végigelemzi azt a folyamatot, ami az MSZMP megalakításához vezetett, vizsgálja a működő párt teljes tevékenységét, kutatja és értékeli a megszűnés okait. A szerző e párt egész létét a változó gazdasági-politikai viszonyok tükrében mutatja be, utalva arra, hogy a belpolitikai helyzet változása tette lehetővé az eredetileg tervezett időpontnál korábban történő pártalakítást is. „A fasiszta jellegű kormányzati rendszer megszilárdulásának folyamatát időnként gazdasági és politikai nehézsé-

¹ Liptai Ervinné: *A Magyarországi Szocialista Munkáspárt, 1925–1928*. Budapest, 1971, 286.

² I. m. 49, 53, 228.

gek akadályozták. Különösen az 1924 közepétől 1926 közepéig terjedő időszakban, amikor a pénzügyi stabilizáció módja és az a kérdés, hogy a népszövetségi kölcsön az uralkodó osztályok melyik rétege számára biztosítja a legnagyobb hasznot, átmenetileg kiélezte a hatalmat birtokló osztályok belső ellentéteit" ... „Másfelől viszont Bethlen és a kormányzat, illetve a politikai rendőrség »megtúrta« az ellenzéki mozgalom tevékenységét, nem gördített nagyobb nehézséget az új munkáspárt megalakulása elé, mivel azt remélte, hogy ez által a szociáldemokrata párt veszít szervezeti erejéből, s mint belpolitikai tényező, meggyengül" ... „1926 végén, 1927 elején az MSZMP működésének belpolitikai feltételei kedvezőtlenebbé váltak. Ebben az időszakban az ellenforradalmi rendszer kül- és belpolitikai téren átmeneti sikereket ért el. A Népszövetség pénzügyi és katonai ellenőrzése lazult Magyarországon, az olasz–magyar kormány tárgyalásai, majd a két ország közötti szerződés megkötése után csökkent Magyarország külpolitikai elszigeteltsége.”

Nagy figyelmet érdemel az MSZMP sajtósága, a körülményekhez rugalmasan alkalmazkodó sajtótevékenysége is. A párt írásos propagandájáról Liptai Ervinné a következőket mondja: a párt célkitűzései 1925-ben röpiratai útján váltak országosan ismertté. Vidéken a röpiratok terjesztése, olvasása, azok tartalmának megbeszélése tartotta össze a párt tagjait és a körülöttük kialakuló szimpatizáncsoportokat, illetve ez a tevékenység készítette elő az MSZMP-csoportok későbbi megalakulását azokon a helyeken, ahol a párt szervezeti kiépülését a hatóságok megakadályozták. A párt rendszeresen megjelenő újságot akar kiadni, de ehhez nem kapott engedélyt. Az egyszer megjelenő sajtóterméket előzetes engedély nélkül, a polgármesteri hivatalnak való bemutatás után lehetett nyomtatni, de a párt röpiratait a rendőri szervek kezdettől fogva figyelemmel kísérték, terjesztésüket igyekeztek megakadályozni. A Politikai Nyomozó Főcsoport már 1925. május 20-án jelentette a főkapitányságnak, hogy az MSZMP első röpirata, „A Munkás” osztályharcos hangja miatt „hatósági beavatkozást igényel”, 1925. június 25-én a belügyminiszter betiltotta az MSZMP eddig megjelent röpiratainak terjesztését: „Budapestben a Magyarországi Szocialista Munkáspárt lapjaként, hetenként változó, éspedig: »A Munkás«, »Szocialista«, »A Harc«, »Előre« és »Szikra« címek alatt kiadott időszaki sajtótermék további megjelenését és terjesztését az 5481/1914. BM sz. rendelet és az 1920. évi 6. tv. 1. § (2) be-

kezdése alapján az ország belső rendjét és közbiztonságát veszélyeztető közleményei miatt megtiltom.”³ A párt nem nélkülözhetette a sajtó nyilvánosságát, és ezért a tilalom ellenére vagy a tilalmak megkerülésével folytatott sajtótevékenységet. Ezt az igen érdekes problémakört a monográfia szerzője így sommázza: „Az esetek többségében eljárást indítottak: az MSZMP röpiratainak és röplapjainak felelős kiadói ellen olyan indoklással, hogy a röpiratok »izgató hangú« cikkeket közöltek. 1925 szeptemberéig Vági István ellen 5, Gőgös Ignác ellen 3, Mózes Viktor, Palotás Imre, Hidassy György, Fodor Károly, Sollner József, Földessy Vince, Béres József, Szilágyi J. Jenő ellen 1-1 ízben indítottak sajtóvétség címén eljárást. A törvényszéki tárgyalásokon – első fokon – a vádlottak többségét 3 naptól 4 havi fogházig terjedő ítélettel, ezen kívül 150 000 koronától 2 millió koronáig terjedő pénzbüntetéssel sújtották. A másodfokú tárgyaláson az eljárásoknak mintegy felét beszüntették, vagy azért, mert a pártnak megvolt a röpirat kiadásához szükséges polgármesteri engedélye, vagy mert a röpiratot időszaki sajtóterméknek minősítették, s ezekre nem vonatkoztak a sajtótörvény rendelkezései.”⁴

A párt sajtótevékenysége és az ezzel kapcsolatos sajtóperes anyag elemzése azonban *jogtörténeti szempontból részletesebb vizsgálatot* követel, hiszen a korabeli jogi sajtó is felhívja a figyelmet arra, hogy 1919 után a polgári – és Tanácsköztársaság intézményeinek felszámolása, a „status quo”-t sértő vagy veszélyeztető cselekmények megtorlása, a jövőt illető kiküszöbölése mellett a kurzus egyik legfontosabb kriminálpolitikai feladatának tartotta a liberális hangú sajtó elnémitását.

A következőkben a sajtójog elméletében és gyakorlatában felmerülő néhány olyan kérdést veszünk vizsgálat alá, melyek a jogi rendezés oldaláról súlyosan befolyásolják az MSZMP sajtótevékenységét. Az e területen ható jogszabályok nem egy időben keletkeztek, nem azonos jogpolitikai célt szolgáltak, nem voltak kellően összehangoltak, és így együttes alkalmazásuk során számos kérdésben pozitív vagy negatív jogszabályütközésekre vezettek. E zavarokat és hézagokat töltötte ki a jogalkotásnál lényegesen „rugalmasabb” bírói gyakorlat.

³ I. m. 108–109.

⁴ I. m. 121.

Az elmondottakat rendbe szedve, meg kell vizsgálnunk 1. a sajtótörvény (1914. évi 14. tv.), a kivételes hatalomról szóló törvény (1912. évi 63. tv. és az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló ún. rendtörvény, 1921. évi 3. tv.) együttes alkalmazásából fakadó problémákat, 2. az e nehézségeket áthidalni törekvő és a politikai körülmények változása szerint hullámzó ítélkezési gyakorlatot, 3. összevetve az MSZMP peres anyagával, hogy képet kapjunk e párt sajtótevékenységének legális kereteiről, korlátairól, majd e területen a párt megszüntetése irányában ható jogi eszközökről.

I.

Arra is tekintettel, hogy a Horthy-korszak joggyakorlatát vizsgáló történeteszek hajlamosak *csupán* az egyes ügyekben mutatkozó konkrét törvénysértésekből és eljárási szabálytalanságokból következtetést levonva általánosítani, vizsgálnunk kell a *betartott* normákat is, elemezve a változások irányát a jogszabály-módosítások, az ítélkezéspolitikai gyakorlat és a döntvények szférájában, és az így adódó következtetéseket kell összevetnünk az ügyiratokkal és az ítéletekkel.

A következőkben a sajtójog elméletében és gyakorlatában felmerülő néhány kérdést vesszünk vizsgálat alá. A probléma jelentőségére mutat, hogy az ellenforradalmi állam a hatalom megragadásával szinte egyidejűleg totális, a hírközlés minden eszközére és módjára kiterjedő katonai cenzúrát vezetett be, melynek enyhítésére csak az antanthatalmak követelésére került sor. Fontos jelenség itt az *ítélkezéspolitikai gyakorlat hullámzása*, amely a különböző jogalkotói szándékot kifejező és így eltérő elvi alapokon álló sajtótörvény (1914. évi 14. tv.) a kivételes hatalomról szóló törvény (1912. évi 63. tv.) és a rendtörvény (1921. évi 3. tv.) együttes alkalmazásából adódik. A jogszabályok „összecsapását”, főként a nem közös elvi alapon álló három törvény hiányosságait ismerte fel és használta ki a korszak egyedüli, legális, következetesen baloldali pártmozgalma, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (1925–1927) is. Ez fontos körülmény a párt legalitási lehetőségeinek vizsgálatánál, ugyanis az egész Horthy-kor alatt más, törvényes keretek között működő, következetesen baloldali párt nem jött létre. Az MSZMP a sajtó segítségével tartotta

fenn és építette – a parasztság körében is – befolyását. A „büntetéspolitikai hullámvölgyet” kihasználva pedig sokszor el is tudta vonni sajtódeliktummal vagy ezúton elkövetett más bűncselekménnyel vádolt tagjait a megtorlás elől.

További, messze vezető részelemzéseket igényel annak feltárása, hogy egyes időszakokban az állami szervek miért nem használták fel a rendelkezésre álló preventív és megtorló eszközöket sem, majd éppen miért léptek túl a maguk megadta határokon.

Mint ismeretes, szélsőséges csoportok röviddel az antant tiltakozása után már az 1914. évi 14. reakciós tv. revízióját követelték. Ennek első nyoma a Gömbös Gyula-féle javaslat, továbbá – a bár eltérő politikai forrásból eredő, de azonos célú – a Lingauer Albin szerkesztette memorandum. A TESZ is követelte a sajtó személyi állományának igazoltatását, a kiadási és terjesztési lehetőségek megszorítását, mert „...a sajtónak a magyar közéletben való szerepe felülmúl minden képzeletet [...] a nemzet legnagyobb érdekének kockáztatása nélkül a leszámolás nem késhet tovább”⁵

Az első periódust, mely a levéltári anyag alapján 1923-ig számítható, a fent említett javaslatok, valamint a Vörösvédelmi Szervezet tervezete jellemzi. Ezeken és az ennek szellemében született rendeleteken már a „hatalmi elmélet” alkalmazására irányuló első törekvések láthatók. A jogalkalmazók többsége észlelve, de meg nem értve a jelenségeket, nem tudott egységes álláspontra helyezkedni. Ezért az új rendelkezések inkább egy elbizonytalanodó, mint egységes és szilárd joggyakorlatot teremtettek. A jogalkalmazás, bár néhol enyhítő körülménynek fogja fel „...a még új keletű törvény köztudatba kellőképpen át nem ment tiltó rendelkezéseiről tudomást nem szerevezve”⁶ történt elkövetést, azonban a döntvények már más irányba mutatnak. Cél: a bírói gyakorlat átvitele a normák felhasználásának területéről (Rechtsanwendung) – „az értelmezési szabadságra” apellálva a közvetett jogalkotás (Rechtsgestaltung) felé.

Olyan hangok, hogy az állam „a jogalkalmazásnak eredeti feladatain való túlterjesztésével” igyekszik problémáit megoldani – már viszonylag

⁵ Horthy Miklós titkos iratai. Összeállította Sutai Miklós és Szűcs László. Budapest, 1962, 47–52.

⁶ MSZMP Párttörténeti Intézet (P. 1.) Archívuma 29183-8.

korán elhangzottak. Egyes jogászok „tüneti terápiának”⁷ nevezték azt, hogy „romboló tendenciát... több lap egész tartalmából és általában a szerkesztés módjából” kell megállapítani akkor is, ha külön-külön a kiadvány egy része sem inkriminálható. Ezzel a bíróság már nem bűncselekmények, hanem lapok iránya felett mondott ki büntető ítéletet, feladatul vállalva, hogy döntsön vélemények és elvek igazságáról vagy hamis voltáról. Feladták azt a klasszikusnak mondott alapelvet, hogy „jogvita csak szabatosan körülírt tényálladék felett keletkezhetik”.⁸

A második periódust már a gazdasági válság előszele jelzi, noha *lényegileg új elvek* bevezetését ez *nem* is jelenti, hiszen a burzsoá törvényességet ért „frontáttörés” már 1923-ig lezajlott, csupán az előkészített anyag tényleges *alkalmazására* került sor (1939. évi 2. tv.).

II.

A sajtó *útján* elkövetett cselekmények minősítését, a büntetési tételeket jelentősen befolyásolta a kivételes hatalomról szóló törvény szigorítási rendszere. Rendelkezései elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jellemzők és fontosak, ennek ellenére jogtörténeti irodalmunkban összefoglaló elemzésére még nem került sor, csupán egyes érintkezési felületeket tárgyalnak.⁹

A kivételes hatalomról szóló 1912. évi 63. tv. a háborús előkészületek eredménye. A törvényhozás lehetőséget nyújtott arra, hogy a végrehajtó hatalom a hatalmi szerveket illető normaalkotó tevékenységet folytasson. A törvényhozás „lassúságával” és a jogalkalmazás „elaszticitásával” indokolt törvény csupán egy összefoglalt korrekatívumot tartalmazott. A nagyon is szabadon értelmezett „rendkívüli állapot” megszüntetésével a felhatalmazás alapján hozott normákat a hatalmi szervek konvalidálás szempontjából ellenőriznie kellett.

⁷ JK, 61. évf., 12. sz. 97–98.

⁸ JK, 1923, 14. sz. 110.

⁹ Például Tóth Árpád: *A kivételes hatalomról szóló 1912. évi 63. tv. létrejöttének előzményei 1868-tól a századfordulóig*. Szeged. Acta Jur. et Pol. Tom. XI, fasc. 6. uő: *Az 1906. évi osztrák kivételes intézkedések magyarországi bevezetésének problémái a koalíciós kormány idején*. Jogtörténeti Tanulmányok 1. Budapest, 1966, 73–90.

A szocialista jogelmélet az 1912. évi 63. tv.-ben a korszakra Európa-szerte jellemző általános intézményt látott.¹⁰ A részletesebb vizsgálat azonban kimutatta, hogy hazánkban a *felhatalmazás megszűnte után*, tehát már *hatálytalan* „felhatalmazás” alapján is születtek rendeletek és ítéletek. Ez az elégszer nem hangsúlyozható momentum világosan bizonyítja, hogy az igazgatási szervek – hatályát vesztt, halott törvény alapján – hatalmi funkciókat gyakoroltak. Ez a jogalkotási gyakorlat is további lépést jelentett a fasizálódás útján.

Az 1912. évi 63. tv. időbeli hatályát az 1920. évi 6. tv. 1922. július 26-ától szüntette meg, és ezt annak 3. §-ára épülő 6310/1922. M. E. sz. rendelet gyakorlatilag deklarálta is. Míg azonban e rendelet napvilágot látott, folyamatban volt az új költségvetési törvény tárgyalása is, mely [1922. évi 17. tv. 6. § (1)-(2) bekezdései] a kivételes hatalmat augusztus 11-ével visszaállította, és az annullálódott jogszabályanyagot értelemszerűen hatályában újra visszaállította. A folyamatosságnak ez a megszakadása is már fontos tény.

Az 1922. évi 17. tv. hat hónapi – 1923. február 10-ig terjedő – hatályt állapított meg azzal a kikötéssel, hogy a kivételes helyzet további fenntartására négy hónapon belüli jogvesztő határidővel lehet törvényjavaslat formájában előterjesztést tenni. Ennek megfelelően december 7-én 123. sorszám alatt az igazságügy-miniszter be is nyújtotta javaslatát, de ennek megtárgyalására nem került sor.

A folytonosság első megszakadása 1922. július 26. és augusztus 11. között volt, melyet a nem létező jogfolytonosságra hivatkozva küszöböltek ki.¹¹

Sokkal fontosabb azonban az 1923. február 10-ével kezdődő és egészen az 1939. évi 2. tv. hatálybalépéséig tartó periódus, mert ekkor már *semmi sem* indokolta a hatályát vesztt törvény és az annak alapján hozott egyéb jogszabályok alkalmazását. A *továbbható hatályt* a Kúria minden ítéletében szükségesnek tartotta megindokolni, a jogalapot úgy pró-

¹⁰ *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Budapest, 1958, 220. Egyébként a kivételes felhatalmazás jelenleg is élő jelenség és probléma az imperialista államokban. Lásd pl. Zsdanov, A. A.: „rendkívüli állapot” az imperialista államok közigazgatási jogában. *Pravovegyenyije*, 1965, 1. sz. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1965, 4.

¹¹ Domokos József: *Kivételes hatalom és rögtönbíráskodás a Horthy-uralom alatt*. (Hozzászólás a Sallai-Fürst-ügyhöz). Budapest, 1946, 24–25.

bálta megteremteni, hogy a továbbhatást a 123. javaslat benyújtásához és nem megtárgyalásához kötötte. A jogalkalmazó szerv elvileg ezzel konvalidálta a hatálytalan normát, tehát ad absurdum jogot alkotott (930. elvi határozat).

A fentiek szerint a kivételes hatalomról szóló törvény és következményei 1923 utáni – bár a fent tárgyalt problémák miatt sokszor ingadozó – alkalmazását *nem mint a felhatalmazási törvény következményeit kell megítélni*, mert a lezajlott jelenség az igazgatási szervek önálló térhódítását és a jogalkalmazó szervek jogalkotásra történő átállítási kísérleteit jelentik. A kérdés súlya nem csupán az elmélet területén érzékelhető, hiszen a sajtó és sajtó útján elkövetett cselekmények miatt megállapított büntetési tételek éppen ennek alapján voltak súlyosabbak.

III.

A sajtó útján elkövetett, az állam érdekébe ütköző cselekményeket az 1921. évi 3. tv. alapján minősítették, tehát ki kell térni a sajtótörvény és a rendtörvény kapcsolatának kérdésére is.

A rendtörvény „elasztikus szakaszai” a sajtótörvény megsértésével te remtettek lehetőséget minél több személy elmarasztalására, amely a sajtójogi fokozatos felelősség elvével állt szemben. Az eljárás alá vonhatók körének kiterjesztése azonban nem járt egyértelmű eredménnyel.¹² A húszas évek végéig, mely feltehetőleg az egységes gyakorlat kialakulásának ideje, esetenként váratlanul enyhe ítéletek születtek. Ezt a jelenséget az 1921. évi 3. tv. illeszkedési hibáival is lehet magyarázni. Az általában együttesen alkalmazott három jogszabály: a sajtótörvény, a rendtörvény és a kivételes hatalomról szóló rendelkezés különböző jogpolitikai szakaszban keletkezett. A legnagyobb szigor igényével fellépő rendtörvény éppen a kaucsukszabályozás érdekében hanyagolta el a norma zártságának követelményét.¹³ Az összehangolatlanság a „leges geminatae” hibájához vezetett, amelynek hézagait csak hosszú gyakorlat tudta kitölteni.

¹² JK, 59. évf., 9–10. sz. 69.

¹³ Angyal Pál: *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi 3. tv. A magyar büntető tv. kézikönyvei*, 4. sz.

Az ütköző rendelkezések miatt szinte megoldhatatlan problémát okozott, hogy a sajtó útján elkövetett rendtörvénybe ütköző cselekmények a sajtóra vonatkozó jogszabályok vagy a BTK. 69. §-a szerint minősülő, a közönséges részesség szabályai alapján elbírálandó bűntettek-e. A kérdésnek a felelősségre vonhatók köre szempontjából volt kardinális jelentősége.

A sajtódeliktum vagy sajtó útján elkövetettség – utóbbi a rendtörvény szerint minősül – elhatárolása jogi polémiák fő forrása és a korrektív döntések megszületéséig az elkövetők nagy menekülési lehetősége. A zavart elsősorban a politikai röpiratok szerzői használták ki. A jogszabályok összeütközése különösen a bizonyítás kérdésében mutatkozott meg. A valóság bizonyítására eltérő, végeredményben egymást kizáró szabályok érvényesültek a sajtódeliktum és a sajtó útján elkövetett deliktum esetében. In ultima analysi a kérdés úgy merült fel, hogy bizonyítható-e a bizonyítás szükségessége. Mivel az egyik esetben a valóság bizonyítása nem kritérium, sőt meg sincs engedve, a bíró olyan prejudiciumra kényszerült, hogy minősítenie kellett a cselekményt azelőtt, mielőtt a bizonyítás szükségessége esetlegesen felmerült. E zavart a napi politika által diktált nem jogi eszközökkel oldották fel.¹⁴

Nagy általánosságban a büntetési tételek nagy különbözősége miatt a vádlott érdeke *mindig* az volt, hogy kérje a valóság bizonyítását.¹⁵ Arra hivatkozással, hogy az elkövető a nyilvános tárgyalást ne egy utolsó politikai agitációra használja fel, az indítványt elutasították. Hogy mi a valóság, és hogy mikor bizonyítható, ezt nem lehetett eldönteni: „...hogy már most a valótlanságot kell-e bizonyítani (rendtörvény) vagy a valót (a rágalmazás), ez a tényálladási elemek létezésének megállapításához vezető perrendi taktika körébe vág, valamint az is, hogy a nemzetgyaláznál a valótlanságot a vádnak és a rágalmazásnál a valóságot a védelemnek kell rendszerint bizonyítania”.¹⁶

A bírói gyakorlat 1923–29 között oda tendált, hogy a sajtótörvény 32. §-ának alkalmazását lehetőleg elkerülve mint „lex posteriorra” a rend-

¹⁴ JK, 59. évf., 9–10. sz. 70.

¹⁵ Párttörténeti Intézet (P. I.) Röpiratgyűjtemény, III/12/1927/1/2130.

¹⁶ JK, 59. évf., 9–10. sz. 70.

törvényre hivatkozzanak a valóság fogalmának értelmezésénél és a bizonyíthatóság lehetőségeinek megállapításánál.

A sajtótörvény és a rendtörvény kapcsolata, a csikorgó illeszkedési hibák odavezettek, hogy 1930-ra a sajtó jogi (fokozatos) felelősségi rendszere fellazult, közeledett az általános büntetőjogi rendszerhez, miközben a bíró kezében egyébként is egyre nagyobb és nagyobb, a jogalkalmazás kereteit egyre inkább meghaladó hatalom összpontosult.

IV.

Minden politikai párt tömegkapcsolatait előnyösen befolyásolja, ha sajtóorgániummal rendelkezik. Az 1914. évi 14. tv. szerint időszaki lapot mindenki szabadon alapíthatott. A lapindítás nem volt engedélyhez kötve, csupán az első szám megjelenése előtt 15 nappal kellett az illetékes törvényhatóság előtt a tervezett sajtótermék adatait írásban regisztráltatni.

A belügyminiszter 5484/1914. ME sz. rendelet és az 1920. évi 6. tv. 1. § (2) bek. alapján, hivatkozva a párt kért sajtótevékenységének az „ország belső rendjét és a közbiztonságát” veszélyeztető voltára, 197055/1925-VII. sz. lehetetlenné tette az MSZMP számára a lapindítást.¹⁷

A párt ezután csak röpiratokra volt utalva, ugyanis a jogszabályok itt egy ideig nem írtak elő előzetes bejelentési kötelezettséget, csupán az impresszumot kellett feltüntetni. Amikor bevezették a röpiratok előzetes ellenőrzését is, az elnémíttatás elől csak a jogszabályok megkerülésével lehetett kitérni. Ilyen törekvések két területen jelentkeztek. A röpiratok kiadásában és ezek terjesztésében. A terjesztők főleg arra törekedtek, hogy a Btk. 92. §-ában foglalt enyhítési lehetőségekkel élni tudjanak, vagy legalább ideig-óráig késleltetni tudják a nyomozást.¹⁸ Sokszor azonban szükség volt az áldozatvállalásra is, egy-egy fontos anyag terjesztését akkor is le kellett bonyolítani, ha azért elkerülhetetlenül bekövetkezett a megtorlás.¹⁹ A védekezések szinte felsorolhatatlanok.

¹⁷ „A reakció támadása a munkásság ellen: az 1925. június 19-i végzésre.” P. I. Röpiratgyűjtemény III/12/1925-VI/2070.

¹⁸ P. I. Arch. 29337., 29520., 10522/1926. stb.

¹⁹ P. I. Arch. 29513.

A legügyesebb taktika volt a választási eljárással összekapcsolt terjesztés. Az 1926-os választásokra az MSZMP is gyűjtött aláírásokat. Aki a listát aláírta, az veszélytelenül adhatott ki röpiratot.²⁰

Hogy a rölapok ügyészi lefoglalását lehetetlenné tegyék, a példányokat már a nyomdagépek alól osztották szét a terjesztőknek. Mire a rendőrség nyomra talált, az anyagot már szétosztották.²¹ A rendőrség félrevezetését célozta az az eljárás is, hogy a kiadványt több nyomda készítette oly módon, hogy az egyik csak a szedést végezte el, míg a másik a sokszorosítást. Az impresszum azonban csak a szedést végző nyomda adatait tartalmazta.

Fontos esetekben a lefoglalás utáni terjesztéstől sem lehetett elzárkózni. Ez a cselekmény a sajtótörvény 11. §-ának (4) bekezdésébe ütközött. A terjesztés ennek ellenére sem kívánt nagy áldozatot, mert legtöbbször az idézett törvény 25. §-ának (2) bekezdése, az 5340/1924. ME sz. rendelet 4. -§-a, valamint az 1925. évi 35. tv. 17. §-a szerint figyelemmel a 63800/1926. IM sz. rendeletre, a BTK. 92. § alkalmazásával csak pénzbüntetést szabtak ki.²²

Csupán példálózó jelleggel soroljuk fel azokat az eseteket, melyek eredményes megoldásoknak bizonyultak: 1. A röpirat hibás impresszummal jelent meg. Előírás szerint fel kellett tüntetni a szerző nevét és címét, a nyomda megnevezését és helyét, valamint felelős vezetőjét. Ha ezekbe az adatokba hibákat csúsztattak, a lefoglalásra és a felelősség megállapítására csak az anyag szétosztása után kerülhetett sor.²³ 2. A röpiratot egyáltalán nem látták el impresszummal. Ez sajtórendőri vétségnek minősült, azonban a felelősségre vonást – az irat tartalmától függetlenül – el lehetett kerülni. A védekezés itt az volt, hogy az iratot a megrendelő és a terjesztő is csak meghívóknak tekintette.²⁴ 3. Kihasználva a választási harc lehetőségeit, a választási hirdetményeken politikai természetű felhívásokat is közzétettek. A választási hirdetmény csak a gyűlés helyére és idejére, valamint a szónokok és jelöltek személyének

²⁰ P. I. Arch. 29513. tárgyalási jkv. 1927. ápr. 29.

²¹ P. I. Arch. 10522-1926/Bp. TSZK.

²² P. I. Arch. 29513. 7–16. sorsz.

²³ P. I. Arch. 29518/48.

²⁴ P. I. Arch. 29512.

megjelölésére utaló közléseket tartalmazhatott. Ennek megsértéséért az 1924. évi 26. tv. 12- §-a alapján a BTK 92. § alkalmazásával az 5340/1924. ME sz. rendelet figyelembevételével általában – mint sajtórendőri vétéséért – pénzbüntetést szabtak ki.²⁵ 4. Röplapjaikat „körlevél” címmel terjesztették, és a vétés miatt megindított eljárásban azzal védekeztek, hogy az intern tájékoztatására készült, de írógép és sokszorosítógép híján a nyomdatechnikai út választását csupán gazdaságossági szempontok indokolták. Állásfoglalásuk védhetősége érdekében valóban borítékolva terjesztették a röpiratokat.²⁶ 5. Sok esetben külföldre távozó párttag több röpirat szerzőségét egyszerre vállalta. A cselekmény súlya miatt előzetes letartóztatást elrendelni nem lehetett, de a tárgyalás kitézésének idejére a terhelt már illegálisan átlépte a határt.²⁷

A terjesztés eredményeit és az üldözés hiányosságait legjobban az bizonyítja, hogy évekkal az MSZMP megszűnése után még mindig felbukkannak röpirataik.

V.

A sajtótörvény, valamint a vele együtt alkalmazott 1912. évi 63. tv. és 1921. évi 3 tv. összefonódó problematikája még feltárára vár. Célunk az volt, hogy e fontos kérdéskör kimunkálásához néhány adalékkal csatlakozzunk.

²⁵ P. I. Arch. 29183-8.

²⁶ P. I. Arch. 29183-5.

²⁷ P. I. Arch. 29337, 29520.

Kun Tibor A TÁRSASÁGI JOG FEJLŐDÉSE 1945-TŐL AZ ÚJ TÁRSASÁGI TÖRVÉNYIG¹

A szocialista társadalmi fejlődés során a társasági jog szempontjából két alapvető szakaszt kell megkülönböztetnünk. E két szakasz kifejezetten a gazdaságirányítási rendszerben megnyilvánuló különbségek alapján határozható el egymástól.

Az úgynevezett tervutasításos rendszerben a direkt irányítási formák fölöslegessé és irreálissá is tették a vállalatok szerződéses társulásait, hiszen a gazdaság közvetlen államigazgatási irányítása folytán az eszközök koncentrációja és centralizációja megoldható volt közhatalmi módszerekkel is. A tervbontás következtében az egyes vállalatok a rájuk megszabott tervszámok alapján voltak kötelesek feladataikat teljesíteni, s ebbe a körbe a társulások már nem fértek bele. Ugyanakkor állandóan jelen volt a társadalmi tudatban egy félelem is a burzsoá rendszer újratemelésétől a társaságok útján.

Az 1947. évi XV. tc. megalkotásával a szövetkezetek kiváltak a társasági jog keretei közül, és a továbbiakban minden olyan kisárutermelői társulást, amely nem a szövetkezeti mozgalom talaján állt, a szövetkezeti út ellenpólusának tekintettek. Ezt juttatta kifejezésre a törvény indokolása is: „Amint a részvénytársasági vagy közkereseti társasági formák természetüknél fogva nem jők a nép kezében, úgy remélhető, hogy a szövetkezetekkel a népi rétegeink: a parasztság, a munkásság és a dolgozó értelmiség tud majd gazdálkodni, annál inkább, mert a szövetkezet természeténél és minőségénél fogva éppen ezeknek a rétegeknek a kezébe való... A szövetkezet tehát túlnő a kereskedelmi társaság keretein, és az egyesület vagy köztestület irányában elágazó sui generis intézménnyé lesz. Ez az oka annak, hogy a javaslat – szemben a KT rendelkezéseivel – a szö-

¹ Részlet a szerző „A társasági jog kialakulásának rövid története” című tanulmányából. In *A társasági törvény*. Szerk. dr. Kun Tibor. Budapest, 1988, Láng Kiadó.

vetkezetet nem minősíti kereskedelmi társaságnak.” Ettől az időszaktól fogva – bár nem tagadható, hogy ezek is társasági alapú személyegyesülések – a szövetkezeteknek, valamint a rájuk vonatkozó joganyaguknak a teljes önállósulását figyelhetjük meg.

A gazdaságirányítás direkt rendszerében is létezett néhány társasági alakzat, bár szerepük csekély, létük pedig többnyire formális volt. Lényeges különbség található viszont a természetes személyek részére biztosított formák, illetve a gazdálkodó szervezeteknek lehetővé tett társaságok között. Ez utóbbiak keretében kell megemlíteni a KT alapján működő részvénytársaságokat, valamint a korlátolt felelősségű társaságokat. Fenntartásukat többnyire külkereskedelmi érdekek motiválták.

A természetes személyek társaságai elvben tovább léteztek a KT rendelkezései alapján, azonban ezeket a gazdaságpolitika változatos tartalommal kitölteni nem tudta, és nem is akarta. Szűk körben volt lehetőség arra, hogy közkereseti társaságok jöjjenek létre. Az 1957. évi 17. sz. tvr., valamint az 1958. évi 19. sz. tvr. szerint ugyanis a magánkereskedelemben három, a kisiparban pedig két személy alakíthatott közkereseti társaságot. A létszámbeli megkötöttségek, továbbá az államigazgatási szervek állandó ellenőrzései „a kapitalista tendenciák megakadályozására” minimálisra csökkentették gyakorlati szerepüket. E tényen az sem változtatott, hogy meghatározott munkára több kisiparos társasági szerződésen alapuló ún. alkalmi munkaközösségeket hozhatott létre.

A Polgári Törvénykönyv tervezetének készítése közben élénk vita zajlott arról, hogy a szocialista polgári jognak szabad-e foglalkoznia a társaság intézményével. Eredetileg a polgári jogi társaságot nem kívánták a törvényben szabályozni. Többen kifejezték azon aggályukat, miszerint a magánjogi társaságok alkalmasak „... a nyilvánosságot kerülő, titkolt, gazdasági-hatalmi célokat szolgáló tőkés szervezkedések (szindikátusok, kartellek stb.) létrehozására és működtetésére”. Az ideológiai korlátok ellenére mégsem volt nélkülözhető a törvényi rendezés, mert az alkotók – nagyon helyesen – felismerték, hogy „... az intézmény kifejezett eltiltása aligha képzelhető el, mert hiszen ilyen gazdasági-jogi alakulatok megengedett célokra nap mint nap alakulnak. Sőt, az átmenet viszonyai között kívánatos is lehet, hogy gazdasági vagy ahhoz kapcsolódó tevékenységet az érdekeltek jogi személyiséggel nem rendelkező társas formában folytassanak... vagy éppen társadalmilag hasznos célokat többben, gazdasági

erejük összegzésével valósítsanak meg (pl. több vállalat közösen épít sportpályát).”

A törvény a társaság fogalmát a gazdasági vállalkozásra és a forgalomban való részvételre irányuló, közös vagyont létrehozó intézményként fogalmazta meg. Kifejezésre juttatta azt is, hogy kereskedelmi tevékenységre, illetve kizsákmányoló céllal tilos ezeknek alapítása. A dolog természetéből adódóan a polgári jogi társaság nem minősülhetett jogi személynek, tagjainak személyes közreműködési kötelezettsége pedig elvként érvényesült. A jogi személy tagokra viszont a társasági szerződés akként is rendelkezhetett, hogy ezek kizárólag vagyoni hozzájárulásra kötelezettek. A Ptk. eredeti szövege semmiféle formakényszert nem tartalmazott, sem írásbeli alakot, sem pedig hatósági jóváhagyást nem írt elő.

A Ptk. megalkotása még jobban elválasztotta a szövetkezeti mozgalmat a társasági jogtól. A szövetkezeti rendelkezések elhelyezése a jogi személyek egyes fajtáira vonatkozó részben, a törekvés a már korábban megalkotott 1959. évi 7. sz. tvr.-el – amely a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogviszonyait rendezte – való összhangra, a központosított országos szövetkezeti szervek létrehozására irányuló előírások, valamint a törvény indokolásának egyes kitételei külön-külön is igazolják a szövetkezeteknek a társaságoktól való elkülönülését és sui generis formaként való létrejöttét.

A Ptk. életbe léptetéséről szóló tvr. melléklete rendelkezett a felszabadulás előtt alkotott egyes jogszabályok fenntartásáról. A KT, illetve az 1930. évi V. tc. jó néhány rendelkezésének hatályon kívül helyezése az elvi lehetőségét is megszüntette a betéti társaságok és a csendes társaságok alapításának.

Már a tervutasításos korban is kialakultak olyan formák, amelyek előrevetítették egy új típusú – a gazdálkodó szervezetek keretében is alkalmazható – társulási modell körvonalait. A mezőgazdaságban, főleg a termelőszövetkezetek körében a szerény gazdasági eszközök motiválták ezeket a törekvéseket, és így 1958-tól különféle termelési kooperációk jöttek létre jogszabályi alátámasztás nélkül és eléggé bizonytalan körülmények között. A mezőgazdasági kollektivizálás befejezésével egy időben jelent meg a 10/1961. (IV. 30.) FM sz. rendelet, amely szabályozta a jogi személyiség nélküli, egyszerűbb gazdasági együttműködést, valamint a jogi személyként működő közös vállalkozást. Mindezek mellett a

társaságok elleni szemlélet nem sokat változott: a termelőszövetkezeti társulásokat a gazdaságilag-társadalmilag mintegy fejletlenebbnek minősített szövetkezeti csoporttulajdon „össznépiesedése” egyik formájaként fogták fel, jogilag pedig el kívánták szakítani a polgári jogi társasági intézménytől, formálisan is kifejezve ezt a „termelőszövetkezeti kooperáció” elnevezéssel. Az irodalom nagy része (egészen a gazdaságirányítás reformjáig) a termelőszövetkezeti társulásokat nem polgári jogi, hanem termelőszövetkezeti jogi intézményeknek minősítette. Bár a résztvevők köre behatárolt volt, valamint a szabadon felhasználható pénzeszközök korlátozottak, a lehetséges tevékenységeket, a társulások jogállását, szervezetét, ügyvitelét részletekbe menően szabályozták, mégis rövid idő alatt 35 építőipari társulás tevékenykedett a szövetkezeti beruházások területén. Emellett különféle termelést elősegítő szolgáltatásokra, baromfikeltetésre, öntözésre, hízalásra, továbbá gépjávitásra alakultak társaságok.²

A szocialista társulási jog fejlődésében alapvető változást eredményezett a gazdaságirányítási rendszer 1968. évi reformja. Az áttérés közvetlen előkészítése során jelentek meg azok a jogszabályok, amelyek a váltást voltak hivatva szolgálni. Tárgyunk szempontjából kiemelkednek: az 1967. évi III. törvény a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről, az 1967. évi 39. sz. tvr., amely a Ptk. és a Ptké. egyes rendelkezéseit módosította, továbbá a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet az állami vállalatról (továbbiakban vállalati rendeletként is jelölve).

E normák két fontos sajátosságát kell kiemelni: egyrészt lehetővé tették az állami gazdálkodó szervezetek részére is a többféle társulási alakzat közötti választhatóságot, másrészt oldották a különféle tulajdoni formák keveredésére vonatkozó tilalmat.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvény 53–56. §-ai az addig ismert két forma – az egyszerű gazdasági együttműködés és a közös vállalkozás – mellett bevezette a szövetkezeti közös vállalat intézményét. A továbbiakban az egyszerű gazdasági együttműködésre az egyidejűleg módosított Ptk.-nak a polgári jogi társaságra vonatkozó előírásait kellett alkalmazni, a közös vállalkozás és a szövetkezeti közös vállalat pedig jogi személyiségű alakzatként működhetett. Amennyiben

szövetkezet és más gazdálkodó szervezetek társultak, úgy ezekre az állami vállalatról szóló rendeletben kijelölt formákat kellett alkalmazni, viszont, ha egy már működő szövetkezeti társuláshoz más szocialista gazdálkodó szervezet csatlakozott, úgy a termelőszövetkezeti törvényben, illetve végrehajtási rendeletében levő előírásokat kellett figyelembe venni.

A 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet nagymértékben érintette a társulási jogot is. Az állami vállalatok egymással és egyéb gazdálkodó szervezetekkel, illetve az utóbbiak egymással jogi személyiség nélküli egyesületté létesíthettek, illetve kereskedelmi társaság – rt. vagy kft. – alakjában közös vállalatot alapíthattak. A vállalati rendelet szabályai nem csak az állami szektort érintették. Normái alapján akár termelőszövetkezetek is létrehozhattak egyesüléseket, illetve kereskedelmi társaságokat.

Megjelent az ún. kényszeregyesülés intézménye is, mivel az illetékes miniszter elrendelhetette meghatározott célra és időtartamra (legfeljebb 5 évre) létrehozását. Kinevezhette ennek vezetőjét, valamint az érdekelt vállalatokat és egyéb gazdálkodó szervezeteket – kivéve a mezőgazdasági tsz-eket – társasági szerződés megkötésére utasíthatta. Az eredetileg ideiglenesnek szánt intézmény végül is egészen 1978-ig fennmaradt.

Az egyesülések szabályozása több ellentmondást hordozott magában. Egyrészt jogi személyiség nélküli, egyszerűbb alakzatnak minősültek, másrészt pedig megalakításuk bonyolult, két minisztert érintő engedélyezési eljárást kívánt. A vezetőjét sem volt elégséges a társasági szerződésben kijelölni, hanem személyét az ágazati miniszternek külön meg kellett erősítenie. A gyakorlatban további problémák is jelentkeztek. Az 1968 előtt trösztként működő szervezetekből erőszakoltan alakult kényszeregyesülések lényegében továbbra is trösztként működtek, és közép-irányítói feladatokat láttak el. Az ebben az időszakban keletkezett társasági szerződések nagy része gazdaságirányítási feladatok ellátását bízta az egyesülési szervezetre. Így pl. adólebontási, árkiegyenlítési, illetve közös fejlesztési alapképzési tevékenységet. A jogirodalom éppen ezért sokáig bizonytalan volt az egyesülések jogi státusa meghatározásában, és helyzetükről állandó jogtudományi vita folyt.

A kereskedelmi társaságként működő közös vállalatokat viszont – elsősorban ideológiai okok alapján – átmeneti szükségmegoldásoknak tekintették. A központi igazgatási szervek igyekeztek ezek szervezetét és

² Halmai Péter: *Társulások a piaci mezőgazdaságban*. Budapest, 1987, KJK, 71.

működését az állami vállalatok sémája felé terelni. Ennek érdekében szerződési, valamint alapszabálymintákat tettek közzé, továbbá a pénzügyi szabályozás révén igyekeztek e hatást fenntartani.³ Az első két évben csak tizenhat közös vállalat keletkezett, többnyire külkereskedelmi ügynöki tevékenység ellátására.

Az 1967-ben kibocsátott jogszabályok indokolták tették a Ptk. egyes rendelkezéseinek megváltoztatását. Miután az egyesüléssel kapcsolatos előírások visszautaltak a polgári jogi társaság intézményére, ehhez képest kellett a módosítást végrehajtani. Kimondták, hogy a szocialista szervezetek kereskedelmi tevékenységre is alapíthatnak polgári jogi társaságot. A Ptké. egyidejű változtatásával pedig lehetővé tették, hogy a külkereskedelmi tevékenységet folytató szocialista szervezetek belföldi kapcsolatainak szabályozása során az egyes szerződésekre vonatkozó Ptk.-beli előírásoktól eltérhessenek. Ez a megoldás is az egységesítő törekvések ellen hatott, és ezért rendelkezhetett a 32/1967. (IX.23.) Korm. sz. rendelet II. fejezete a külkereskedelmi vállalatok és a belföldi szocialista szervezetek társasági szerződéséről akként, hogy arra a 11/1967. (V.13.) Korm. sz. rendelet szabályait alkalmazni nem lehet. Ezért meghatározta a társasági szerződés kötelező tartalmát, valamint részletesen szabályozta a felek jogosítványait is.

A jelzett egységesítő elképzelések jegyében és a reform továbbfejlesztésének céljával született meg az 1970. évi 19. sz. tvr. a gazdasági társulásokról. Indokolása szerint az a felismerés hívta életre, hogy „...szükséges elősegíteni az anyagi eszközök áramlását az egymással gazdasági kapcsolatban álló vállalatok, illetőleg szövetkezetek között [...], az eddigi formák azonban jórészt a lehetőségek felismerésének, a kezdeményezőkézségnek és gyakran a szükséges eszközöknek a hiánya miatt csak kevéssé bontakoztak ki”. A jogalkotó az új tvr.-el nemcsak egységesíteni kívánt, hanem meg akarta szüntetni a számtalan gyakorlati következtelenséget és a gyakran előforduló, véletlenszerű elemet is. E szándékát maradéktalanul megvalósítani nem tudta. Elsősorban politikai, de részben gazdasági okok miatt fenn kellett tartani a termelőszövetkezeti törvényben szabályozott társulásokat azzal, hogy biztosították részükre az új alakzatokba történő átalakulást. Ha állami vállalata-

³ Halmai Péter: i. m. 73.

tok is részt vettek a társulásban, akkor az átalakulás kötelezővé vált. Az egyesületekre vonatkozó szabályokat a változás nem érintette, valamint – nemzetközi érintettségük miatt – nem lehetett a kereskedelmi társasági formákat sem megszüntetni.

Egy dologban a jogszabály következetes volt: a társulási alakzatokat nem a tulajdoni formákhoz kötötte, hanem aszerint tett különbséget, hogy mennyire volt intenzívnek tekinthető a társulók akarata eszközeik egyesítésére, illetve a forgalomban való részvétel megkívánta-e a jogi személyiséget. Ennek megfelelően megkülönböztetett egyszerű társaságot, valamint közös vállalatot. A tvr. valamennyi általa szabályozott társasági formára írásbeli alakot írt elő, és a közös név alatt működő egyszerű társaság, valamint a közös vállalat esetében bevezette az ügyvédi-jogtanácsosi ellenjegyzést is. Az egyszerű társaságot a polgári jogi társaságra vonatkozó rendelkezések hatálya alá helyezte azzal a lényegi eltéréssel, hogy szükségképpen előírta a közös képviselő személyének a szerződésben való megjelenését. Különbséget tett továbbá közös név (cég) alatt működő társaság és az e nélkül létrejött között. Az előbbi esetében a közös név alatt jogokat lehetett szerezni, illetve kötelezettségeket lehetett vállalni, de a tagokat közvetlen, korlátlan és egyetemleges felelősség terhelte. A közös, nevű társaságra előírta a cégbejegyzést, viszont nem fűzött ehhez konstitutív hatályt [3. § (2) bek.]. Az egyszerű társaság létrehozásához – függetlenül attól, hogy közös néven vagy pedig a nélkül alakult – semmiféle engedély nem kellett.

A közös vállalatra vonatkozó szabályozás viszont fenntartotta az engedélyezési rendszert. Bár nem a társasági szerződés érvényességéhez kellett az engedély, hanem a vállalati törzskönyvbe történő bejegyzéshez, ez a lényegen mit sem változtatott. A vállalat létrejöttének ugyanis elengedhetetlen feltétele volt a nyilvántartásba vétel, ezt követően pedig a cégbejegyzés. A tagok felelősségére nem a mögöttes kezességi formát írták elő, hanem veszteség vagy felszámolás esetén a résztvevők további vagyoni hozzájárulás teljesítésére voltak kötelezve anyagi érdekeltségük arányában. A tvr. meghatározta a társasági szerződés minimális tartalmi kellekeit, de alapvetően diszpozitív szabályokat tartalmazott. A közös vállalat szükségképpen szerveiként a tagok képviselőiből álló igazgatótanácsot, illetve a folyamatos ügyintézését végző igazgatót jelölte meg. A kisebbség érdekeinek védelmét szolgáló került a jogszabályba, hogy az

induló vagy 10%-át képviselő tag peres eljárással – fontos okból – kiényszeríthette a társaság megszűnését.

Mivel az indirekt gazdaságirányítási rendszerben elsősorban a funkcionális jellegű központi államigazgatási szervek súlyát növelték meg, a pénzügyminiszter kapott széles körű felhatalmazást a gazdasági társulásokkal kapcsolatos részletkérdések szabályozására. Így többek között arra is, hogy meghatározza a külföldi cégek részvételi feltételeit a társulásokban. Így került kibocsátásra a 28/1972. (X. 3.) PM sz. rendelet. Csak később – tíz év elteltével – szabályozták a vámszabad területen működő társulások jogviszonyait.

A 70-es évek közepétől a politikai vezetés indokoltan látta a társulások átfogó és egységes alapelveken nyugvó újraszabályozását. Ennek első lépése a Ptk. 1977. évi IV. törvénnyel történt módosítása volt. A Ptk. – szemben az 1978. évi 4. sz. tvr. megfogalmazásával – gazdasági társulás alatt az önálló jogi személyként működő szervezeteket értette. Viszont külön a XLVI. Fejezetben „A társaság” cím alatt szabályozta a gazdasági társaságot, a polgári jogi társaságot, az építőközösséget, valamint a közös háztartásban élők vagyoni viszonyait.

Az 1978. évi társulási tvr. – a komplexitás jegyében – egységesen a gazdasági társulásokról szól, és ezeken belül megkülönböztetett:

1. jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társulásokat és
2. jogi személyiség nélküli gazdasági társaságot.

Mivel az 1970–72. évi szabályozás még nem ismerte el a vagyont nem egyesítő kooperációs-koordinációs alakzatokat, e kérdést is rendezni kellett. A tvr. készítése során a jogalkotó a következő főbb elveket érvényesítette:

- a társulásokat egységesen és komplexen kell szabályozni,
- a társulási formák megfelelő választékát kell fenntartani,
- erősítse a szabályozás a gazdálkodó szervezetek önállóságát és kockázatvállalási készségét,
- a tevékenységi elv érvényesüljön, vagyis a szabályozás ne aszerint legyen különbséget, hogy társulásról vagy más gazdálkodó szervezetről van szó, hanem az azonos tevékenység legyen az azonos szabályozás alapja.

Az utolsóként jelölt elv gyakorlati megvalósítását a 22/1978. (IX. 19.) PM sz. rendelet 14., 15., 19., 23. §-ai, illetve a 35/1978. (XII. 22.) PM sz. rendelet garantálta.

Az ekkor keletkezett jogszabályok kimondták: a tagok gazdasági érdekeinek előmozdítása céljából közös gazdálkodás folytatására, illetve együttes tevékenységük összehangolására köthetnek társulási vagy társasági szerződést. A szerződések alanyai állami vállalatok, szövetkezetek és más gazdálkodó szervezetek lehettek. Gazdálkodó szervezetnek nem minősülő jogi személyek feladataik ellátásához szükséges gazdasági tevékenységük körében vehettek részt társulásban. Jogi személyként működő társulásokként lettek megfogalmazva: a közös vállalat, a betéti társulás és az egyesülés. Nem nyert jogi személyiséget a gazdasági társaság, amelynek részletes szabályait a módosított Ptk. 568–572. §-ai tartalmazták. A gazdasági társaság speciális fajtájaként jelentkezett a külkereskedelmi társaság, valamint a kutatási-fejlesztési társaság. Az előbbi szabályait az 54/1978. (XII. 7.) sz. MT rendelet korszerűsítette. A 30/1979. (IX. 27.) sz. MT rendelet pedig a kutatási-fejlesztési-termelési társaságokról rendelkezett. A szabályozás fenntartotta a jogi személyiségű formák esetében az engedélyezési rendszert, azzal a lényeges változtatással, hogy részletesen meghatározta az engedély megtagadásának feltételeit, és törekedett a központi hatóságok helyett a megyei szintű szakigazgatási szervek hatáskörét biztosítani.

Bár a szabályozás a jogi személyiségű társulások három fő fajtáját különböztette meg, a gyakorlatban a közös vállalat és a betéti társulás közötti érdemi különbségek elmosódtak. Igaz ugyan, hogy a közös vállalat tagjainak kezesi felelőssége alapvetően eltért a betéti társulás résztvevőinek korlátolt, csak a betétek szolgáltatására vonatkozó kötelezettségétől, de a 2008/1978. (II. 1.) Korm. sz. határozat előírásai szerint a belföldi szervezetek által létesített betéti társulás alapító szerződése csak akkor volt jóváhagyható, ha a létrehozók a fizetésképtelenség elkerülésére pótbefizetési kötelezettségüket előírták.

Az 1977–78. évi jogalkotás végre rendezte az egyesülések megoldatlan problémáit is. Egyértelművé tették: ezek nem válhatnak középirányító szervezetekké. Ezt az elvet jogi garanciákkal is óvták. Így többek között azzal a szabállyal, hogy az egyesülés igazgatótanácsa kizárólag egyhangúlag hozott határozattal állapíthatott meg olyan kötelezettséget, amely a tagok saját gazdálkodását érintette. Mivel korábban a legtöbb egyesülés jelentős apparátussal működött, és elismerték munkáltatói jogukat és képességüket is, időszerűvé vált e tények polgári jogi konzekvenciáit

levonni. Ez a jogi személlyé nyilvánítással történt meg. A jogszabályok az egyesülést kifejezetten koordinációs-kooperációs társaságnak minősítették, és e feladatkörre tekintettel nem írták elő kötelezőnek az elkülönített vagyon létrehozását. A már korábban létrejött egyesületek választ-hattak: vagy az új jogszabályoknak megfelelő formába alakulnak át, vagy pedig a Ptk. 568. § (2) bekezdése szerinti koordinációs gazdasági társasági alakzatként létezhetnek. Ebben az időszakban alakult ki az egyesületek két speciális fajtája: az agráripari egyesülés és a kutatási-fejlesztési-termelési egyesülés.

Szólnunk kell a Ptk. módosításáról is, mivel ez jelentősen érintette a társasági jogot. A polgári jogi társaság szabályainak eredeti megfogalmazásakor ezt a formát kizárólag az állampolgári társulások részére szánták, így az időközi módosításokkal sem felelhetett meg a gazdálkodó szervezetek igényeinek. Ezért a reform kapcsán a törvénykönyv szerkezetébe beépítettek egy új társasági alakzatot, amelyet kizárólag a jogi személyek gazdasági elvárásaira alapoztak. Így a polgári jogi társaságra vonatkozó rendelkezések háttérbe szorultak, és csupán – miután a rájuk vonatkozó szabályokat megcsontították – átutalással tették lehetővé, hogy a pjt.-k normarendszere hozzávetőlegesen kerek legyen. Ekkor még nem lehetett látni a későbbi, az 1981-ben életre hívott gazdasági munkaközösségekkel kapcsolatos problémákat.

A Ptk. a gazdasági társaság vagyonegyesítő és koordinatív válfaját, valamint közös név nélküli és közös név alatti alakzatát különböztette meg. A társasági szerződésre írásbeli alakot rendelt, valamint a korábbi szabályozásokkal összhangban a tagok korlátlan, közvetlen és egyetemleges felelősségét is kimondta. A közös név alatti forma bejegyzése a cégjegyzékbe kötelezővé vált, és a jogi személyek igényeire tekintettel a jogszabály lehetővé tette, hogy a tagok igazgatótanácsot hozhassanak létre. A társaság képviseletét illetően vonatkozásában eltért a polgári jogi társaság azon előírásától, miszerint minden tag jogosult az ügyvitelre és a többi tag képviseletére. Erre kizárólag az vállaltott jogosítottá, akit a felek a társasági szerződésben kijelöltek. A Ptk. 1977. évi szövegezése csak annyit mondott ki, hogy a közös név alatt működő társaság e név alatt jogokat szerezhet, és kötelezettségeket vállalhat, de már ez a megfogalmazás is jelezte: egy quasi jogi személy van kialakulóban. A bírói gyakorlat ugyanis hamarosan kialakította a közös név alatti perindítás és perelhető-

ség lehetőségét. Az 1980-as évek elejének gazdaságpolitikai változásáig azonban semmiféle gyakorlati hátránnyal nem járt, hogy ennek specifikus szabályait jogalkotói szinten részletesen nem dolgozták ki.

E kérdéskör átvezet bennünket az 1980-as évek elejére, az egyes kisvállalkozási jogszabályok megalkotására. Tekintettel arra, hogy az igazságügyi kormányzat későn kapcsolódott be e tekintetben a gazdaságpolitikai elképzelésekbe, ezért a jogszabályszerkesztés egyrészt nem a megfelelő átgondoltsággal történt, másrészt magáévá tette azt a kényelmes álláspontot, hogy a meglévő formákra kell az új szerkezetet ráépíteni. Ez kiváltképp a témánk szempontjából jelentős gazdasági munkaközösség esetében vált szembeütővé. Így több egymással ellentétes követelményt érvényesítettek a gmk-król szóló 1981. évi 15. sz. tvr. alapján kibocsátott 28/1981. (IX. 9.) MT sz. rendelet megalkotásakor. Ezek közül kiemelendők a következő jogpolitikai célok: az állampolgári kezdeményezésnek legyen döntő szerepe a kisvállalkozások létrehozásában, alapvetően mobil szerkezeteket lehessen létrehozni, meg kell viszont akadályozni az esetleges „tőkés tendenciák” érvényesülését, ezért a társaságokat megfelelően kézben kell tartani. E követelmények biztosítása érdekében alakult ki az a felemás szabályozási mód, amely szerint:

– bár a Ptk. meglévő szabályaira kell építeni, de ugyanakkor a nagyobb ellenőrizhetőség kedvéért kogens előírásokkal a szervezetszerűség felé kell eltéríteni a szerződéses formákat;

– államigazgatási jogi eszközökkel jóváhagyási és ellenőrzési rendszert kell kiépíteni, amelyet a társasági szerződés tartalmi és formai cégbírói „felülvizsgálatával” kell kiegészíteni;

– az ágazati eltéréseket (magánkereskedelem és kisipar) az eltérő szabályozásban is kifejezésre kell juttatni.

A fenti elvek következtében egyrészt eltérően szabályozták a gazdasági munkaközösséget és a magánkereskedelmi polgári jogi társaságot, másrészt – mivel a Ptk. elsősorban a gazdasági társasággal foglalkozott részletesen – a polgári jogi társaságra vonatkozó előírások csak közvetítő szerepet kaptak. Ennek következtében egy kizárólag állampolgárok részvételével működő szervezetre olyan normákat kellett alkalmazni, amelyek a jogi személyek igényeire lettek kialakítva. Mindez a gyakorlatban számos nehézséget okozott. Így pl., miközben a 28/1981. (IX. 9.) MT sz. rendelet a gazdasági munkaközösségeket a szervezetszerűség irányába

tolta el, és elsősorban munkaszervezeti jellegükre volt figyelemmel, a társasági szerződésekre vonatkozó szabályok miatt még az is kérdésessé vált, hogy van-e mód akként kiválni egy gmk-ból, hogy ezzel ne idézzék elő a munkaközösség megszűnését. A polgári jog normái ugyanis a kizárás és a kizárás jogintézményét nem ismerték, ezért hosszabb ideig még az is vitatható volt, vajon közös akaratelhatározással, meghatározott időpontban kiválhat-e egyetlen tag a társaságból. Hasonló problémákat okozott a szűk értelemben vett vállalati gazdasági munkaközösség is, hiszen annak tagja kizárólag a vállalat dolgozója vagy nyugdíjasa lehetett. A jogszabályok viszont arról nem rendelkeztek, hogy miként kell eljárni, ha a tag munkaviszonya – a nyugdíjazás esetét kivéve – megszűnik.

A jogi irodalomban vitáztak arról is, hogy az államigazgatási szerv által jóváhagyott társasági szerződés felülvizsgálatát elvégezheti-e a cégbíró-ság. Ez ugyanis – amint arra többen is rámutattak – gyakorlatilag konstitutív hatályúvá tette a cégbejegyzést.

Az ilyen és az ehhez hasonló ellentmondások, problémafelvetések 1983-ban egyre gyakrabban jelentkeztek, amelyet a bírói gyakorlat észlelt ugyan, de – mivel megoldhatóságukat kizárólag jogszabály-módosításban látta – érdemben kiküszöbölni nem tudott.⁴ A Legfelsőbb Bíróság 1983-ban a Bírósági Határozatokban közzétett 446. sz., 490. sz. és 491. sz. eseti döntéseiből mindez egyértelműen kiderült. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy mennyire hátrányos volt a gazdasági munkaközösségeket háromszintű szabályozás alá vonni. A gazdasági társaságokra vonatkozó rendelkezéseket kellett volna ahhoz megváltoztatni, hogy ezek a polgári jogi társaság szabályain keresztül kihathassanak a gmk-kra.

Az ágazati szemlélet következtében – a lényegében azonos társasági alakzat ellenére – külön úton fejlődtek a magánkereskedelmi polgári jogi társaságok, amelyeket az 1982. évi 7. sz. tvr. – mint az 1977. évi 15. sz. tvr. módosítása – honosított meg. Miután a gmk-kra vonatkozó alaprendelet szerint a munkaközösség kereskedelmi tevékenységet nem láthatott el, szükségszerű volt a magánkereskedelem társas formáját is a polgári jogi

⁴ *Gondolatok a Pp. Reformjához.* Szerk. Németh János. Budapest, 1985, ELTE, 174. Polgári Eljárásjogi Füzetek XIII.

társasági alakzatra kialakítani. Ezt ugyanis az államigazgatási szervek már jobban ismerték, mint a KT-ben szabályozott közkereseti társaságot. Nem alkottak viszont külön jogszabályt, hanem egyetlen szakasznak a tvr.-be történő beiktatásával tették lehetővé, hogy kereskedelmi igazolványt legfeljebb négy személy közös név alatt működő pjt.-je is kaphasson. Ez a módszer okszerűen eredményezte azt a következményt, hogy a társas formában is csak a tvr.-ben meghatározott kereskedelmi szakmákban lehessen magánkereskedést folytatni. Érvényesült a Ptk. azon rendelkezése, amely a tagok személyes közreműködését követelte meg, valamint az egyéni magánkereskedésre vonatkozó normákat is alkalmazni kellett, így biztosítottá vált az esetleges tőkés tendenciák megakadályozása. Ugyanis egy négytagú társaságnak csakúgy egyetlen telephelye (elárusító helye) lehetett, mint egy egyszemélyes cégnek. Ez számtalan hatékonyan működő pjt.-t elzárt attól a lehetőségtől, hogy több üzlet megnyitásával hálózatszerűen működjen. A magánkereskedői polgári jogi társaságon kívül egyéb speciális pjt.-k is alakulhattak, ezeknél azonban nem volt előírás a közös név (és így a cégbejegyzés sem), így velük bővebben nem foglalkozunk.

A gazdasági munkaközösségek, a vgmk-k, illetve magánkereskedői pjt.-k gyakorlati anomáliái miatt módosították a Polgári Törvénykönyvet. Az 1985. évi 25. sz. tvr. többek között rendezte – a gazdasági társaság szabályait érintve – a magánjellegű társas cégek tulajdonszerzési jogosultságát, perképeségét, valamint lehetővé tette, hogy a társaság tagjainak többsége kizárja az együttműködésre képtelen tagot. Létrehozta továbbá azt az azonnali hatályú felmondási módot – ha a tagsági viszony fenntartását jogszabály nem tette lehetővé –, amikor a felmondás nem szüntette meg a társaságot. 1987-ig többször módosították a gazdasági munkaközösségre vonatkozó minisztertanácsi rendeletet, illetve több változás következett be a magánkereskedelem szabályaiban is. Az 1987. év végén végrehajtott változtatások – a társadalmi nyomásnak megfelelően – a tagi, illetve alkalmazotti létszámot érintették a kötöttségek lazítása érdekében.

Minden probléma ellenére a társas kisvállalkozások életképeseeknek bizonyultak. Ezt igazolni látszik, hogy 1987. január elején majdnem 12 000 gazdasági munkaközösség, több mint 22 000 vgmk, illetve 1700 cégbejegyzést nyert polgári jogi társaság működött az országban.

Az 1986. évi 34. sz. tvr. lehetővé tette, hogy külföldi részvétel nélkül, kizárólag belföldi jogi személyek is létrehozassanak a KT alapján működő részvénytársaságot, illetve korlátolt felelősségű társaságot, az 1987. évi 28. sz. tvr. előírásai alapján pedig legalább egy jogi személy részvételével természetes személyek is alapíthattak kft.-t. A politikai vezetés 1986-ban felismerte: szükségyszerűvé vált a társasági jognak törvényi szintű és átfogó jellegű, a mai igényeknek mindenben megfelelő szabályozása. Ekként született meg a szándék a gazdasági társaságokról szóló törvény megalkotására. Ez viszont már nem történeti kérdés, hanem napjaink valósága.

Máthé Gábor A BÍRÓI HATALOM GYAKORLÁSÁRÓL SZÓLÓ 1869:4. TC. LÉTREJÖTTE ÉS JELENTŐSÉGE A DUALIZMUS JOGRENDSZERÉBEN

I. Az igazságszolgáltatás reformja

1. A kiegészítést követően a magyar nagybirtok és nagytőke szövetségét képviselő Andrássy-kormánynek elsőrendű feladata olyan államszerkezet¹ kiépítése volt, amely egyrészt szorosan kapcsolódik az Ausztriával fennálló viszonyhoz, másrészt – s ez a döntőbb – védi a feudális maradványokat, segíti beilleszkedésüket a fejlődő kapitalista társadalmi rendbe, ugyanakkor új, korszerű burzsoá intézmények létrejöttét is lehetővé teszi.

A burzsoá államszerkezet e felemás kialakításának módját – az Osztrák–Magyar Monarchiában – rendkívül szemléletesen világítja meg Lenin elemzése, rámutatva arra, hogy a burzsoáziának „előnyösebb az, hogy a szükséges polgári demokratikus irányba eső változások mennél lassabban, fokozatosabban, óvatosabban, határozatlanabban, reformok útján, nem pedig forradalom útján menjenek végbe, hogy e változásoknál a lehető legóvatosabban bánjanak a jobbágyrendszer nagyrabecsült intézményeivel (pl. a monarchiával)”,² tehát úgy, „hogy megmaradt a monarchia is, a nemesség kiváltságai is, az önkény is a falvakban és még rengeteg más középkori maradvány”.³

¹ Az államszerkezet fogalma tágabb, mint az államszervezeté (államapparátus). „Felsőle az állam részeinek vertikális és horizontális tagozódását adminisztratív-területi, esetleg autonóm politikai egységekre, az államot mint egészet megillető hatáskörnek az egyes szervek közötti megosztását, valamint e szervek összetételét és működési módját.” Lásd *Állam és jogelmélet*. I. Szerk. Antalfy György. Budapest, 1965, 190.

² Lenin: *Két taktika*. V. M. I. köt. Budapest, 1949, 596.

³ Lenin: *Marx, Engels, marxizmus. A reformizmus az orosz szociáldemokráciában*. Budapest, 1949, 249–250.

A kiegyezés korának második országgyűlésén (1869–1872) történnek meg az első kezdeményezések az új kormányzati-igazgatási és igazságszolgáltatási szervek kiépítésére.⁴ A kormány és a képviselőházi többséget biztosító Deák-párt gárdájának szemléletében liberális, magát elvek és nem hatalmi törekvések harcosának valló, ideáljait a polgári parlamentarizmusban felismerő tagjai (így pl. Eötvös József kultuszminister, Horváth Boldizsár, a polgári származású igazságügyi miniszter, a *Pesti Napló*t ezeknek az elveknek a szolgálatába állító Kemény Zsigmond, a kiemelkedő közíró Csengery Antal) a korszerű Reformokban keresték önmaguk számára is a bizonyítékot arra, hogy a kiegyezés alkuja lehetővé teszi liberális eszméik diadalát.⁵ Bár sok tekintetben csalódnok kellett, reformtörekvéseiket nem tudták következetesen véghezvinni, mégis a burzsoá állam- és jogintézmények létrehozásában – ha felemás módon is – és a polgári alapelvek egy részének törvénybeiktatásában elért eredmények elévülhetetlen érdemeket biztosítanak számukra. Különösen kiemelkedik közülük a gyakorlati munkában Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter, aki hatalmas energiával és nagy felkészültséggel indította el az igazságszolgáltatás reformját, s őt az elmélet és a gyakorlat területén egyaránt segítő Csemegi Károly, korának kiemelkedő, egyetemes európai műveltségű jogtudósa és kodifikátora. Csemegi munkásságát olyan alkotások fémjelzik, mint az 1868-ban a bírósági szervezetről kidolgozott törvényjavaslata, amelynek első fejezetéből lett a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:IV. tc., a bírói és ügyési szervezet átalakításáról szóló törvények (1871:8., 9., 31., 33.) többségének javaslatai, valamint az egyetemes tudásának bélyegét magán viselő, indoklásában pedig szinte az egész akkori büntető-jogtudományak monográfiáját adó büntetőködex, valamint a bűnvádi eljárás kodifikációjának tervezetei.

2. Az 1869 áprilisára meghirdetett országgyűlés előkészítésével a minisztertanács igen részletesen foglalkozott. Már a február 21-én tartott ülés napirendjén szerepelt az országgyűlést megnyitó trónbeszéd, valamint az elsőként tárgyalandó ügyek meghatározása. A teljes miniszterta-

⁴ Vö. Beér János – Csizmadia Andor: *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Budapest, 1966, 371–389.

⁵ Molnár Erik (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, 1967, 75; vö. *Pesti Napló*, 1869 (május 20.) 114. sz. Az igazságügyi reformokról.

nácson „megállapodás történt arra nézve, hogy jövőre az országgyűlés minden ülésszaka külön trónbeszéddel nyitassék meg és zárattassék be”.⁶ Külön hangsúlyozták a trónbeszéd „lehetőségig tárgyilagosan” történő megszövegezését, s abban a belreform területén szükségesnek mutakozó újítások, az 1869. évi tárgyalásra szánt törvényhozási teendők rövid megjelölését. Mindezek sommás előkészítését az illetékes miniszterek feladatául jelölték meg, felhíva a figyelmet, hogy a trónbeszédben a külpolitika s az előbbi (1865–1868) országgyűlés eredményei mellőzendők legyenek, hogy „az arra adandó válaszfelirat terjedtebb diszkussziókra alkalmat ne szolgáltasson”.

Ezt követően még három minisztertanács foglalkozott a trónbeszéd tüzetes érdemi előkészítésével: a március 19-ei, mely a minisztereket ismételtén felhívta „az országgyűlési ülésszak alatt bemutatandó törvényjavaslatok jegyzékének összeállítására és a legközelebbi ülésen történő felolvasására”,⁷ továbbá az április 3-ai és végül az április 20-ai⁸ minisztertanács. Érdemes felfigyelnünk arra a vitára, amely az április 3-i minisztertanácson a törvényhatóságok szervezésének szükségességét s ennek a trónbeszédben történő érintését illetően elhangzott, ezért nem érdektelen a minisztertanácsi jegyzőkönyv vonatkozó részének ismertetése.⁹

A trónbeszédnek elsősorban az igazságszolgáltatás reformjával foglalkozó részét emeljük ki. „A jó, gyors és részrehajlatlan igazságszolgáltatás a rendezett államélet első kellékei közé tartozik” – hangoztatja a trónbeszéd. A bírói hatalom gyakorlásával kapcsolatban a függetlenség elvének és garanciáinak megvalósítására vonatkozóan kimondja: „Ennél fogva szükséges, hogy egyrészt az, akire a nagy horderejű bírói hatalom gy-

⁶ Országos Levéltár, Filmtár, 3746. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1869–1870. 10. M. T.

⁷ Országos Levéltár, Filmtár, 3747. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1869–1870. 17. M. T.

⁸ Országos Levéltár, Filmtár, 3747. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1869–1870. 27. M. T.

⁹ „A tárgy minden oldalról megvitatása után, abban lőn megállapodás, hogy ez a trónbeszédben csak egész általánosságban hozassék elő oly formán, hogy a beszéd azon részében, hol a törvényhatóságokról lesz szó, őfelsége azon meggyőződését fejezendi ki, hogy a képviselők, s főrendek e tekintetben létesíteni igyekezendek azon változtatásokat (reformokat), melyek a közbizonyos és kormányzati viszonyok újjá alakítása folytán szükségessé mutatkoznak, s melyek az önkormányzati intézmények (municipiumoknak) a parlamenti kormány elveivel összhangzásba hozatalát célozzák.” Országos Levéltár, Filmtár, 3747. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1869–1870. 20. M. T.

korlása bízva van, mind egyesek, mind a közhatalom irányában a függetlenség minden biztosítékával elláttassék, másrésről viszont mindenki biztosítva legyen a bírói hatalom túlterjeszkedése ellen.¹⁰ „Kormányom tehát javaslatokat fog Önök elé adni a bírói hatalom gyakorlásáról s a bírói felelősségről. Ezzel kapcsolatban áll az első bíróságok szervezéséről szóló törvényjavaslat,¹¹ amely arról intézkedik, hogy az első folyamodású bírósági közegek állandó székhelyekhez legyenek kötve, s hogy e székhelyek a népesség s a közforgalom igényeihez képest állapotátván meg, mindazok, akiknek bírói segílyre van szükségük, azt biztosan és gyorsan feltalálhassák.”¹²

A reform első s egyben legjelentősebb állomása volt a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat; ennek létrejöttét, parlamenti vitáját és publicisztikai reflexióit kívánjuk a továbbiakban végigkísérni,¹³

¹⁰ Vö. 9. sz. lábjegyzetet, valamint Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter exozóját. *Képviselőházi Napló*, II. Pest, 1869, 34. országos ülés, 69.

¹¹ Az 1869. évi május 2-ai minisztertanácson ismertette az igazságügy-miniszter az első folyamodású bíróságok és a királyi ügyészségek szervezéséről szóló törvényjavaslatok tervezetét. Elvben elfogadták, néhány módosítás közbeiktatásával. Ezek közül a békebírói intézmény bevezetésének helyeslése figyelemre méltó: „1. az I. §-ba az első folyamodású bíróságok közt külön pontban felsorolandók a békebírák is, hogy a békebíráskodás rendszere elvben már ez alkalommal elismertessék, ennek folytán mindjárt egy új §-ba foglalandó, hogy a békebírák felállításáról és hatásköréről külön törvény fog intézkedni.” Az ügyészséggel kapcsolatban: 3. a tervezet 13., illetőleg 14. §-ában a királyi kúriánál alkalmazandó legfőbb királyi ügyész egyszerűen „koronaügyésznek” nevezendő el. Országos Levéltár. Filmtár, 3747. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1869–1870; 29. M. T., A békebíráskodáshoz még lásd Ökröss Bálint: *A törvénykezés reformja*. Pest, 1869; *Értekezések a törvénytudományi osztály köréből*. Szerkeszti Kautz Gyula; Dózsa Dániel: *A békebíráskodásról. Jogtudományi Szemle*, Pest, 1870 és uo.: Bizottmányi jelentés a budapesti ügyvédegylet IV. szakosztályához a békebíráskodás intézményének honosítása iránt (Dr. Környei Ede).

¹² *Képviselőházi Irományok*. I. Pest, 1869.

¹³ A témával kapcsolatosan a rendelkezésünkre álló marxista jogtörténeti értékelések kesszámúak. Vö. Beér János – Csizmadia Andor: *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Budapest, 1966; Beér János (szerk.): *Magyar államjog*. Budapest, 1960; Csizmadia Andor: *Magyar állam- és jogtörténet*. II. Budapest, 1967; Varga Endre (szerk.): *A magyar bírósági szervezet és perjog történetében*; Degré Alajos: 2. *A bírói függetlenség törvénybe iktatása*. Budapest, 1961, Levéltárak Országos Központja, Kézirat; Kovács Kálmán (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. IV. Budapest, 1963; Névai László: *Magyar törvénykezési szervezeti jog*. Budapest, 1961; Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, 1955.

s ennek során az eddigiéknél talán realisabb értékelés¹⁴ alakulhat ki a kiegyezést követő első évek politikai, jogi reformtörekvéseinek megítélésében.

II. Elméleti kérdések, reformtervezetek

1. Mielőtt a törvényjavaslat problematikájának tárgyalására rátérnénk, előrebocsátjuk, hogy a polgári államtudomány, mint Marx és Engels megállapítja, a hatalom klasszikus három ágának montesquieu-i felfogásával, a burzsoázia politikai hatalomban való „korlátozásmentes” érvényesülését kívánta szolgálni, „olyan korszakban és olyan országban, ahol a királyi hatalom, arisztokrácia és burzsoázia vetekszik az uralomért, ahol tehát az uralom megoszlik, uralkodó gondolatként a hatalom megosztásának tana lép fel, amelyet immár »örök törvényként« mondanak ki”.¹⁵ A 19. század magyar polgári államtudományának és képviselőinek állásfoglalását a Montesquieu-féle elvről Szabó Imre akadémikus *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon* című munkájában értékeli.¹⁶ Műve azonban megítélésünk szerint méltatlanul mellőzi a múlt század második felének egyik kiváló jogtudósát, Csemegi Károlyt. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Csemegi elgondolásai a maga korában hazánkban a legkonstruktívabbak és leginkább lényegre mutatók, s végül ezek öltenek testet a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényben is, amely a burzsoá bírói szervezetre vonatkozó jogelveket törvénybe iktatta.

Csemegi már 1861-ben a büntető törvények és a bíróság címmel a *Magyarország* című napilapban közzétett cikksorozatában tiltakozik a kormányhatalomnak alárendelt kivételes bíróságok és bizottságok működése ellen.¹⁷ Kimondja, hogy „a törvényileg megállapított bírósági szerkezetet egyoldalúlag megváltoztatni nem szabad”. Anglia példájára

¹⁴ Vö. *Magyar államjog*. Szerk. Beér János. Budapest, 1960, 63. „A dualizmus egész korszakát az állami berendezkedés vonalán a visszafejlődés jellemzi.”

¹⁵ Marx–Engels: *A német ideológia*. Budapest, 1952, 29. Az elméleti megállapításokkal kapcsolatosan lásd újabban Halász József: A fontosabb államjogi intézmények az új francia alkotmányban. *MTA Állam- és Jogtud. Int. Értesítője*, III. 2–3. sz. Budapest, 1960, 252.

¹⁶ Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, 1955.

¹⁷ Vö. Névai László: *Magyar törvénykezési szervezeti jog*. Budapest, 1961, 38.

hivatkozik: „a köz- és magánszabadságnak e lényeges feltételét már a Mag-na Charta alapítói felismerték, és ennek első csíráit abban gyökeresítet-ték”.¹⁸ A *közigazgatás és törvénykezés* című, 1862-ben írott munkájában egyértelműen fogalmazza meg elméletét, programként tűzi ki koncepció-ját, amely sajnálatos módon a magyar burzsoá állam- és jogfejlődésben a li-berális elvek háttérbe szorulása folytán sohasem valósult meg.¹⁹

Csemegi a burzsoá törvényesség megteremtését már nemcsak a ha-talmi ágak felosztásában látja: „a közigazgatás visszaéléseinek megszűné-sét a jog, a törvény s a szabadság biztosítását [...] nem a hatalmak külső felosztásában, hanem a törvénykezés illetőségének a magánjog minden jogait átfogó jogkörében találjuk. Ebben ismerjük fel a hatalmak belső és hatalmi felosztását, a valódi jogegyenlőséget, az adminisztráció önké-nyeskedésének a jogrendszer követelményei szerint való korlátozását. Hogy a közhatalom által az egyes polgár vagy egy testület ellen foganato-sított rendszabály törvényes volt-e, vagy sem – e fölött a határozat joga nem tartozhatik a közhatalomhoz, mely e rendszabályt elrendelte és fo-ganatosította, hanem a független bírósághoz, mely azt a törvény felté-telei szerint elemzi, nyilatkozatát kizárólag a megállapított jogszabályra alapítja.”²⁰

Csemegi nélkülözhetetlennek tartja a megosztást, de felismeri, hogy az elkülönítés önmagában pusztán formalizmus, fikció, csak annyit jelent, hogy az „államfunkciókat kezelő egyéniségek elkülönítettek”, emellett azonban még a közhatalom „szabadon zsarnokoskodhatik”. A hatalmak visszaéléseinek megakadályozására vallja: „a biztosítékot mi a teljes jog-egyenlőségben hisszük feltalálhatni, abban az értelemben, hogy az ál-lampolgárok között ne legyen olyan egyéni minőség, mely valakit cselek-ményeinek a bíró előtti szavatolása alól felment”, s továbbá „hogy a törvényellenességnek ne legyen oly faja, mely fölött az ítéleti jog a bíró-

¹⁸ Edvi Illés Károly – Gyomai Zsigmond: *Csemegi Károly művei*. I. (A továbbiakban: Csemegi Károly) Budapest, 1904, 74–75; vö. még i. m.: „...a közigazgatásnak az igazság-szolgáltatásba való beavatkozása az emberek erkölcsét megrontja, azokat egyszerre forradalmárokká és szolgákká teszi”, 72.

¹⁹ Példaként említjük a századfordulón Csemegi műveit sajtó alá rendező kortárs meg-állapítását: „A magyar törvényhozás máig sem érkezett el ahhoz az ideálhoz, amelynek zászlóját Csemegi már 1862-ben kitézte” (Csemegi Károly: i. m. 82.).

²⁰ Csemegi Károly: i. m. 100.

ságtól elvonatik”.²¹ Csemegi bátor tudományos állásfoglalása feltétlenül elismerésre méltó, különösen, ha elmélete közzétételének idejére a Schmerling-provizórium időszakára utalunk,²² még akkor is, ha a jog osz-tályjellegét figyelmen kívül hagyta.²³

2. A burzsoá bírói hatalom elméleti kérdéseit, a bírói szervezet alapel-veit tudományosan feldolgozó Csemegi Károly mellett a kiegyezést kö-vetően mások tollából is több tervezet, illetve tanulmány született meg. E munkák azonban főként gyakorlati jellegűek, konkrét elképzeléseket tükröznek a bírói szervezet átalakítására, illetve újjászervezésére. A kü-lönböző monográfiák s a korabeli jogi folyóiratok cikkei döntő többségük-ben a bíróságokkal, a bírakkal, a bírói felelősséggel, a bírósági választási rendszerrel s ezzel szoros összefüggésben a törvényhatóságok korszerűsít-ésével foglalkoznak. Az abszolutizmus szellemi béklyóitól megszabadult, a polgári jogintézmények külföldi mintára történő mielőbbi megvalósítá-sán fáradozó liberális jogászok figyelemre méltó kezdeményezéseket tesznek. Így a *Jogtudományi Közöny* kortárs recenzense elismeréssel méltatja Pósfai Károlynak a bíróságok szervezéséről írott és bírósági szervezési törvényjavaslattal kísért munkáját.²⁴ Érdekéért említi a tárgyilagos pontosságra törekvő megállapításokat, a bírák tudományos kiképzéséről, függetlenségéről, állásának biztosításáról, a választási rend-szer hiányosságairól és a kinevezési rendszer előnyeiről. Törvényterve-zetét pedig a recenzió külön kiemeli, helyeselve a hannoveri bírósági szervezeti modell magyar viszonyok közötti felhasználását. Halmosy Endre 1867-ben a törvénykezési rendszerre vonatkozóan készített terve-zetet, amely tudományos elemző módszerekkel vizsgálta a bírói szerve-zet kialakításának lehetőségeit.²⁵ Hasonló szellemben készültek Csatskó

²¹ Csemegi Károly: i. m. 98.

²² Lásd Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. III. kötet. Buda-pest, 1932, 325–427.

²³ Vö. *Állam- és jogelmélet*. I. Szerk. Antalffy György. Budapest, 1965; *A konstitucio-nalizmus*. 87–90.

²⁴ Pósfai Károly: *A bíróságok szervezéséről, különös tekintettel a bírósági választási rendszerre. Egy bírósági szervezési törvényjavaslattal kísérve*. Pesten, 1868; lásd *Jogtudo-mányi Közöny*, Pest, 1868 (V. 17.) 20. sz. Jogirodalom, 159.

²⁵ Halmosy Endre: *Tervezet törvénykezésünk rendezéséhez*. Pesten, 1867. Munkájában pl. 30-40 000 lakosra kíván egy járásbírói bíróságot létrehozni (14). Ezt az arányt feltételezhe-

Imrének a fellebbviteli bíróságokkal foglalkozó javaslata,²⁶ továbbá Trávník Antal, valamint Toma Andor a bíróságok szervezéséről közzétett cikksorozatai a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain.²⁷ A témamegjelölésen túl, feltétlen figyelmet érdemelnek e munkálatok részleteikben is, hiszen reprezentálják a magyarországi burzsoá államszerkezet kiépítésével és alapelveinek megteremtésével kapcsolatos liberális nézeteket.

Az alapelveket illetően posztulátumként hirdetik már első fokon is a társas bíraskodás bevezetését. A *plures oculi, plura vident* axiomán túl indokolásukban megtalálható, hogy ez a bíraskodási forma a „legjobb övszer” a bírói önkény és részrehajlás ellen. Nézetük szerint a társas bíróságokat első fokon járásbíróság névvel kell létrehozni, három tagból kell alakítani, amely elnökből és két szavazó bíróból áll. Ebben a szervezeti keretben valósulhat meg a törvény előtti egyenlőség: „annál is inkább, mert a jogosság és méltányosság is azt hozza magával, hogy a szegénynek hasonló igazság szolgáltatásék, mint a gazdagnak, és bármilyen csekély legyen is a követelés, egyaránt bírói ortalomban részesüljön”.²⁸

Javaslaik szerint az új, egyszerűbb bírói szervezet az alábbi módon épülne ki: első folyamodásilag a járásbíróság, megyei, illetve városi törvényszék; másodfolyamodásilag a királyi tábla; harmadfolyamodásilag a hétszemélyes tábla hatáskörét állapítják meg. Bár általános elvként a különbíróságok eltörlését hirdetik, Trávník tervezete azonban két kivételt engedélyez: 1. Az egyházi törvényszékek hatáskörében maradnának továbbra is a házassági, illetőleg vegyes házassági perek, amennyiben ezek a házassági kötelék érvényességére, az ideiglenes elválásra vagy a végképpeni felbontásra irányulnak, másrészt különbíróságok foglalkoznának a hadi szolgálatban állók és a királyi udvar létszámához tartozók személyes, polgári és büntetőügyeivel is. A modern burzsoá bírói szervezet

tően Mittermaiertól vette át. Lásd *Staats-Lexikon*. XII. kötet, 43. lap. „Organisation der Gerichte” cím alatt Mittermaier 40 000 lakos részére tart kívánatosnak szervezni egytársasbíróságot (járásbíróságot), ha azonban a lakosság nagyobb területen elszórvá él, akkor 20 000 lakosra egyet.

²⁶ Csatskó Imre: A bíróságok, s különösen a fellebbvitel szervezésénél figyelembe vevendő mozzanatokról. *Értesítő, Legújabb Folyam*, II, 1868.

²⁷ Trávník Antal: Bírósági szervezés hazánkban. *Jogtudományi Közlöny*, 1868. VI és azt követő számok, Toma Andor: A bíróságok szervezéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1868, 25. sz.

²⁸ Trávník Antal: i. m. 45.

kiépítését megelőzően a szakirodalomban már megtalálhatók tehát a különös bíróságok felállítására vonatkozó elgondolások, amelyek a dualizmus későbbi szakaszában meg is valósultak, s amelyek ellentmondanak a törvény előtti teljes egyenlőség egyébként oly buzgón hirdetett elvének.

A bírósági szervezet kialakítására vonatkozó tudományos irodalomban az az általános felfogás nyilvánul meg, hogy a „zinórmérték” a népesség száma és a terület. Ennek függvényében: „a bíróságok a népességhez viszonyítva aránylagosan kialakítandók” – ezt az arányt a külföldi megoldások számbavételével próbálják meghatározni. Csatskó említett tanulmányában a magyar bírósági szervezet arányainak kialakítása tekintetében főként az alábbi két munkára támaszkodik: Feder: *Grundzüge einer volksthümlich deutschen Gerichts – Verfassung* (Offenburg, 1862) és Mittermaier:²⁹ *Der gemeine deutsche bürgerlichen Process in Vergleichung* etc. 2. Beitrag. 2-te Aufl. Bonn, 1827.³⁰ Véleménye szerint a jogszolgáltatás célját csak a minél több bíróság felállításával, a népesség számának arányában a kielégítő létszámú bírói kar és segédzsemyzet felállításával lehet elérni. Mindezt meg kell valósítani, mert „a felszabadított föld és felszabadított jobbágy több birtokos osztályt és innét több jogviszonyt és ebből eredt peres állapotot teremtett, melynek gyors lefolyásától függ az egyes polgárok és az állam éltető lége” – állapítja meg a bíróságokkal kapcsolatban Toma Andor reflexiója.

A bírák választásának vagy kinevezésének, továbbá a bírói függetlenség kérdései is elemzés és vita tárgyát képezik. A választás problematikáját nem tudják egyértelműen tisztázni. Nem véletlen, ugyanis ez szorosan kapcsolódott a törvényhatóságok szervezetének és hatáskörének most már elodázhatatlanná vált rendezéséhez. A választás melletti döntés a municípiumoknak a bíraskodásra való befolyását igyekezett fenn tartani, az ezt ellenző nézetek viszont a bírák választását minősítették korszerűtlen eljárásnak. A határozott időre történő bíróválasztással szemben azzal érvelnek, hogy „a pünkösdi királyságra nem lenne vállal-

²⁹ Hirdette, hogy az igazságszolgáltatás a közigazgatástól különválasztandó. Lásd Csemeji Károly: i. m. I. 93.

³⁰ Feder: 15 000 lakos 1 egyes bíróság; 100 000 lakos 1 elsőfolyamodású törvényszék; 500 000 lakos 1 fellebbviteli törvényszék; Reibnitz: 6000 lakos 1 egyes bíróság, 70-70 000 lakos 1 hat tagból álló első folyamodású bíróság; Bornemann: 15 000 lakos 3 bíróból álló törvényszék; Engelhard: 100 000 lakos 1 első folyamodású törvényszék.

kozó”, ugyanúgy elutasítják a határozatlan időre szóló választás gondolatát is, mert a „tehetségtelen bírakat nem lehetne megfosztani tisztségüktől”. Közvetítő megoldások is javaslatba kerültek. Így az első folyamodású bíróságoknál a bírói állásokra a jelölés egy bizottság útján történik,³¹ a kinevezés pedig az igazságügy-miniszter hatáskörébe tartozzék.

A bírói függetlenség elvét mindannyian hirdették, tartalmát azonban csak fellengzős kinyilatkoztatásokkal írták körül, s leginkább csupán a bírói kvalifikációra redukálták. A függetlenség burzsoá értelmét „a bírónak minden pártok felett kell állnia” tételben deklarálták. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a bírák anyagi helyzetén történő mielőbbi változtatásnak, anyagi függetlenségük fenntartásának is.

3. E tanulmányok és javaslatok komprehenzív jellege vitathatatlan. A bírósági szervezet átalakításához szükséges lényeges feladatok megoldására tartalmaznak gyakorlati elgondolásokat. Feltűnő azonban az, hogy az új szervezet általános elméleti kérdéseit nem tárgyalják. Különösen mellőzik a közigazgatáshoz kapcsolódó viszony tisztázását. Pedig ez alapkérdés, mivel a bírósági szervezet egy világosan körvonalazott hatáskörű és szervezettű, fejlett közigazgatási rendszert igényel. A municípiumok autonómiáját kevesen merik támadni. A megszüntetve megőrzés dialektikáját tartották kívánatosnak, az átmentett intézmény hozzáidomítását a kialakuló új körülményekhez. Csemegi mutatott rá arra, hogy a közigazgatási szervezet primitív állapota s a vele összefüggő elméleti „megállapodás” nem szolgálhatnak alapul a bíróság és a közigazgatás külön hatalmi köreinek kijelölésére. Erről alig történetek tárgyalások, „sőt ami a

legmeglepőbb – írja –, a bírósági szervezettel foglalkozó legújabb elméleti munkálatok e kérdést, melytől pedig minden függ, nemcsak részletesen nem tárgyalják, hanem mint nem is létezőt egészen el mellőzik”.³²

Az új bírósági szervezet felállítására irányuló törvényjavaslatnak a fent említett körülményeken kívül az adott objektív viszonyok mérlegeléséből is ki kellett indulnia. A felsőbb bíróságok megszervezése ugyanis megelőzte az alsóbb bíróságok létrehozását. A legfelsőbb bírói testület tagjait miniszteri ellenjegyzés nélkül nevezte ki az uralkodó. E helyzeten azonnali változtatást követelt az 1865–68. évi országgyűlés, mely előtt a mielőbb életbe léptetendő törvénykezési rendtartás tervezete is szerepelt. A sürgető körülmények miatt a rendtartás rövid idő alatt vált törvényvé, ³³ s ezzel a felső bíróságok szervezésének kérdése túlhaladt a fontolgatás körén, ha ideiglenesen is, de megoldódott.

Mindezekre tekintettel a bírói szervezetről szóló törvényjavaslat megalkotásánál három lehetőség közül választhatott az igazságügyi kormányzat: 1. a felső bíróságok szervezetét befejezettnek tekintti, s ennél fogva az új törvényjavaslatban mellőzi mindazt, ami ezekre vagy ezek tagjaira vonatkozik; 2. kiindulási pontként fogadja el a még létrehozandó igazságügyi intézményeket, s ezért az egész bírósági szervezetet – a felső bíróságokkal együtt – egy törvényjavaslatba foglalja, vállalva ennek következményét, nevezetesen a korábbi jogszabályok egy részének különös záradékkal történő ellátását hatálybalépésük elhalasztásáról; 3. s végül a harmadik megoldás: megosztani a „törvénykezési tárgyakat” úgy, hogy az általános, minden bíróság alapfeltételét képező szabályokat külön törvényjavaslatba foglalja, s az első bíróságok átalakulásáról, illetve a királyi

³¹ Trávník tervezete szerint megyénként, illetve önálló törvényszékekkel ellátott városban egy egyenlő számú, az elnökön kívül 12 rendes és 6 póttagból álló „kijelölési bizottságot” kell létrehozni. Összetételét tekintve: egyharmad részét törvényszéki bírók, egyharmad részét ügyvédek és egyharmad részét megyei, illetve városi képviselők alkották. A kijelölési bizottság tagjait minden harmadik évben újraválasztják. A bizottsági elnököt az igazságügy-miniszter nevezi ki. Az eljárás: a bírói állás megüresedésekor a bíróság elnöke meghirdeti a pályázatot, s erről a bizottsági elnököt haladéktalanul értesíti. A pályázók kérelmüket a bizottsági elnökhöz nyújtják be. Az ő feladata a bizottsági ülés összehívása. A kijelölés a bizottsági teljes ülésében történik. A kijelöltek sorába csak azok vehetők fel, akik a bizottsági tagok szavazatainak relatív többségét elnyerték. Minden állásra három pályázót lehet jelölni, s közülük egyet nevez ki az igazságügy-miniszter.

³² Csemegi Károly: A bírósági szervezet. *Jogtudományi Szemle*, Pest, 1969, 1. évf. 1. füzet.

³³ Az 1868:54. tc. – a törvénykezési rendtartás – magán viseli alkotói szándékát, az ideiglenes jellegű szabályozást. Ennél fogva nem felelhetett meg a kor szükségleteinek, és igényeinek bár e tv. 1. fejezetében bizonyos bírósági szervezési szabályokat leszőgeztek, de az elvek tisztázása nélkül. Lásd Fodor Ármán – Márkus Dezső: *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve*, I. k. Budapest, 1894, 5–8; lásd még *Képviselőházi Napló*, 1869. június 28. 38. ülés, 170: „Midőn az igazságügy-miniszter a múlt évben, azaz tulajdonképpen 1867-ben a törvénykezéssről szóló javaslatát beadta, az ország juristái figyelmeztették a minisztert, hogy ezen munkálat, melynek nagyobb része az osztrák perrendtartásból van szóról szóra átvéve, új részében olyan intézményt foglal magában, milyent ember soha nem látott.”

ügyeszekekről szintén külön szabályozás útján intézkedik. „Lehetetlenné vált a bíróságokról és a bírákról általánosan intézkedő kardinális szabályokat egy az egész bírósági szervezetet magában foglaló törvényjavaslatban előterjeszteni”³⁴ – jellemzi Csemegi az igazságügyi reform megteremtői előtt álló nehézségeket.³⁵ A szervezeti reform a harmadik megoldásból indult ki, s a status quo mérlegelésével az egyetlen helyesnek tűnő lehetőséget használta fel a magyar burzsoá bírósági szervezet megteremtésében, általános alapelveinek megfogalmazásában.³⁶

III. A törvényjavaslat képviselőházi – általános és részletes – vitája

1. Az április 13-ai teljes minisztertanács Andrássy Gyula elnökletével, a 16 napirendi pontot tartalmazó ülésen a 9.-ként szereplő törvényjavaslatot intézte el a legrövidebb idő alatt, a javaslattervezetet egy kiegészítéssel, a 7. §-hoz kapcsolt f. ponttal: a bíró nem lehet egyszerűen valamilyen politikai folyóiratnak sem tulajdonosa, sem kiadója, sem szerkesztője – egész terjedelmében egyhangúlag, minden különösebb reflexió nélkül fogadta el.³⁷

³⁴ Csemegi Károly: A bírósági szervezet. *Jogtudományi Szemle*, 1869. évf., 103.

³⁵ Vö. A Magyar Országgyűlés Története. 1867–1927. Szerk. Balla Antal. Budapest, 1927, 79; Névai László: *Magyar törvénykezési szervezeti jog*. Budapest, 1951, 38: „A kiegyezést követő években ehhez képest gyors ütemben valósult meg a törvénykezési szervezet joganyagának kodifikálása is. Mindamelllett a törvénykezési szervezeti jog mégsem tudott megismosodni és még egységes magyar bírósági szervezeti törvény sem jött létre. Mi ennek a magyarázata?”

³⁶ Vö. Névai László: i. m. 37. „A burzsoá jogtudomány tehát azt az utat választotta céljainak elérésére, hogy kikapcsolta vizsgálódási köréből a törvénykezési szervezeti jog elvi kérdéseit, és az egész anyagot alárendelt jelentőségű technikai szabályokra redukálta.” Nem kívánjuk abszolútizálni a magyar burzsoá bírósági szervezet elvi alapjainak megteremtését reprezentáló 1869:4. tc.-t, de úgy véljük, hogy a különböző fejlettségű országok megoldásai differenciált értékelést érdemelnek, és ezen belül a magyar szabályozás jelentősége elvitatathatlanul pozitív tényező jogfejlődésünk szempontjából.

³⁷ Országos Levéltár, K. 26., ME.-i levéltár 726. I. b. 113. – Országos Levéltár, Filmtár, 3747.

Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek (1869–1870.) 24. M. T.

A törvényjavaslatot az április 20-án összeült országgyűlés kezdte el tárgyalni, a képviselőház 20 ülésben, a főrendi ház két ülésben foglalkozott vele. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat megvitatásában 116 képviselő, több mint 1-e a képviselőháznak, 278 felszólalással működött közre. A megyék aktivitása is igen figyelemreméltó. Ennek eredménye: az általános tárgyalás során az országgyűléshez 55, a részletes vitában 24 s a javaslat elfogadása (július 10.) után 8 – szentesítésig – összesen 87 kérelem benyújtása az országgyűléshez.

2. A központi bizottság előadójának Horváth Dömének jelentésével kezdődött a javaslat általános vitája a képviselőház 34. ülésén (június 23.). A volumenében és tartalmában is kiemelkedő tárgyalássorozat főbb kérdéseit kívánjuk elsősorban elemezni, bemutatva a pártok álláspontját az igazságügyi reformmal kapcsolatosan.

A 26 §-ból álló törvényjavaslat az igazságszolgáltatás és közigazgatás elkülönítéséről, a bírák kinevezéséről, a bírói kvalifikáció meghatározásáról, a bírói hatalomviselés feltételeiről, a bírói függetlenség és összeférhetetlenség kimondásáról rendelkezett.³⁸

A kormánypárt, a vele szemben álló Tisza Kálmán és Ghiczy Kálmán vezette balközép, valamint a Madarász József irányítása alatt álló szélsőbaloldal nagyon eltérő álláspontot képviselt a törvényjavaslatban foglaltak megítélésében. A véleménykülönbség oka végeredményben a kiegyezéssel létrejött közjogi helyzet eltérő, ellentétes megítélésére vezethető vissza. A Deák-pártnak a kiegyezési „művet” reformokkal továbbfejlesztő meggyőződése nem talált egyértelműen visszhangra az ellenzék részéről. Pedig a kormány álláspontját tükröző igazságügy-miniszteri exposé világosan fejezte ki a reform lényegét: „a parlamenti kormányrendszer kialakítását, belreformok útján, így fogta fel hivatását a kormány, így azon párt, melynek nézetét a kormány szerencsés képviselni; a mi programunk gyökeres átalakítás azon értelemben, hogy összes intézményeinket szigorú harmóniába hozzuk a parlamentáris kormányrendszerrel és a 19. század műveltségének követelményeivel. E szempont vezérli a kormányt a törvényjavaslat elkészítésénél most és a jövőben.”³⁹

³⁸ A javaslat behatóbb elemzését lásd a részletes vita ismertetésénél

³⁹ *Képviselőházi Napló*, 1869, II, 67.

Az oppozíció nem tette magáévá még ezt a szerény, kompromisszumos kormányprogramot sem. Túl soknak találta a régi intézmények átalakítását szorgalmazó kezdeti erőfeszítéseket is. A törvényjavaslat elleni támadását a junktim meghirdetésével indította meg, és a bírák kinevezése elleni fellépésével folytatta. Legnagyobb sérelmét a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elkülönítésének végrehajtási módjában látta, abban, hogy a kormány ezt a jelentős feladatot tárgyzó törvényjavaslatot nem a törvényhatóságok rendezésére vonatkozó törvényjavaslattal együttesen kívánta tárgyalni. Ezért követelték a két javaslat feltétlen junktimba hozását: „a központi bizottság által tervezett gyökeres átalakítása az igazságszolgáltatásnak magának a beterjesztett törvényjavaslatnak a tárgyalása a törvényhatóságok rendezésétől el nem különíthető”.⁴⁰

Az ellenzék minden eszközt megragadott a törvényjavaslat tárgyalásának megakadályozására. A megyéket igyekezett elsősorban megnyerni magának. „Sturmpeticiókat erőszakolt ki egyes vidékekről, s ily eszközökkel, melyeket nem nehéz kellő értékükre leszállítani, küzdött azon törvényjavaslat ellen, melyet a reform szelleme és igazi szabadelvűség leng át” – ítélt el az ellenzék magatartását a *Jogtudományi Közlöny* szemléírója.⁴¹

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy az ellenzék miért folytatott ilyen ellentámadást a javaslattal szemben, miért vádolta a kormányt a megyei autonómia tönkretételével. A válasz megadása nem tűnik problematikusnak, azért, mert a továbbra is az „alkotmány védbástyáinak” tekintett megyék szupremáciáját hirdette, az önkormányzat szerveinek jelentékenyebb jogkörrel való felruházását követelte, s hallani sem akart a törvényhatósági tisztviselők igazságszolgáltatási feladatának megszüntetéséről, valamint a kardinálisnak tekintett bíróválasztási jog elvételéről.⁴² Ezért mondta ki, hogy: „a törvényjavaslat nem haladás, nem reform, a többség politikája a hazát veszélybe dönti, vissza akarja hozni az elátkozott Bach-kormány rendszerét, a kormány kezébe kijátszva a bíróválasztás magasztos jogát, illuzóriussá teszi a népfenség jogait”. Minden lehe-

tőt felsorakoztatott küzdelemre, fesegette a „népszuverénitást”, „az ősi jogot”, a „nemzet géniuszt”, a „centralizáció részét”, az „alkotmány bástyáit”, s közhelyekben gazdag szónoklatok árjával rontott a törvényjavaslatra. Argumentációit a konfúzió jellemzi. A francia, angol, belga, holland intéciók magasztalását és ugyanakkor tökéletlenségét hirdették,⁴³ sőt olyan álláspont is elhangzott, hogy e törvényjavaslat, mint az ország dekrétumaiba ütköző s a koronázási esküvel ellenkező, jogerőre sem emelkedhet. Az 1848-as események egyik kiemelkedő politikusa, Nyáry Pál érvelése szerint a törvényjavaslat ellenkezik a 48-as elvekkel, mert az 1848-as törvény kimondta, hogy a vármegyék jogai sértetlenek maradnak. A nemesség a nép számára mondott le jogairól, tehát annál kell hagyni ennek minden jogát. A megyékben több garanciát lát, mint a felelős parlamenti minisztériumban.

Joggal hangzott el róluk a bíráló: „...az ellenzék korlátolt vármegyei liberalizmusa sohasem tűnt fel oly kicsinyes minőségben, mint e kérdés taglalásánál. Legnagyobb hibát követte el az ellenzék, mely magát par excellence közjogi ellenzéknek nevezi, midőn az igazságügy rendezéséből is pártkérdést csinált.”⁴⁴

Az oppozíció ellenvetéseinek tarthatatlanságát és megalapozatlanságát, retrográd jellegét a Deák-párti képviselők leplezték le. Egyértelműen fejezte ki a kormánypárti Eötvös is állásfoglalását: „A bírói hatalom egysége szükséges colorrárium a törvényhozó hatalom egységének, mert a bírói hatalom semmi más, mint szükséges garanciája a törvények végrehajtásának”, s ezen elv alól a megye sem bújhat ki, mert „a megye sem más, mint helyhatósági szerkezet, és addig erős, biztos, ameddig tisztán az önkormányzat elvét valósítja meg”. Ezt a gondolatot fejezi ki jóval pregnansabban Deák – mintegy végső argumentumot adva az igazságügyi reform exponenseinek: „...a megyék nem koordinált testületek s státus hatalom irányában, hanem olyan testületek, melyek az összes kormányzati rendszernek alkatrészét képezik, melyeknek az állam a kor-

⁴³ Lásd *Képviselőházi Napló*, 1869, II. 92, 122. Vö. Az igazságügy-miniszteri törvényjavaslatok s a megyei ellenzék. *Jogtudományi Szemle*, Pest, 1869, 146–151. *A magyar nemzet története*. X. köt. *A modern Magyarország (1848–1896)*. Márki Sándor – Beksics Gusztáv. Budapest, 1898, 676–677; Gyalai Mihály: *Büntető bíráskodásunk újkori szervezete*. Kézirat. 48.

⁴⁴ Lásd a 41-es lábjegyzetet!

⁴⁰ *Képviselőházi Napló*, 1869, II, 56.

⁴¹ *Jogtudományi Közlöny*, 1869 (VII. 4.), 27. sz. 195.

⁴² Vö. Sik Ferenc: *A vármegyei önkormányzat szerepe a dualizmus idején*. Szerk. Csizmadia Andor. Budapest, 1968, 139–153. *Jogtörténeti Tanulmányok*, II.

mányzat célszerűsége tekintetében is autonómiát adott, továbbá a megyék nem föderatív részei az összes államnak, s nem bírhatnak az államtól elkülönített vagy azzal éppen ellenkező jogokkal [...] míg az igazságszolgáltatás a politikai közigazgatástól el nem választatik, Magyarországon a jó közigazgatás lehetetlen”.⁴⁵

A törvényjavaslat részletes vitára bocsátását eldöntő szavazás előtt Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter az ellenzék által felvetett vádakat cáfolva ismételtlen összefoglalóan jellemezte a reform s az ennek első állomását jelentő javaslat szerepét. Az ellenzék magatartását legérzékenyebb pontján, 48-hoz való viszonyában értékelte. Rámutatott arra, hogy 1848-ban a 48-as párt valóban védelmezte a kormányt, nem úgy, mint a jelen körülmények között a magát 48 hű követőjének valló ellenzék, melynek politikai koncepciója a „hatalom súlyának”, a parlamenti kormánnyal szemben, a megyékre történő áthelyezése. Ezért támadta az oppozíció a kormányt, a törvényjavaslatban foglalt elvek megvalósítása miatt hirdette meg a junktimot azzal a meggondolással, hogy így színleg még több haladást tűz zászlajára. Valójában ezzel a reformmunkálatok előrejutását késleltette.

A javaslat nem foglalkozhatott a megerendezés szerteágazó kérdésével, de nem is ez volt rendeltetése, hanem csak az igazságszolgáltatási alapelvek lerakása, a megyére vonatkozó átalakítás pedig csak külön törvényjavaslatban kerülhetett megvitatásra. Az igazságügyi kormányzat – vázolta az igazságügy-miniszter – a reform összes feladatát nem tudta egyszerre elvégezni, idő hiányában nem készíthette el az összes reformjavaslatnak en detail a ház asztalára tételét. Azonban programot hirdetett, megfogalmazta elveit a megerendezésről, az első bíróságok kialakításáról, a polgári törvénykezésben a szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság elvének alkalmazásáról, a bűnvádi eljárás területén az esküdtszék intézményének kiterjesztéséről, a békebírói intézmény felállításáról. De mielőtt e részletes munkákat megkezdhetette, elsőként az alapelveket kellett rögzítenie.

A miniszteri összefoglaló nem fogadta el az ellenzék álláspontját a bírák választásának kérdésében sem. Mivel az igazságszolgáltatás nem me-

⁴⁵ *Képviselőházi Napló*, 1869, II, 249, vö. Sik Ferenc: A törvényhatósági önkormányzat politikai problematikája a Horthy-korszakban 1919–1929. *Állam és Igazgatás*, 1967, 11. sz. 1016.

gyei attribútum, így a bírák választása sem lehet az, a választási rendszer tehát nem teremthet egy minden pártérdekeken felülemelkedett és a jogtudomány szintjén álló bírói kart.

Az ellenzéknek arra a vádjára, hogy a külföldi, különösen az angol megoldásokat a javaslat hazai viszonylatban hiányosan alkalmazza, a miniszter kifejtette, hogy a törvényjavaslat nem csupán francia és német, hanem az angol jogrendszerből is vett át elveket, ezek kombinációját tartalmazza, de csak olyan mértékben, ahogy az a hazai specifikus viszonyoknak és érdekeknek megfelel. Tény az, hogy a javaslat valóban nem állt útjában a külföldi liberális burzsoá jogelvek és jogintézmények további átültetésének.

Ezek után került sor a szavazásra, a képviselőház július 6-ai, 44. ülésén. A törvényjavaslatot 203 szavazattal 156 ellenében, 47 szótöbbséggel fogadta el részletes tárgyalás alapjául a Ház.⁴⁶

3. A szavazást követően még ezen az ülésen kezdődött a javaslat⁴⁷ szakaszonkénti részletes tárgyalása. A központi bizottság előterjesztéseit az ellenzék lényeges módosítási javaslatokkal, csak az oppozíció alapját érintő kérdések szabályozásánál igyekezett megtorpedózni. Ezenkívül szinte egyöntetű, vitamentes szavazással fogadták el az egyes szakaszokat.

Az első szakasz körüli vita a második alineát, amely szerint sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak, mint pleonasmust elhagyni kívánó indítvány miatt alakult ki. A balközép vezére, Tisza Kálmán az igazságügy-minisztérium VIII. osztályától származó értesülésre: az angol békebírói intézmény⁴⁸ magyarországi megho-

⁴⁶ A *Képviselőházi Naplóban* közölt összesítés véleményünk szerint pontatlan. A napló név szerinti felsorolását, valamint az Általános mutató a Magyar Országgyűlés Képviselőházának Naplóköteteihez, I. kötetének adatait 1861–1887/92. alapul véve az eredmény: 201 igen szavazat, 157 nemleges szavazat és 41 távollevő.

⁴⁷ Lásd *Országgyűlési Irományok*, I. Pest 1869; vö. *Magyar Törvénytár*, Budapest, 1869; 1869:4. törvények, a bírói hatalom gyakorlásáról. IV–VIII.

⁴⁸ Ereky István: *Jogtörténelmi és közigazgatási tanulmányok*. Eperjes, 1914, 141. Ereky a vármegyei közigazgatás reformja kapcsán a politikai vármegye szervezetére vonatkozóan a politikai és közigazgatási hatáskör elválasztását – analogizálva – olyan mértékben kívánja megvalósítani, ahogy azt az 1869:4. tc. és Angliában az 1888-i grófsági reform vitte keresztül. Azt a nézetét hangsúlyozza, hogy a közigazgatást és az igazságszolgáltatást teljesen elválasztani lehetetlen volt, s az alapelv gyakorlatilag eltűrt bizonyos eltéréseket és kivételeket. Lényegében ezt az álláspontot képviselte Tisza is az 1869:4. tc. vitájában, hivatkozva az an-

nosítására hivatkozva még az első bekezdés kiegészítését is proponálta – hogy mivel a közigazgatás és igazságszolgáltatás „legalsóbb fokain” a megyei hatáskört továbbra is fenn kell tartani, ezt a megyerendezésről szóló törvényjavaslatban majd figyelembe kell venni. Az ellenzék tendenciózus okoskodása a jövő törvényhozási feladatra apellálva, nyilvánvalóan a megyéknek kívánt „kibújási” lehetőséggel szolgálni. Tervét nem sikerült érvényesíteni, mert a javaslat e szakaszát eredeti formájában szótöbbséggel elfogadta a Ház.⁴⁹

A második és harmadik szakaszt tárgyánál fogva együttesen vitatták meg. Az előző elvi megállapítást tartalmazott: „a bírói hatalom a király nevében gyakoroltatik”, míg az utóbbi a gyakorlati megvalósításra vonatkozott: „az ítélő bírakat az igazságügy-miniszter ellenjegyzése mellett a király nevezi ki”. A javaslat részletes tárgyalásánál is körömszakadtáig védelmezte az ellenzék a választási rendszert és a megyék törvénykezési hatáskörét, s igyekezett lejártni a kinevezési szisztémát. Érvelésük azonban alig terjedt túl az általános vitában előadottak sztereotip ismétlődésén. „Választás útján és kellő kvalifikáció kikötésével és állandósággal éppen olyan jó bíróságokat lehet szervezni, mint kinevezés által, és így nem kell a törvényhatóságok jogkörét csorbítani”⁵⁰ – hangzott el más megfogalmazásban az ellenzéki követelés. Az említett két szakaszhoz benyújtott számos módosítás közül a Tisza-féle kívánta a legerőszakosabb megoldását, e paragrafusok elhagyását és helyettük annak kimondását,

gol példára s annak leendő mechanikus hazai átvételére, nem gondolván arra, hogy az angol megoldás csak korrekcióval alkalmazható nálunk. Egyébként a kérdéses törvényhelyet lásd (A helyi igazgatásról szóló törvény, 1888) Constin C. J. Steven Watson: *The law and working of the constitution documents, 1660–1914*.

⁴⁹ A törvényjavaslat elfogadása után Csemegi így kommentálta: „A hatalmak elkülönítése tehát csak ezen szellemben a bírói hatóságnak a közigazgatástól való függetlensége által hozható létre, s csak ezen elkülönítés lesz összhangzásban intézményekkel, valamint az 1869. évi 3. törvénycikkkel.” *Jogtudományi Szemle*, Pest, 1869, 294. Az említett törvényhely a népszámlálásról rendelkezett. A 3. § 5. fordulata merészen prejudikált, mikor kimondotta: „A közigazgatási úton hozott határozat vagy annak végrehajtása ellen az, ki magát ezek egyike vagy másika által jogaiban sértve lenni véli, jogséremlének orvoslását, a határozatot hozó, illetőleg végrehajtó közigazgatási közeg ellen 6 hónap alatt indítandó keresettel az illetékes bíróság előtt a törvény rendes útján bírton kívül követelheti” (Magyar Törvénytár, 1869, 4).

⁵⁰ *Képviselőházi Napló*, 1869, II, 380.

hogy az első folyamodási törvényszékekhez az ítélő bírakat, valamint az egyes bírakat is, az illető törvényhatóságok és azok rendezéséről szóló törvényben meghatározandó módon nevezzék ki. Ezzel összefüggésben újra előtérbe került a junktim: a választás kérdését a javaslat keretében nem, csak a törvényhatóságok rendezésével együttesen lehet dűlőre vinni. Az oppozíció kelléktárából továbbra sem hiányoztak a megalapozatlan, hangzatos, retrográd argumentumok. Gátlástalanul hirdették, hogy az alsó bíróságok eddig saját nevükben történő igazságszolgáltatása – eltérően a számos európai alkotmányos országban divatos szokástól – nem privilégiumok alapján, hanem az „alkotmányunk rendszere által századokon át megosztott népszuverenitás kifolyásaként valósult meg”. A kinevezési rendszert ellenzéki platformról támadó Táncsics Mihály talán az egyedüli, aki a két forma egyikének elismertetéséért való küzdelemben – bár nála is számos téves elképzelés mutatható ki – az egész problematika lényegére utalt: „elismerem és tudom, hogy a választásnak sok nagy káros következménye van, vannak árnyoldalai, de azt hiszem, hogy nem magában a választási rendszerben van a hiba, hanem jól tudják Önök, kell tudniok, hogy hol van. De nem tartozik ide ezeket hosszasan fejtegetni.”⁵¹ Ha Táncsics Mihály konkrétan nem is fogalmazott, ellenkező előjellel retrográd módon azonban rövidesen reagált a választási kérdésre a publicisztikai irodalom – ez már félreérthetetlen volt: „miután azonban a mostani választó elemek ez irányban többé biztos garanciákat nem nyújtanak, be kell látnunk, hogy a kinevezések által inkább elérhető a cél”⁵².

A kinevezési rendszerhez kapcsolódóan a 3. § után Deák új szakasz felvételét indítványozta az állambíróság felállításáról. A fele részben az

⁵¹ *Képviselőházi Napló*, 1869, II, 408.

⁵² Dózsa Dániel: Eszmék a bírói hatalom köréből. *Jogtudományi Szemle*, 1869, 11. és 12. füzet, 486; vö. továbbá: Az 1869. évi képviselőházi választási kampány idején történt események a kormány tudomására jutottak, s a Minisztertanács foglalkozva a kérdéssel, az alábbiakban határozott: „Az ország több vidékén a legközelebbi választási mozgalmak alatt részint maguk a képviselő jelöltek, részint a korteseik a föld népét kommunisztikus ígéretekkel név szerint a földbirtoknak a szegény sorsú néposztály javára való felosztását kilátásba helyező »befektetésekkel« igyekeztek pártjuknak megnyerni, minthogy ilyes a társadalmi jó rend és belbéke felzavarására vezet igatások, ha valóban előfordultak, nemcsak példaadás, de komolyabb következmények megelőzése céljából is megtorlatlanul nem hagyathatnak” (Országos levéltár, Filmtár [1869. március 25.], 18. M. T.).

országgyűlés által választott és fele részben a király által kinevezett tagokból álló állambíróságnak a feladatát a többi között abban jelölte meg, hogy a bírói állásra pályázókról, illetve jelöltekről az igazságügy-miniszternek véleményt adjon. A Ház azonban az indítványt nem fogadta el arra hivatkozva, hogy az állambíróság intézményét külön tv.-ben kell szabályozni. Ilyen törvény meghozatalára azonban később sem került sor.

A képviselők többsége ellenben akceptálta – az első bíróságok folyamatban levő szervezésére is tekintettel – Mihályi Péter indítványát, hogy a bírói állások betöltésénél a kinevezések, a kvalifikáció figyelembevételével, az 1868:44. tc. 27. §-a értelmében, az illető törvényszéki kerületben lakó különböző nemzetiségi egyénekre való méltányos tekintettel történjenek. Bár a központi bizottság előadója elutasította e szakasz beiktatását, az igazságügy-miniszter azonban annak elfogadása mellett foglalt állást. Nem kívánunk messzemenő következtetéseket levonni e tényből – hiszen a végrehajtás adja csak meg valódi jelentőségét –, de beleértve a lehetőleg szó bizonytalan kétes értelmét is, bizonyos mértékig pozitívan értékelhetjük e törvényszakaszt, mely legalább elvileg a bírói funkció gyakorlására a nemzetiségeknek is lehetőségeket adott. Végül a kinevezés körében a 26. § a bírósági segéd- és kezelő személyzetnek az igazságügy-miniszter által történő kinevezéséről rendelkezett.

4. A továbbiakban a törvényjavaslat szakaszait összevontan csoportosítva: *a bírói függetlenség, összeférhetetlenség, kvalifikációk, a bírákra vonatkozó egyéb rendelkezések és végül a hatásköri összeütközésről* (25. §), *a bírói felelősségről* (24. §) *s a személyes szabadságról* (20. §) *szóló szabályozás* tekintetében kívánjuk ismertetni.

A *bírói függetlenségről* hat szakasz rendelkezett. (A javaslat: 4., 14., 15., 16., 18., 20. § a törvény: 5., 15., 16., 17., 19., 21. § az eltérő számozás a Mihályi által indítványozott fent említett módosítás elfogadásának következménye.)

A függetlenséget, illetve annak biztosítékait az alábbiak kimondásával kívánták megvalósítani:

– a bírák az állampénztárból kapják fizetésüket, amelyet leszállítani nem lehet, a feleknek ingyen szolgáltatnak igazságot (4. §),

– a törvényesen kinevezett bírót – a törvényben meghatározott eseteken kívül – hivatalából elmozdítani nem lehet (14. §),

– a bírót – a törvényben meghatározott eseteken kívül – csak saját akaratából lehet székhelyéről más bírósághoz, hivatalhoz áthelyezni, előléptetni (15. §),

– nyugalomba csak öregség, testi vagy szellemi fogyatkozás miatt és köteleességteljesítésre képtelenség esetében helyezhető (16. §),

– a bíró a törvények, az országgyűlés felhatalmazása alapján kiadott rendeletek és a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni (18. §),

– törvényesen létrehozott bíróságot megszüntetni, más címen bíróságot felállítani, a bíróságok illetőségén, kerületén és a bírák számán változtatni törvényhozás útján kívül nem lehet (20. §).

A függetlenség egyik lényeges elemét képező, a bírói egzisztencia anyagi alapját az aktív korban biztosító törvényszakasz – mely a feudális korban kialakult korrumpálást volt hivatva felszámolni – vitát nem váltott ki, a felszólalók csupán az egyértelmű fogalmazás igényét hangsúlyozták, s ennek érdekében két kiegészítéssel – csak a törvényben meghatározott illetékeken és díjakon felül ingyenes az igazságszolgáltatás, továbbá a kinevezett bíró megállapított fizetése nem szállítható le – került egyhangú elfogadásra e törvényszakasz. Az előbbivel azonos sorsban részesült az inaktív kor, a nyugállományba történő helyezést szabályozó 16. §, melyet a francia mintára a 70. évben állapítottak meg Irányi Dániel indítványára, azzal a meghagyással, hogy a nyugdíjrendszert a bírákra nézve külön törvénynek kell szabályoznia.

Az *elmozdíthatatlanságot* (14. §) és *áthelyezhetetlenséget* (15. §) – a törvényileg meghatározott kivételek megszorításával – deklaráló szakaszok körül csak jogértelmezési probléma merült fel a részletes vitában.

A *bírói függetlenség* attribútumát képező 18. § tárgyalásánál a magyar jogfejlődést alapvetően meghatározó feudális jogintézményi befolyás még inkább bizonyítottá vált. A feudális jog partikularizmusa következtében kialakított különböző szintű, rendszerű jogforrások, anyagi és eljárásjogi szabályok szinte áttekinthetetlen szövevényében kellett a régi és új helyzetet úgy egyeztetnie az igazságügyi kormányzatnak, hogy az egyrészt megfeleljen a burzsoá tulajdoni rend védelme érdekében létrejövő szabályozásnak, illetőleg alkalmazhatók legyenek a korábbi szabályok is, másrészt pedig garantálja a gyakorlati követelményeket, az igazságszolgáltatási tevékenység egyáltaláni végzését. A status quóból eredő lehetőséget, a kompromisszumos megoldást, az igazságügy-miniszteri

indítvány szolgálta. A központi bizottságnak azt a javaslatát, amely szerint: „a bíró az országgyűlés felhatalmazása alapján kiadott rendeletek szerint tartozik eljárni”, meg kellett változtatni, a „törvény alapján keletkezett rendeletek” meghatározására. Ugyanis fontos jogintézményeket tárgyazó szabályok sokasága nálunk nem az országgyűlés felhatalmazása alapján született: így például az ősiségi nyílt parancs, az örökösödési rendszer, a telekkönyvi rendelet, sőt még kancelláriai és egyes osztrák kormányrendeletből eredő rendeletek is, melyeknek hatályát az átmeneti időszakban – az új törvényhozásig – megszüntetni lehetetlen volt, mivel ez a jogalkalmazás meghiúsulását eredményezte volna. Az említett szövegmódosítással a bíró csak azt vizsgálhatta, hogy valamely rendelet ellenkezik-e vagy sem a törvénnyel, s ezáltal lehetővé vált az alapelv következetes véghezvitele. („A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni.”)

A bírói összeférhetlenség szabályozására – hasonlóan a függetlenség szabályozásához – hat szakaszt szánt a központi bizottság (javaslat: 7., 8., 9., 10., 11., 12. §, törvény: 8., 9., 10., 11., 12., 13. §). Ezek alapján az összeférhetlenség eseteit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

– taxatív rögzíti azokat a foglalkozásokat, amelyek a bírói funkció el látását kizárják: országgyűlési képviselő, királyi jegyző, ügyvéd vagy ügynök, tanár, tanító, kereskedő, állami vagy törvényhatósági tisztviselő, politikai folyóirat tulajdonosa, kiadó és szerkesztő (7. §),⁵³

– nem fogadhat el nyugpénzt magánosoktól (8. §),

– nem lehet törvényhatósági vagy községi képviselő-testület tagja, megbízottja és közreműködője (9. §),

– nem lehet tagja politikai vagy munkásegyletnek vagy gyülekezetnek, nem vehet részt működésükben (10. §),

– nem folytathat kereskedelmi vagy ipartársulati tevékenységet (11. §),

– gyámságot vagy gondnokságot csak törvénynél vagy végrendeletnél fogva viselhet (12. §).

A javaslat fenti szakaszaival kapcsolatban kialakult vita élesen tükrözte az eltérő álláspontból eredő véleménykülönbségeket. Több felszólalás támadta a központi bizottságnak a „bírói kaszt” létrehozását és a bírói hi-

⁵³ Vö. a 37. lábjegyzettel!

vatást gyakorlóknak a polgári társadalomtól hermetikusan elzárását célzó elképzeléseit. A burzsoá átalakulást elősegítő szabályozást oly sokszor és következetesen megtorpedózó, a múlt konzervatív intézményeihez görcsösen ragaszkodó Tisza Kálmán e szakaszok tárgyalásánál a reformot vallók demokratizálási igényét is messze meghaladó követelésekkel lépett fel. Itt már nem a negatív szerepet betöltő ellenzék szószólója, hanem a burzsoá jogegyenlőség elvére apellálva tartja helytelennek általános elvkénti kimondását annak, hogy a bíró nem folytathat ipart és kereskedést – „hiszen nem tiltható el minden foglalkozástól, amely minden más embernek a házában szabad”. Különösen „ma, midőn asszociációk, konzorciumok vannak, melyek részint kereskedést, részint ipart űznek, akkor kimondani így általánosságban, hogy a bíró azokban részt nem vehet, helyesnek nem tartom: mert akkor neki részvényt sem szabad bírnia valamely konzorciumból”.⁵⁴ Tiszának a 10. §-ra – a bírónak a politikai életből történő kivonására – tett reflexiója azonban már reálisabb megítélésről tett tanúbizonyságot, kifejtve, hogy a bírót minden társadalmi befolyástól elzárni nem lehet, és meg kell engedni, „hogy a polgárokkal különféle oldalokról érintkezzenek, mert akkor ezek egymást elutalják, és így sokkal függetlenebb lesz”. E szakasz tilalmát a munkás-egyleti tagságra, illetve gyűléseken való részvételre, valamint munkájában történő közreműködésre csak egyetlen képviselő, a baloldali Irányi Dániel ellenezte, aki talán a képviselőházban elsőként próbálta meghatározni a munkás-egylet fogalmát,⁵⁵ és nem kívánta az egyletnek e szakaszban történő megemléítését sem.⁵⁶ A municipiális szellem kísértett a 9. §-t módosító ellenzéki indítványban, amely a bíró törvényhatósági vagy községi képviselői tagságát kívánta lehetővé tenni.

⁵⁴ *Képviselőházi Napló*, 1869, II, 465.

⁵⁵ A munkás-egylet nem szükségképp politikával foglalkozik: foglalkozik a népek keresetével, foglalkozik a köznépek érdekeivel és az anyagi érdekek emelésével (*Képviselőházi Napló*, 1869, II, 469). Irányi egyébként a munkás-egylet és a politikai egylet között éles határt húzott.

⁵⁶ Vö. A törvényjavaslat általános vitáján Váradi Gábor felszólalásával: „...A bírakat kizárják a társadalomból, a bíró egy munkás-egylet ülésén sem jelenhet meg, még csak mint hallgató sem, meggyőződhetünk, hogy ez a törvényjavaslat nem illik be alkotmányos intézményeink keretébe.”

Végül az összeférhetetlenséget megvalósító foglalkozások taxációját tartalmazó 7. §-t módosító Mocsáry-féle indítványt kell tartalmánál fogva jelentősnek minősítenünk. Ez nemcsak az országgyűlési képviselőkre, hanem a főrendiház tagjaira nézve is kérte a bírói inkompatibilitás kiterjesztését. A központi bizottság javaslatát, a királyi jegyző helyett, közjegyző terminus technicus beiktatását kifogásolta, utalva arra, hogy nálunk – kivéve Erdélyt – ez az intézmény ismeretlen, s így ez csak prejudikáció,⁵⁷ helyette a gyakorló ügyvéd vagy ügynök volna a pontos meghatározás.

A jelen kor jogtudományának állásfoglalásában máig sem alakult ki egységes megítélés az egyetemi oktatóknak az igazságszolgáltatáshoz való gyakorlati viszonyában. Ebben az indítványban viszont már Mocsáry javasolta azt is, hogy a magántanárok és az ún. „docensek” is bírói személyek lehessenek, másfelől pedig az elméletileg kiválóan megalapozott és a gyakorlatban kiemelkedő bírák – különösen vidéken – a jogtudományi oktatásban tevékenyen részt vállaljanak.

E gondolatokhoz kapcsolódva indokolt a *bírói kvalifikáció és hivatalviselés feltételeit* magában foglaló szakaszok (javaslat: 5., 6., 25. §, törvényben: 6., 7., 26. §) ismertetése. A központi bizottság javaslatát a Ház egy lényeges, illetve több formai módosítással tárgyalta. Egyhangúan fogadták el az 5. §-t, amely a bírói hivatás gyakorlásának személyi feltételeiként az alábbiakat írja elő: *a)* 26. évét betöltő magyar állampolgár, *b)* feddhetetlen jellem, *c)* csőd vagy gondnokság alatt nem állhat, *d)* az 1868:44. tc. rendelkezéseinek megfelel (az említett tc. 13. §-a csak a felsőbb bíróságokra vonatkozik).

A kvalifikáció kérdéseinek megítélésében a vita az átmeneti időszak által meghatározott körülményekre tekintettel alakult ki. Az oppozíció ellenvetése az volt, hogy a bírói gyakorlatban addig kiemelkedő munkát végző, de oklevéllel nem rendelkező személyek a javaslat kvalifikációra vonatkozó feltételeinek nem felelhetnek meg, és a kinevezések új rendszerében méltánytalanul mellőznék őket. Az igazságügy-miniszteri válasz e kettősséget a 25. § rendelkezésére hivatkozva látta megoldhatónak. Helyesen foglalt állást, mivel e törvényjavaslatnak elsősorban nem az átmeneti periódusra kellett figyelemmel lennie – erre is tekintettel

⁵⁷ A közjegyzői intézményt az 1874:35. tc. hívta életre.

volt –, hanem az elkövetkező időszakra is biztosította a burzsoá fejlődés követelményeinek megfelelő általános elv konzekvens végrehajtását (6. §). A 25. § lényegi módosítása abban állott – mely egyúttal az ellenzék aggályait megszüntette –, hogy a kvalifikációt szabályozó 6. § kellei alól ne csak azokra nézve történjék kivétel, akik jelenleg, hanem azokra is, akik régebben viseltek valamely rendszeresített bírói hivatalt.

A törvényjavaslat részletes vitájának elemzésében, a *bírásra vonatkozó egyéb rendelkezéseket* az alábbi csoportosításban kívánjuk a továbbiakban vizsgálat tárgyává tenni.

Az egyéb rendelkezések kategóriájába öt szakaszt sorolunk (javaslat: 13., 17., 21., 22., 23. §; törvény: 14., 18., 22., 23., 24. §). Ezek közül egy deklaratív, mely a jövő törvényhozási feladatául jelöli meg a bírói felelősség szabályozását. A 13. és 14. §-nak a javaslatban történő felvételét véleményünk szerint általános elvi szempont nem indokolhatta, mivel periferikus jellegűek, és a bírói ügyrendtartás szabályozási körébe tartoznak. E megállapításunkat a részletes tárgyalás során elhangzott felszólalások is alátámasztják. A 13. § a bírói eskütételről rendelkezett, míg a 17. § a bírót évenként megillető hatheti szabadságot rögzítette. E szakaszokkal szemben viszont a 21. és 22. § alapvető jelentőségű, az igazságszolgáltatás megvalósítása során követendő eljárásjogi alapelvek törvénybe iktatásában, melyek egyrészt kötelezővé teszik a bíró számára az igazságszolgáltatási és ezzel kapcsolatos mindenkori hivatali teendőinek teljesítését, beleértve a bírák és bíróságok egymás közti megkeresését is, másrészt kiterjeszti a megkeresési kötelezettség teljesítését a közigazgatási tisztviselőkre is. E szakaszokat vita nélkül, egyhangú szavazással fogadták el.

Végül említést kell tennünk az illetékességi összeütközés szabályozásával kapcsolatban elhangzott vitáról (24., illetve 25. §), illetőleg külön ki kell emelnünk a javaslat 20. §-ában foglaltak elvi jelentőségét. E szakasz a polgári szabadságjogok között reprezentatív helyen szereplő, személyes szabadság biztosításával: a „senkit illetékes bírójától elvonni nem szabad” elv törvénybe iktatásával, kimagasló állomását képezi a burzsoá törvényesség megteremtésére irányuló erőfeszítéseknek. Mindezek kevéssé mondhatók el az előbb említett (24. §) illetékességi összeütközés szabályozására vonatkozóan. A központi bizottság javaslata: a bíró és a közigazgatási hatóságok között felmerült illetékességi összeütközések elintézésére, a későbbi törvényhozás útján létrehozandó állambíróság fel-

állításáig, a minisztériumot ruházta fel, a joghatóság kérdésében pedig a döntést az igazságügy-miniszterre bízta. Az ellenzék kifogásolta, hogy ez a megoldás következtelen, mert később létrehozandó intézményre kíván ilyen jelentős feladatot ruházni. E helyett javasolta: az összeütközés kérdésének rendezését már meglevő bírói fórum, a Semmitőszék hatáskörébe kell utalni. Ezt az indítványt azonban elutasította az igazságügy-miniszter. E pontnál tehát nem tudott érvényre jutni a több más kardinális elv vonatkozásában érvényesülő belga hatás. A belga alkotmány 106. cikkelyének:⁵⁸ „a Semmitő Törvényszék ítél az illetékesség kérdése felett, a törvény által előírt eljárás szerint” – formulázását nem sikerült követni.

Teljesen indokolatlanul hasonló sorsra jutott az ellenzéknek Váradi Gábor képviselő útján tett előterjesztése is. Váradi indítványozta, hogy: „A közigazgatási úton hozott határozatok ellen az, ki magát jogaiban sértve lenni véli, jogsérelmének orvoslását a nyertes fél ellen a törvény rendes útján az illető bíróság előtt követelheti. A jogaiban közigazgatási úton sértett polgár az ezúton hozott határozat ellen az illető állami, törvényhatósági vagy községi hatóság vagy tisztviselő ellen a bírói őtalmat igénybe veheti...”⁵⁹ Az igazságügy-miniszter utalva arra, hogy bár azzal az elvvel, hogy a közigazgatási visszaélések felett is a bíró ítéljen, egyetért, de feleslegesnek tartja általános elvkénti kimondását, mikor ebben a törvényben úgysem kerül konkrétan szabályozásra. E szegényes logikai érvelés tartathatlansága nem szorul részletesebb indoklásra, különösen akkor, ha utalunk⁶⁰ éppen a javaslat tárgyalását megelőző, a népszámlálásról hozott 1869. évi III. tc. 3. §-ának 5. fordulatra (lásd 49. lábjegyzet), ahol is a Váradi-féle indítványt már szinte szó szerint fogalmazták meg.

5. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló, mind kvalitatív, mind kvantitatív szempontból igen kiemelkedő törvényjavaslat képviselőházi részletes vitája az előterjesztett 26. § lényegében változatlan hagyásával és egy új szakasz beiktatásával, a Ház 47. ülésében (július 9-én) fejeződött be, és azt a képviselők nagy szótöbbséggel fogadták el a másnapi, július 10-ei 48. ülésen. Ezt követően kezdődött meg a javaslat főrendiházi tárgyalása.

⁵⁸ Jánosi Ferenc: *Alkotmányok gyűjteménye*. Pest, 1867, 246.

⁵⁹ *Képviselőházi Napló*, 1869, II, 496.

⁶⁰ Vö. a 49. lábjegyzettel!

IV. A törvényjavaslat sorsa a főrendiházi vitától a szentesítésig

1. A főrendiház egyetlen ülésen (15. ülés), július 13-án tárgyalta, lakonikus rövidséggel intézve el e törvényjavaslatot. A képviselőházi vitával összehasonlítva, az első látásra érthetetlennek tűnő körülmény összefüggéseit kell megvizsgálnunk. A vitát röviden áttekintve rögtön szembetűnő, hogy az igazságügy-miniszter előterjesztéséhez csak négy, végeredményben a törvényjavaslatban foglaltakkal szemben lényeges kifogást nem tevő felszólalás kapcsolódott.

A főrendiházban elhangzott miniszteri indokolást melegen méltatta a korabeli tudományos sajtó: „Horvát Boldizsár igazságügy-miniszternek hatásos beszédére [...] általánosságban és részleteiben is elfogadták a főrendek a javaslatot...”⁶¹ Ezek után a miniszteri expozé tartalma joggal igényli az áttekintést.

A miniszter a javaslatot jellemezve: „amely rövid terjedelemre, oly nagy horderejére nézve”⁶² rámutatott arra, hogy ez az első lépés azon az úton, mely a jogélet teljes átalakulásához vezet. Vázolta a kormány előtt álló, hatalmas energiát és munkát igénylő reform célját, egy új hazai jogrendszer megteremtését, melynek alapjaiban és részeiben egyaránt mind a korabeli jogtudomány, mind a speciális hazai viszonyok igényeit kell kielégítenie. Ebből az aspektusból védte a törvényjavaslatot, mely még nem adhatta teljes képét az egyébként csak évek hosszú munkájával megteremthető új jogrendszernek, viszont feltétlenül kifejezte az elveket, megteremtette az alapokat, melyek nélkül a kormány megindulni képtelen lett volna. Beígérte az új viszonyokat szabályozó törvényjavaslatok mielőbbi folyamatos elkészítését, melyek vezéreszméit abban jelölte meg, „hogy a társadalom minden egyes tagjának a vagyoni és személyi biztonságra, a társadalom e fő alapcéljaira nézve meg kell adni mindazon biztosítékokat, melyeket a jogtudomány elvei és más művelt és szabad nemzetek gyakorlati tapasztalatai a legsikeresebbnek jelöltek ki”.⁶³

⁶¹ *Jogtudományi Közlöny*, Pest, 1869 (július 18.), 29. sz. 200.

⁶² *Főrendiházi Napló* (1869–1872), 56.

⁶³ *Főrendiházi Napló*, 57.

Ezek az elvek hatották át – mondotta – a vitára bocsátott törvényjavaslatot is, melynek két vonatkozását érintette részleteiben: a bírák kinevezését és a megyei önkormányzat kérdéseit, mintegy megelőzve a főrendiház várható ellenvetéseit. A vagyonbiztonságot szolgáló jó és részrehajlatlan igazságszolgáltatás megteremtését – megfelelő anyagi és alaki jogszabályokon kívül – két tényezőre vezette vissza: a bírák képességére és függetlenségére. A képesség kibontakoztatását biztosítja a közigazgatás és igazságszolgáltatás elkülönítése, amely a bírót mentesíti a közigazgatási tevékenysége alól, illetőleg a bírói kvalifikáció meghatározása. A bírói függetlenség törvénybeni megfogalmazásánál a kétirányú célkitűzés megvalósulását indokolta: független a bírót illetően a hatalom irányában azáltal, hogy fizetése nem szállítható le, s a törvényben meghatározott esetek kivételével nem mozdítható el, valamint független lefelé, mert a kinevezési rendszer megszünteti azok befolyását, akik által vagy akik ellen oltalmát igénybe veszik. A kinevezési szisztéma bevezetését magyarázva, sietett azonban megnyugtani a főrendeket arról, hogy a törvénykezés személybiztonsággal kapcsolatos kérdéseire a kormány tekintettel van, s a büntető eljárás szabályozására olyan intézményeket kíván behozni, melyekre a kormányzat semmi befolyással sincs, s így az egyéni, polgári és politikai szabadság érdekeit egyáltalán nem fenyegetheti veszély.

A javaslat diplomatikus beajánlása a főrendek „kegyeibe” felesleges óvatosságnak tűnt. A felszólalások fenntartás nélkül elfogadták a törvényileg rögzítendő elveket, sőt félreérthetetlenül értelmezték is. Így Majláth György hozzászólásában rámutatott, hogy: „az előttünk fekvő törvényjavaslat tulajdonképpen csak elvi megállapodásokat tartalmaz, és így nem annak konkrét alkalmazásáról, hanem egyedül elvekről lehet szó”.⁶⁴ Ezek az elvek pedig az európai jogfejlődést alapul véve a magyar jogéletben is nélkülözhetetlenek. A municípiumokat a főrendek legkevesebbé siratják – álláspontjuk szerint –, megvallják, hogy a megye helyett tágabb lehetőség nyílik számukra a parlamentáris kormányban. Nyílt őszinteséggel nyilatkoznak a status quóról: „Ez a kormány a miénk, úgy szólván mi magunk vagyunk, mert belőlünk eredt...” Íme, a feudális nagybirtokos osztály hitvallásában feltalálható a „második kiegyezés”, az

⁶⁴ *Főrendiházi Napló*, 64.

új viszonyokhoz való alkalmazkodás, a burzsoáziával kötött kompromisszum, a polgári jogelvek és jogintézmények elismerésében is. Ezek után nem meglepő az, hogy Tomcsányi József főispán szinte feddően nyilatkozik azokról, akik sajnálkoznak a bíróválasztásnak a megyétől történő elvétele miatt, és kijelentette: „...miután kimondja a törvényhozás, hogy az igazságszolgáltatás Ófelsége nevében gyakoroltatik, legyen az bár kinevezési vagy választási rendszer, a dolog oda megy ki, hogy Ófelsége nevében az ő közegei által gyakorlandó”.⁶⁵

A főrendiház általánosságban és részletes vita alapjául elfogadva a törvényjavaslatot, annak szakaszonkénti ismertetése után egyedül a 25. §-ra tett megjegyzést, javasolva, hogy az összeütközés rendezésére a minisztérium mielőbb terjesszen törvényjavaslatot a törvényhozás elé, egyhangúan fogadta el a törvényjavaslatot.

3. Végül a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat sorsát, a parlamenti vita lezárásától a törvény kihirdetéséig kívánjuk figyelemmel kíséreni. A javaslat főrendiházi tárgyalásának és elfogadásának napján Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter megküldte azt az országgyűlés mindkét háza által elfogadott szövegezésben Andrássy Gyula miniszterelnöknek azzal a kéréssel, hogy legfelső szentesítése végett mielőbb intézkedjék.⁶⁶ A miniszterelnökhöz intézett kérelem egyúttal rövid összefoglalóját adta a javaslat parlamenti vitájának, s az elhangzottak, valamint az elfogadott módosítások kormány általi értékelését is tartalmazta. A vitát jellemezve megállapította: „Élénk és tartós küzdelem tárgyát képezte a javaslat, mindazonáltal a kormány előterjesztése elveiben és lényegében változatlanul került elfogadásra.” A fontosabb módosításokat szakaszonként végighaladva ismertette, s a megállapított és előterjesztett szöveg könnyebb áttekinthetőségére tekintettel pedig mellékelte a kormány eredeti tervezetét is.

Az egyes szakaszok vitájában elhangzott miniszteri állásfoglalást a parlamenti tárgyalás ismertetésénél érintettük, ezért a lényegre összpontosítva az előterjesztésnek csak két vonatkozását tartjuk szükségesnek kiemelni. Az egyik a javaslat 9. s az elfogadott törvényszöveg 10. §-ára utal. E szakasz értelmében a bíró „tagja lehet a törvényhatósági vagy községi

⁶⁵ *Főrendiházi Napló*, 66.

⁶⁶ Országos Levéltár K. 26. ME-i levéltár 995. sz. 2007/IME.

képviselőtestületnek, de azoktól megbízatást vagy kiküldetést nem fogadhat el". A képviselőházi vitában a módosítás körüli kormányreflexió korántsem mutatkozott oly békülékenynek és megértőnek, mint az itteni sorokban. A kormány nem szívesen tette magáévá az ellenzéki kiegészítő javaslatot, de mivel az incompatibilitás többi esete sikerrel került elfogadásra, ezért ebben az egyben: „a kegyelet csaknem kiolthatatlan érzelme által sugallt kívánatban hajlandónak mutatkozott – a kormány – e körülményekkel számolni...”

A miniszteri felterjesztés másik vonatkozása, amelyet ki kívánunk emelni a 18., illetve az elfogadott 19. §-sal kapcsolatos variánsokat vizsgálja. A probléma itt az volt, hogy vajon az 1790. évi 12. tc.-nek a tétele, „patentes quae aliaquin nullius sunt valoris” nem kerül-e egész tarthatatlan merevségében alkalmazásra vagy félremagyarázva a bíróságok által kiterjesztésre, s ezáltal a kormány, valamint a municípiumok gyakorlata nem válik-e lehetetlenné. A rendeleti jog biztosítását, a kormánynak azt a szándékát, hogy az alkotmány egyik sarkételét ne sértse, az országgyűlés ugyan elfogadta, de egy hozzáadással bővítve, nevezetesen: „A rendes kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem veheti, de a rendeletek törvényessége felett egyes jogesetekben a bíró ítélt.” E kiegészítést a miniszter úgy értékelte, hogy ez lényegében egyezik a monarchia másik felében hatályos 1867. évi december 21-én kiadott törvénnyel, s nem tartalmaz egyebet, mint corollariumát annak, ami már a kormány előterjesztésében is impliciten bennfoglaltatott.

Az igazságügy-miniszter említett előterjesztését Andrassy Gyula miniszterelnök még ugyanaznap, csatolva hozzá a törvényjavaslatot, valamint a legfelsőbb elhatározás tervezetét, szentesítésre bemutatta a királynak.⁶⁷ A királyi szentesítés július 14-én történt, s a bírói hatalom

⁶⁷ Országos Levéltár K. 26. 995. ME. A magyar királyi miniszterelnök 1869. július 13-ról 995/ME. sz. alatt kelt legalázatosabb felterjesztéséhez mellékletek:

1. a magyar királyi igazságügy-miniszter átirata,
2. a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat,
3. a lf. elhatározás tervezete.

Legkegyelmesebb Úr!

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat, melyet Felsőged magyar miniszteriuma a f. évi április 25-én kelt legfelsőbb elhatározás alapján a magyar országgyűlés elé terjesztett, ennek mindkét háza által némely lényegtelen és az igazságügyi miniszter J.

gyakorlásáról szóló törvénycikket a felterjesztett iratokkal együtt a király személye körüli miniszter, Festetics György visszaküldte a magyar miniszterelnöknek.⁶⁸

A képviselőház 53. július 15-i ülésén pedig Andrassy Gyula a szentesített törvénycikkeket – az 1869. évi V., VI. törvénycikkekkal együtt – bemutatta a Háznak, ahol is megtörtént azok kihirdetése.⁶⁹

V. A megyék fellépése a törvény ellen

1. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat szentesítésével és kihirdetésével a körülötte folyó viták, petíciók, állásfoglalások, elismerő hangok és támadások nem szűntek meg. A javaslat ellenzői a kihirdetett törvénnyel továbbra sem barátkoztak meg, támogatóik pedig minden alkalmat megragadtak egyetértésük kinyilvánítására. Ez utóbbiak közé tartozik a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztőségének állásfoglalása is, mely lehetővé tette „Az Aradi Ügyvédegylet képviselőházhoz intézett emlékiratának” a folyóirat hasábjain való megjelenését. Bár mindez tendenciózus céllal történt: „testületi nyilatkozatok már indokolásuknál fogva is történelmi beccsel bírhatnak”, mégis a szándékuk elismerésre méltó – ajánlása tanulságul szolgálhat mai jogi folyóiratainknak is –, „minthogy e szaklap nem csak a napi érdekeket méltatja figyelemre, most is szívesen engedünk tért e közleménynek”.⁷⁰ Az Aradi Ügyvédegylet emlékirata – még a törvényjavaslat szentesítése előtt datálódott – nagy elismeréssel adózott a javaslatban foglalt eszméknek. A reformokat megvalósító kormányt védve a támadásoktól, kinyilvánította, „hogy ez elvek nem egy

alatti átiratában részletesen előadott módosításokkal elfogadtván, bátorkodom azt a miniszterium nevében törvénycikk alakjában 2. alatt azon hódolatteljes kéressel Felsőgednek bemutatni, hogy azt legkegyelmesebben szentesíteni és legmagasabb aláírásával ellátva visszaküldeni méltóztassék. A legfelsőbb elhatározás tervezete 3. alatt mellékelteik. Andrassy. 3. Magyar miniszteriumom előterjesztése folytán a bírói hatalom gyakorlásáról szóló a magyar országgyűlés által elfogadott törvényjavaslatot szentesítvén azt szokásos alakban kiállítva, kihirdetés és további eljárás végett mondott miniszteriumomnak átküldöm. Kelt Bécsben, 1869 évi július 14-én. Ferencz József.

⁶⁸ Országos Levéltár ME. 53. 65. sz.

⁶⁹ *Képviselőházi Napló*, 1869, II, 593; Országos Levéltár, 1004/ME. 1869.

⁷⁰ *Jogtudományi Közlöny*, 1969 (július 25.), 30. sz. 204.

omnipotenciára törekvő kormány találmányai, hogy ezen elvek alkalmazása nem veszélyt, hanem biztosítékot eredményez”, sőt a kormány tisztánlátását és helyes megítélését kell tisztelni, mivel a haladó tudomány felismeréseit, valamint más művelt nemzetek ez irányú gyakorlati megvalósításait minden előítélet nélkül magáévá tette. A memorandum reálisan foglalt állást a törvényhatóságok szerepének megítélésében. „Ami hajdan kezdetleges forgalmi- és hitelviszonyok s a feudális rendszer kiáltásos előjogai mellett jó és elég volt, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom körül túlbefolyással bírt municipiumok privilegiátusai gyakorolták az igazságszolgáltatás tisztét is, az a megváltozott körülmények, a fejlődött jogszükség között nem tartható.” Az Aradi Ügyvédegyelet emlékirata nemcsak kortörténeti dokumentumként tarthat igényt figyelemre, hanem abból a szempontból is, hogy nyilatkozatával azonosult a javaslat létrehozásán munkálkodó, az Aradon korábban hosszú évekig ügyvédi gyakorlatot folytatott Csemegi Károly eszméivel.

A szentesített törvény legkövetkezetesebb ellenzői továbbra is a municipiumok köréből kerültek ki. Határozott, követelő hangú petíciókkal árasztották el a képviselőházat, nem zavartatva magukat abban, hogy a törvény rendelkezései már jó ideje, 3-4 hónapja hatályosak voltak. Különböző szervezkedési manőverekkel igyekeztek a megyék egységfrontját létrehozni. Elsősorban a törvényjavaslattal mindvégig politikusan viselkedő vezérmegye (Pest-Pilis és Solt) támogatását akarták megnyerni, mely nem győzte e kérdéseket elhárítani magától, mindannyiszor kijelentve, hogy osztja ugyan a testvérmegyék feliratokban kifejezett elveit,⁷¹ ...miután azonban a kérdéses ügy felett az országos törvényhozás már időközben véglegesen intézkedett, ez idő szerint az országgyűléshez hasonlartalmú felirattal nem járul”.⁷²

⁷¹ Pest-Pilis-Solt vármegyék, 1869–1870. évi közgyűlési jegyzőkönyvei alapján 1869, 1001–4939. 6 kötetben, 1870, 1–1011. (lásd kötetét), vö. Komárom vm. (3032.), Bihar vm. (3720), Szabolcs vm. (3908), Jászkon kerület (3923), Torontál vm. (3967), Arad vm. (4165), Debrecen város (2996, 4285) kivéve Zólyom vármegyét, mely bizalmi feliratot küldött az igazságügy-miniszterhez (3033). Ezt a gesztust már a „diplomatikus” Pest megye sem tudta elutasítás nélkül hagyni: a megye összhangba hozását – jogkörének csorbítását a parlamenti kormányrendszerrel – nyíltan hirdető Horvát Boldizsárral szemben.

⁷² Pest vármegye állásfoglalása a kérdéssel kapcsolatban az 1869. évi november 17-én ülésező, rendes bizottmányi közgyűlésen a hozzá átiratban küldött Bihar megyei kérésre.

Ezzel szemben szinte megdöbbenő állásfoglalást tükröz más megyék, így pl. Szabolcs megye szeptember 16-ai átirata Zemplén és Komárom vármegyék kérvényének támogatásáról, „melyben a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslatnak (kihirdetve július 15-én!) a bíróságok rendezéséről készített törvényjavaslat tárgyalásáig elhalasztását és a választásoknak a bírákra is kiterjesztése kérelmeztek, dacára, hogy a nevezett törvényjavaslat szentesítést nyert, mindazonáltal a szabad választás szelleméből áthatva [...] az igazságszolgáltatás alsóbb közegeire is kiterjedő választását pártolja”.

A törvényekkel szembeni makacs megyei fellépések különösebb kommentálást nem igényelnek, mindenesetre a fenti tények is konkrét adalékkul szolgálhatnak a kiegyezést követő évek bonyolult társadalmi-politikai viszonyainak ismeretéhez.

2. Ebben az ellentmondásokkal teltett politikai miliőben született meg – az új viszonyokat szabályozó törvényekkel együtt – a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:4. tc. is. Létrejöttében értelemszerűen tükrözte e hatásokat, mindenekelőtt a kiegyezés által teremtett közjogi állapot következményeit, a régi intézményekhez ragaszkodó feudális uralkodó osztály és a burzsoá rendszer kialakulását aktívan segítő polgárság érdekarát. Ez a küzdelem végső kifejlésében kompromisszumot eredményezett. A megyei képviselőből alakult oppozíció, egyes pozitív kivételektől eltekintve, haladást színlelő konzervatív szövegekkel apellált ugyan – non possumus politikája azonban csakis érdekeinek védelméből fakadt, tartva jogkörének erőteljes csorbításától és a kormányhatalom megerősödésétől. A legerélyesebb „kirohanást” éppen az ellenzéki vezér Tisza Kálmán tette a jogegyenlőség elvére hivatkozva, a törvényjavaslat azon rendelkezése ellen, hogy a bíró a konzorciumok világában ipart és kereskedést nem folytathat. A tulajdoni rend szilárdságát és vagyonbiztonsá-

vényre tett reflexióban tükröződik: „Hogy miután a felolvasott kérvényben a törvényhatóságok mi módon leendő rendezésére a bírásoknak legalább részben megyei tisztségviselőknél továbbra is tartó meghagyását, az esküdtszéki intézménynek mielőbbi és mielőbbi életbe léptetése, s végre a bírói felelősségről szóló törvény mimódoni alkotására nézve kifejezett okokat a megye közönsége egész terjedelmükben osztja”; *Pest-Pilis-Solt vm. Közgyűlési jegyzőkönyvei*, 1869/3720–4939/3821, 3955.

got garantáló „jó, gyors és részrehajlatlan igazságszolgáltatás” megteremtésének szükségessége nem is képezte vita tárgyát, sem az ezt realizáló bírói hatalom gyakorlásának elvi tisztázása, a közigazgatás és igazságszolgáltatás elválasztásának, a bírói függetlenségnek, elmozdíthatatlanságnak, kvalifikációjának kérdései, csupán a megvalósítás különböző érdekeket érintő módja, mikéntje és mélysége. A burzsoá jogelvek és jogintézmények külföldi mintájú, a körülményekkel összhangba hozott átültetését, a magyar burzsoá jogrendszer mielőbbi kialakítását mindannyian sürgető feladatnak tartották.

E követelmények szellemében fogant az 1869:4. tc. Az igazságügyi reform első állomásaként az elveket, a burzsoá igazságszolgáltatási jogelveket deklarálta, irányt szabva a későbbi jogalkotásnak. A törvénycikk liberális alkotás, bár kompromisszum eredménye, mégis haladás a feudális konstrukcióval szemben, megteremtve a burzsoá állam igazságszolgáltatási rendszere további kiépítésének lehetőségét.

Mezey Barna II. RÁKÓCZI FERENC ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSEI

„Pekri gróf utasításaimból láthatta, hogy teljes közönnyel viseltem megválasztásom iránt... ha lépéseket akartam volna tenni megválasztásom érdekében, sohasem küldtem volna Radvánszkyt, akinek apját az ausztriaiak Thököly fejedelemhez való ragaszkodása miatt ölték meg” – így emlékezett vissza az emlékiratíró Rákóczi Ferenc arra az országgyűlésre, mely őt fejedelemmé választotta, s mely ezzel ősei birtokába, az erdélyi trónra emelte.¹ Ez a rövid idézet tömören foglalja össze Rákóczinak az erdélyi fejedelemségre vonatkozó álláspontját. Élete végéig hangoztatta, hogy akárate ellenére tették meg Erdély uralkodójává Transsylvania statusai, a körülmények összejátszása készítette csupán a trón elfoglalására. A döntést minden bizonnyal komoly, önmagával vívott harc előzte meg II. Rákóczi Ferencben. Érvek és ellenérvek, még hozzá nyomós argumentumok csaptak össze a kérdés körül. Alább ezeket kívánjuk röviden áttekinteni az erdélyi országgyűlések ülésésének tükrében. A gyűlések történetének feldolgozását történészeink már jobbára elvégezték,² a diéták még fellelhető iratanyagát, articulusait a lehetőségekhez mérten

¹ *II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig (Memoires)*. Archivum Rakóczianum, III. osztály, Scriptoros 1. Sajtó alá rendezte Köpeczi Béla, Kovács Ilona. Budapest, 1978, 340. /II. Rákóczi Ferenc művei/ (Továbbiakban: Emlékiratok).

² R. Kiss István: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása*. Budapest, 1906; Csutak Vilmos: *Adatok az 1706. évi megyesi és az 1707. évi beszercei kuruc országgyűlés történetéhez. Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1927, 187. skk., Bias István: *Adatok II. Rákóczi Ferenc fejedelmi beiktatásának és marosvásárhelyi tartózkodásának történetéhez*. Marosvásárhely, 1909. Továbbá az alapvető átfogó munkák, mint Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*. I. Budapest, 1907; Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, 1976; Asztalos Miklós: *II. Rákóczi Ferenc és kora*. Budapest, 1934; Balla Antal: *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, 1943 stb. érinti a témát Trócsányi Zsolt több, alább idézett műve.

publikálták.³ Nem lehet tehát célunk ezek megisméltése; e helyütt arra próbálunk választ kapni, miként értékelhető Rákóczi fejedelmi hatalomra vonatkozó nézeteinek tükröződése az erdélyi országgyűlések bonyolításában, tárgyalásaiban.

II. Rákóczi Ferenc erdélyi hívei a szabadságharc alatt öt országgyűlést tartottak.⁴ Ezek közül kiemelkedik a gyulafehérvári fejedelmválasztó és a marosvásárhelyi inaguráló diéta mind jelentőségénél, mind Rákóczi szerepvállalásánál fogva.

1. Erdélyi politikai viszonyok a 18. század elején

A 18. század utolsó évtizedeiben Erdély már nem Báthori, Bocskai, Bethlen vagy Rákóczi virágzó fejedelemsége. Megszűnőben voltak azok a politikai körülmények, melyek Magyarország korábbi keleti tartományát önálló államalakulattá formálták.⁵ Erdély körül föloldódtak az ütközőállam szerepét szolgáló hatalmi viszonyok; mindjobban visszaszorult Európából a török diplomácia, csökkent Konstantinápoly befolyása. Érlelődött a nagy hadjárat, mely megtisztítja Kelet-Európát a szultáni jelenléttől. A háború megindítása nyomban fölvetette a fejedelemség to-

³ A gyulafehérvári gyűlésre vonatkozóan R. Kiss István idézett művének Adattárában (továbbiakban: Adattár), illetve Csutak Vilmos művében: *Törvények és okiratok az utolsó gyulafehérvári országgyűlés történetéhez*. Erdélyi Múzeum Egyesület, 1912. december 12–14-én tartott VII. vándorgyűlésének emlékkönyve. Szerk. Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1913, 176–182. A huszti országgyűlés iratait közreadta Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc – Pap László: *Ráday Pál iratai*. I. Budapest, 1955, 525–535. A medgyesi és besztercei országgyűlésre Csutak Vilmosnak a 2. jegyzetben idézett munkája, a marosvásárhelyi diéta iratait közzétette Benda Kálmán és Maksay Ferenc: *Ráday Pál iratai*. II. 1707–1708. Budapest, 1961 című kötetben (Archivum Rakocianum I. osztály 13, 14). Erre nézve publikált még Thaly Kálmán: A marosvásárhelyi trónbeiktató országgyűlés törvénycikkei, 1707. *Történelmi Tár*, 1897, 577.

⁴ Gyulafehérváron, 1704. július 7–12; Huszton 1706. március 8–13; Medgyesen, 1706 október; Besztercén, 1707. január; Marosvásárhelyen, 1707. március 28–április 21.

⁵ Erre Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1979; Makkai László: *Erdély története*. Budapest, 1944; Biró Vencel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése, 1542–1690*. Kolozsvár, 1917 és számos összefoglaló munka e vonatkozására.

vábbi sorsának kérdését is. A vezető politikusok azonban nem voltak hajlandók tudomásul venni Bécs növekvő erejét, esélyeit a háború megnyerésére: 1683 júliusában Apafi Mihály még Kara Musztafa oldalán Bécs alatt harcolt...

Az osztrák hadak sorozatos győzelmei egyértelművé tették a helyzetet, ám Erdély még ekkor is elutasítólag nyilatkozott. Hosszas tárgyalások után létrejött ugyan egy szerződés egyfelől a bécsi udvar megbízottai, másfelől a Haller János vezette erdélyi követség között a törökellenes háború kedvező kimenetele esetére, az országgyűlés azonban elvetette a már aláírt kompromisszumot. Ez az egyezség meghagyta Erdély önállóságát, és a Habsburgok pártfogását ígerte, ennek fejében azonban Dévára és Kolozsvárra császári katonaságot kellett volna beereszteni.⁶ Ez már a második visszautasítás volt az erdélyi statusok részéről. A Lipót és Teleki között 1685. április 14-én létrejött megegyezés nyomán az év októberében Lipót Erdélyhez fordult, a török szövetség elhagyásának indítványával. Ez a megegyezés azonban átjátszotta volna a fejedelemséget a Habsburg-házra, korlátozott, csonka autonómiát nyújtva a bennmaradó „fejedelemnek”.⁷ Transsylvania rendeire ezután egyre rosszabb idők jártak. Rövidesen osztrák hadak árasztották el Erdélyt. Lotharingiai Károly még seregének ellátása fejében elismerte a fejedelem hatalmát és jogait (ún. balászfalvi szerződés, 1687. október 27).⁸ Az új erdélyi katonai parancsnok, Caraffa már – ismert gyakorlatát követve – a megfélemlített rendekkel deklarálta az önállóságról, szabad választásról való lemondást, sőt kieroszakolta a pozsonyi országgyűlés híres articulusanak, a Habsburg-ház örökös királyságát kimondó 1687:2. tc. Erdélyre történő elismerését is.⁹ A fejedelemség helyzetén már nem sokat változtatott ezután a Diploma Leopoldinum kibocsátása 1691-ben: az út nyitva volt Erdély Habsburg Birodalomba való beillesztésére.

⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. XIX. Budapest, 1895 (továbbiakban EOE), 1686. április 20. Monumenta Hungariae Historica.

⁷ EOE, XVIII. Budapest, 1895, 1685, október 24. és Hóman Bálint – Szekfü Gyula: *Magyar történet*. IV. Budapest, 1934, 232.

⁸ EOE, XIX. Budapest, 1896, 1687. november 7.

⁹ EOE, XX. Budapest, 1897, 1688. május 10. Valamint vö. Bethlen Miklós *Önéletírása*. Budapest, 1955, 379–380.

Bécs koncepciója, a „szétszakítottan egységes ország”¹⁰ a gyakorlatban is kiteljesedett. Alapítva a korszak egész Erdélyre jellemző politikai irányzatára, a transzszilvanizmusra, sikerült kijátszania a fejedelemség státusainak érzelmeit Magyarországgal szemben. „Tanulj, Erdély, tanulj, ne cimborálj többször Magyarországgal, mert sokszor égette meg a magyarországi kása a szájadat, mégis nem tudták megtanulni...” E szavakat erdélyi nemes írta, hűen tükrözve kora erdélyi uralkodó osztályának félelmét és ellenszenvét a magyarországi nemességgel, politikával szemben.¹¹ S így egyszerre veszítette el Erdély valódi önállóságát s esélyét az önállóvá válásra, valamint a Magyarországgal történő újraegyesülést reményét.

Formailag Erdély fejedelemség maradt, a Diploma megtartotta régi szokásait, korlátozott autonómiát adományozva Apafi országának. Maradt a fejedelemség. „Semmit sem változtatunk az Erdélyben bevett valóságok ügyében... Megerősítjük a magyar királyok, valamint Erdélynek Magyarországtól való különválása idejében valamennyi erdélyi fejedelem által hűséges karainknak juttatott összes adományozásokat... ennek a hazának jóváhagyott és összegyűjtött törvényei, végzései... érvényben maradnak” – mondta a becikkelyezett jogszabály. Ennek fejében minden fontosabb ügy megerősítését, különösképpen a külügyeket, az országgyűlési végzések szentesítését, a tisztségviselők kinevezésének vagy választásának jóváhagyását „saját személyünknek tartjuk fenn” – szögezte le Lipót.¹²

Gyakorlatilag az országot kormányzótanács igazgatta. II. Apafi Mihályt 1695-ben Bécsbe kísértette az udvar, majd lemondatta I. Lipót javára a fejedelemségről. Egyre nagyobb szerephez jutott a katonai igaz-

¹⁰ *Magyarország története, 1526–1790. A késői feudalizmus korszaka.* Szerk. H. Balázs Éva – Makkai László. Budapest, 1962.

¹¹ *Nagyajtai Cserey Mihály Historiája.* Közzétette Kazinczy Gábor. Pest, 1852. Részleteket közöl a naplóból Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes: *Rákóczi Tükör* című forrásgyűjteményük első kötetében (Budapest, 1973). Sinkovics István a *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény* II/2. kötetében (Budapest, 1968). Az idézet, mely az 1706. évi feljegyzései között szerepel, a *Rákóczi Tükör* közléséből származik (397).

¹² Bécs, 1691. december 4. I. Lipót király ünnepélyes oklevele Erdély kiváltságairól és kormányzási módjáról. Tizedik fejezet. Közli Marczali Henrik: *A magyar történet kútfőinek kézikönyve.* Budapest, 1901, 577. és Sinkovics: i. m. 733.

gatás (amire persze erős szükség volt, hiszen az osztrák kormányzat alatt szinte nyomban kirobbantak a felekezeti, nemzeti, társadalmi ellenéteket. Az érdekkülönbözőségeket, melyeket az országban tartózkodó fejedelem hatalma, tekintélye, jelenléte többé-kevésbé fékezett, most alig titkoltan maguk a császáriak élezték ki.¹³ Ahogyan Bethlen Miklós éles szemmel észrevette: „látván Caraffa a mű mezeitelenségünket, és hogy Erdély nem diplomára, nem fejedelem, tanács és ország nevekre, hanem járomra méltó és alkalmazható, jobbnak ítélte a császár érdekében Erdély elfogását és elnyomását, mint... megőrzését és megújítását...”¹⁴ Erdély nem volt képes egységesen fellépő statusokat szembeállítani a bécsi katonai terrorral. Az erdélyi főnemesség az 1685 és 1691 közötti nemesi ellenállási kísérletben szenvedett politikai vereségét a gazdasági hatalom és a közigazgatási befolyás megtartásával-növelésével próbálta kompenzálni. Nagy részük az udvar pártjára állva élvezte az adminisztráció kínálta funkciókat, a kinestári regálék megszerzése nyújtotta anyagi előnyöket. Politikai súllyal rendelkező, a Habsburg-ellenes küzdelem vezetését irányító-koordináló középbirtoikos rétege az erdélyi társadalomnak pedig nem volt. Ez a tény alapozza meg Magyar András állítását az erdélyi kuruc mozgalom kibontakozásával kapcsolatban, miszerint „okait a megszálló császári hatóságok és alsóbb néprétegek közötti viszonyban kell keresni... szembeötlően éles ellentét bontakozott ki egyrészt a Habsburg uralmi rendszer és a nyomasztó terhekkel küszködő társadalmi osztályok és csoportok között”.¹⁵ S a gazdasági bizonytalanság, a közbiztonság hiánya, a korlátozás nélküli anarchia, a rendi jogok lépésről lépésre történő visszaszorítása, az udvar katolikus valláspolitikája odavezetett, hogy a harcot kezdeményező szegényebb néprétegek mellé az erdélyi uralkodó osztály nagy része is felsorakozott a háború kezdetén.

¹³ Vö. Hóman Bálint – Szeffü Gyula: i. m. 271. Ugyanerre számos adalékot szolgáltatnak a korabeli naplókönyvek, Memoriálisok.

¹⁴ Bethlen Miklós *Önéletírása.* Közzétette V. Windisch Éva. Budapest, 1955, 379.

¹⁵ Magyar András: *A Rákóczi-szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben.* Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes és Hopp Lajos. Budapest, 1980, 61 és 71.

2. Erdély politikai jelentősége.

A fejedelemség és II. Rákóczi Ferenc

Transsylvaniaának a Rákóczi szabadságharc éveiben nyilvánvalóan egészen más jelentősége volt úgy Bécs, mint a kuruc politika számára. Az udvar a távoli fejedelemségben egyik tartományát látta, mint melyet az 1868-i szerződés, de különösen a Caraffa által kikényszerített hűségnyilatkozat óta a birodalmi egységébe olvasztva jogosan birtokol. Ezt az országrészt természetesen védelmezte, ha másért nem is, presztízsokból mindenképpen. Ráadásul Erdély némiképp enyhítette a folyamatos háborúk terheit, erőforrásait a császári érdekek szolgálatába állították. Kiseb hordereje volt a reális veszélyt már nemigen jelentő török diplomáciában; ám a Habsburg politika nem feledhette, hogy Erdélyben még élt az állami önállóság eszméje s lehetősége is. Évszázadok óta fellegvára volt a magyar Habsburg-ellenes mozgalmaknak, mely ténynek potenciális felelevenedését nem lehetett kizárni.

A kurucok számára, mint azt alább is látni fogjuk, szinte kizárólag eszmei súlya volt Transsylvania birtoklásának. „Hányszor előfordult, hogy Erdély a magyarok felhívására, törvényeik és szabadságuk segítségére sietett, bosszút állt azokért a sérelmekért, amelyeket az Ausztriai Ház okozott a magyaroknak. Ez bírta rá oly gyakran a Báthoryakat, Bocskait, Bethlent és a Rákócziakat, hogy az ország érdekében fegyverhez nyúljanak. Ezért nem szűnt meg soha az Ausztriai Ház a szándékaira oly végzetes kis ország lerombolásán munkálkodni.¹⁶ Az idézett kuruc elemzés Erdélynek olyan szerepére utal, melyet a 18. század elején a megváltozott politikai viszonyok alakulása következtében, de gazdasági okokból sem tudott teljesíteni. A szabadságharcnak Erdély inkább teherként jelentett, mintsem segítséget. A gazdaságilag tönkrement, és a tönkretett országrész inkább kért, mintsem adott; katonailag pedig éppenséggel megnehezítette a kuruc hadvezetés dolgát (lévén hadserege nem volt, így a magyarországiakból kellett védelmére hadakat rendelni). Hogy a kuruc

¹⁶ A Lettre d'un Ministre de Pologne á un Seigneur de l'empire sur les affaires de la Hongrie (Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesurhoz a Magyarországi ügyekről). 1710. Közzétette Köpeczi Béla: *A Rákóczi szabadságharc és Európa*. Budapest, 1970, 360.

diplomáciában még helyet kapott, az a francia politikának köszönhető. A szabadságharc utolsó napjáig áhított francia–magyar (erdélyi) szerződés hosszú ideig azért nem jöhetett létre (a francia kormány indoklása szerint), mert nem voltak megfelelően tisztázott uralmi viszonyok a Habsburgokkal szemben. Tehát mint felkelést vezető, királya ellen lázadó főúr nem kaphatta meg a diplomáciai elismerést Rákóczi Ferenc – hozzájuthatott azonban mint választott erdélyi fejedelem. Ez bírta rá végül is a transsylvaniai szerep elvállalására.

Ránk maradt följegyzései nyomán tudjuk, hogy Rákóczi Ferenc már a szabadságharc megindítása előtt tisztában volt Erdély Magyarország történetében játszott szerepével úgy, mint az erdélyi fejedelmi családot képviselő személyének fontosságával. Még elfogatása és bécsújhelyi bebörtönzése előtt tudomására hozták terveiket magyar főúri barátai s a lassan bizalmasává váló Bercsényi Miklós. Elmagyarázták neki ez elgondolásokban Rákóczi Ferencnek szánt helyet. „Csupán az én személyem volt alkalmas a Házam és őseim iránti tisztelet okán arra, hogy egyesítse az egy akaraton levők terveit, és barátságot hozzon létre a külföldi keresztény fejedelmek között. Nagyobb lehetőségem volt, mint dédapám, I. György óta bárkinek arra, hogy helyreállítsam a Ferdinánd császárral Nagyszombatban kötött békét, amely akkor megszilárdította az ország szabadságjogait, melyeket később többnyire eltöröltek. A francia és a svéd királlyal akkor kötött szövetsége az utódokra is kiterjedt, és ezért csupán nekem van lehetőségem arra, hogy ezt fölelevenítsem.”¹⁷ Első politikai elgondolásai e koncepcióhoz kötődtek. Az 1643-as, Gyulafehérváron létrehozott erdélyi–svéd–francia szerződés (melyet Franciaország már XIV. Lajos uralkodása alatt erősített meg) biztosította Rákóczi Györgyöt arról, hogy utódait megválasztásuk esetén támogatják, és trónra juttatják. Ilyen értelemben, független fejedelemségként, garanciákkal ellátva jelent meg a veszfáliai békeszerződésben a svéd királynő szövetségeseként; így említi az osnabrücker szerződés utolsó cikkelye is.¹⁸ Ezekre ala-

¹⁷ II. Rákóczi Ferenc: *Vallomásai (Confessio peccatoria)*. Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. Budapest, 1979, 92–93.

¹⁸ Déducaiton des droits de la Principauté de Transilvanie (Az erdélyi fejedelemség jogainak biztosítása). 1711. Közzétette Köpeczi Béla: *A Rákóczi szabadságharc és Európa*. Budapest, 1970, 373.

pozva terveit puhatólni kezdett a nagyhatalmaknál, XIV. Lajosnál és XII. Károly svéd királynál. „Nem volt birtokomban a Franciaországgal kötött hasonló szerződés, mégis azzal bízattam magam, hogy a megállapodások emléke indítókat szolgáltat nekik, és hogy az ügyek állása még többet eredményezhet.”¹⁹ A próbálkozás nem vezetett sikerre: hamarosan be kellett látnia, hogy „milyen kevés súlya volt a fent említett szövetség emlékének”.²⁰

Ettől kezdve elenyésző szerepet játszott terveiben a keleti országrész.²¹ Közömbösítésére Bercsényivel megoldást dolgoztak ki: elgondolásuk szerint a porta támogatásával Thököly Imrét juttatták volna vissza a trónra.²² Az egyébként is megválasztott erdélyi fejedelem visszakerülése Transsylvania élére biztosíthatta a hátszínét, szövetségest lelhetett benne, ráadásul elnyerték volna a török pártfogását is.

Erdélyt mellőző tervei még akkor sem változtak meg, amikor Magyarországon nem várt sikerekkel terjedt a háború. Ahogyan Thököly Imre leveleiből értesülhetünk, 1704 áprilisában még az ő visszatérésén munkálkodtak, s a fejedelemnek esze ágában sem volt nagyobb seregeket lekötöni Erdélyben.²³ A kuruc hadak jelenléte semmiképpen sem magyarázható Rákóczi Ferenc elképzeléseinek megváltozásával. Valószínűbb inkább, hogy részben az erdélyi kuruc felkelők megmozdulása, részben pedig parancsát végre nem hajtó alsóbb katonai vezetők provokálták ki a mérsékelt beavatkozást. Az első, tudta nélküli katonai sikerek után már kénytelen volt – ha úgy tetszik, taktikai okokból²⁴ – fölvenni a harcot.²⁵ Bár emlékirataiban arra emlékszik vissza, hogy „semmiféle seregemet nem küldtem Erdélybe, s azok, akik az országot fosztogatják, erdélyiek, akik fölött semmi hatalmat nem igényelek”,²⁶ ez nyilván csak politikai fo-

¹⁹ *Emlékiratok*, 298. Erre nézve még Thaly Kálmán: *Történelmi kalászkok, 1603–1711*. Budapest, 191.

²⁰ *Emlékiratok*, 299.

²¹ R. Kiss István: i. m. 15.

²² Vö. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*, 104–107.

²³ R. Kiss István: i. m. 16.

²⁴ R. Kiss István: i. m.

²⁵ Thaly Kálmán: *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyve és egyéb emlékezetes írásai*. Budapest, 1877, 522. Thököly Imre II. Rákóczi Ferencnek, 1704. április 2.

²⁶ *Emlékiratok*, 340.

gás volt részéről az erdélyi követséggel szemben, kik a hadak visszaéléseire panaszkodva járultak elébe.

Álláspontjának megváltoztatása két eseménnyel kapcsolatosan figyelhető meg. Az egyik: fejedelemmé választása. Az electiót híril adó ünneplés országgyűlési követségnek nem adott azon nyomban választ. „Nem siettem elfogadni ajánlatukat... érveiket elég éretten megfontoltam, és a két nemzet közös ügye bírt arra, hogy végül is elfogadjam ajánlataikat.”²⁷ R. Kiss István megkérdőjelezi Rákóczi őszinteségét, szerinte több fejedelmi jogú intézkedés bizonyítja, miszerint Rákóczi nem sokat gondolkodott a trón elfogadásán.²⁸ Megítélésünk szerint azonban ez általa támasztott kételyt föloldja a fejedelem Erdélyre vonatkozó megjegyzése az ügy kapcsán: „Szándékom az volt, hogy a cím elfogadása nélkül kormányozom a fejedelemséget.”²⁹ Ez az elképzelés összhangban állott intézkedéseivel, függetlenül igenlő vagy visszautasító válaszáról. Mindenesetre II. Rákóczi Ferenc elfogadta a felkínált lehetőséget, s ezzel Erdély gondját is vállára vette. Másik koncepcióváltási pontja a francia szövetséggel függött össze. Tudomásul kellett vennie, hogy XIV. Lajos kénytelen őt mint rebellis lázadót kizárni nyilvános diplomáciai lépéseiből.³⁰ De mint választott erdélyi fejedelmet már méltányolhatja, sőt esetleg szerződésre is sor kerülhet a két ország között. Augusztus 9-én levélben értesítette XIV. Lajost és a svéd királyt,³¹ 28-án a porosz uralkodónak írta meg fejedelemmé választását.³² S a várt politikai pezsgés nem maradt el. Már a porosz királynak szóló tudósításában beszámolt a konstantinápolyi diplomácia gyors akciójáról: megtudván az erdélyi rendek electióját, a porta szövetséget ajánlott fel. 1705-ben pedig mind a francia, mind a svéd uralkodó nyilvánosan is elismerte őt fejedelemnek.³³

Ettől kezdődően az erdélyi rendek kiváltságainak helyreállítása, Erdély független államként történő elismerése bekerült a szabadságharc

²⁷ *Emlékiratok*, 343.

²⁸ R. Kiss István: i. m. 79.

²⁹ *Emlékiratok*, 343.

³⁰ Köpeczi Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Budapest, 1966, 99, 142.

³¹ Joseph Fiedler: *Actenstücke ür Geschichte Francz Rakoczi's und seiner Verbindungen mit dem Auslande*. Wien, 1858, II. 448.

³² Marczali Henrik: *Regesták külföldi levéltárakból*. Budapest, 1882, 270.

³³ R. Kiss István: i. m. 76.

politikai követelései közé; a béketárgyalásokon külön pontban fogalmazták meg a magyarok Erdéllyel kapcsolatos céljait és elvárásait.³⁴ Erdély ügye szervesen egybekapcsolódott a magyarországi felkelő rendkélvel, s Rákóczi számára Transsylvania érdekeinek képviselője felerősödött. Első helyre azonban sohasem lépett elő: mindig eszközként szerepelt a szabadságharc sikerre vitele érdekében. A szécsényi országgyűlésen például „Erdély dolgát” az országgyűlés döntésére bízta, de aggódón szólt az esetleges döntésről: „csak a nélkül hazánk szabadságának helyreállításában lehessen bizodalom”. Végül is nem kellett csalódnia, mert a diéta rendi „közdolognak, közügyünk fundaméntomának esmérték lenni az erdélyi fejedelemséget”.³⁵ Újra előtérbe került tehát a félretett koncepció: Erdély a magyar függetlenség biztosítója. A fejedelem az utolsó pillanatig ragaszkodott ehhez a követeléséhez, s érthetően Bécs ezt a békefeltételt utasította el a legkategorikusabban.

3. Az országgyűlés összehívásának és a fejedelemválasztásnak a jogalapja

Az országgyűlés egybehívásának jogalapja Erdélyben ugyanúgy vita tárgya volt, mint a szécsényi diéta meghirdetésekor Magyarországon.³⁶ Szemben a későbbi, 1705-i conventussal, Rákóczi az erdélyi gyűlés esetében rendkívül aggályoskodónak bizonyult. A diétát indítványozó s a regális kibocsátását kérelmező deputációnak azt válaszolta, hogy „semmi

³⁴ Vö. a nagyszombati béketárgyaláson előterjesztett békepontokkal! Szalay László: *Magyarország története a karloviczi békekötéstől a szatmári békéig, 1700–1711*. Pest, 1859, 332–349. Vagy Veracius Constantinus: *Animadversiones Apologice*. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár II. 2280. sz. A koncepcióváltást látszik bizonyítani az a tény is, hogy pl. a szabadságharc indítóokait összefoglaló dokumentum, a *Recrudescunt* néven 1704-ben ismertté vált „A keresztény világ minden fejedelmeinek és republikáinak, úgy egyéb akármely, akármilyen állapotu, betsületü, méltóságú, tisztü és felelősségű rendeknek” címzett kiáltvány még nem tartalmazta az erdélyi problémát. *Ráday iratai*, I. 95–110.

³⁵ II. Rákóczi Ferenc Okolicsányi Pálnak 1705. december 26. *Archivum Rakocianum*. I. osztály. Had- és belügy. Sajtó alá rendezte Thaly Kálmán. Pest, 1873, I. 450–451.

³⁶ Erről a kérdésről bővebben Mezey Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981, 84.

hatalmat nem igényelek, valamint azt a jogot sem, hogy összehívjam a fejedelemség rendjeit”.³⁷ Érthetően vonakodott megkészserezni gondjait, mikor az erdélyi államszervezésre-hadakozásra még nem készült föl, ráadásul közjogi kétségei is voltak. Neki, mint magyarországi főúrnak, még ha leszámazottja is a fejedelmi diétának, valóban nem volt joga egy erdélyi diétát egybehívni.³⁸ Ő maga azt tanácsolta a küldöttségnek, hogy „nem tehetnek jobbat annál, ha maguk látnak hozzá ahhoz, ami előttük leghelyesebbnek tűnik”.³⁹ Végül is egy kompromisszumos megoldás született. Be kellett látnia, hogy a támogatás nélkül ülésező diéta ki van téve úgy a kuruc hadak, mint a császári csapatok zaklatásának. Míg ha az ő pártfogásával gyűlnek egybe a státusok, a szabadságharc seregei támogatni és védeni fogják a tanácskozásokra összegyűlteket, Rabutin katonái pedig tartózkodnak majd a támadás kockázatától. S bár pátense kibocsátásától kezdve mind ő, mind táborának ideológusai keresték a közjogi érveket, ekkor még nem szabályos országgyűlési meghívót adott ki. Nyílt levélben tudatta Erdély rendjeivel, hogy „engedélyezi” kérésükre a gyűlés megtartását Gyulafehérváron, a fejedelmi székhelyen 1704. július 5-én.⁴⁰ Mindenkit eltiltott a diéta háborgatásától. Ezzel a se nem rendelet, se nem meghívó jellegű pátenssel áthidalta a problémát: az engedélyezés még nem összehívás, ám mégiscsak egybegyűltek a rendek a tárgyalásokra.

Az összehívás jogára ekkor még nem tart igényt: minduntalan a rendekre hivatkozik. Úgy a diétát védelmező pátensben, mint egyéb rendeleteiben, leveleiben „az erdélyi statusok instáltnak beadott moniálisok által, hogy mind az eddig az hadakozásnak alkalmatosságával keletkező rendetlenségek, s egyéb, a nemes ország közjává, boldogságát s szolgálatját néző dolgok iránt is jó rendelés, mind egyéb közönséges és személy szerint való megbántódásoknak az igazság kiszolgáltatásával orvosoltatások lehetne, nemes Erdélyországában az eddigi, azon nemes ország régi rendtartása szerint publicáltassék egy országgyűlés” – szól a „regális”.

³⁷ *Emlékiratok*, 340.

³⁸ R. Kiss István: i. m. 17.

³⁹ *Emlékiratok*, 340.

⁴⁰ Az 1704. június 5-én kelt nyílt levelet részletekben közli az *Erdélyi Múzeum* kéziratáról R. Kiss István id. művében.

Thökölynek arról ír, hogy „Erdélyországnak nagyobb része a súlyos iga alól felszabadulván, gyűlést kíván”.⁴¹ Erdélyi hadaihoz intézett pátensében is ezt bizonygatja: „Nemes erdélyországi státusoknak előttünk töl alázatos supplicatiojukból értettük...”⁴²

Erdélyben némiképp más volt a helyzet, mint Magyarországon, ezért a gyűlés jogosságát illető érvek is másként hangzottak. Az önálló erdélyi állam esetében nem hivatkozhattak az ellenállási jog eltörlésének törvényteleniségére (tehát magára az ellenállási jogra sem), mivel az nem vált az erdélyi fejedelemség államszervezetének, közjogának elemévé. Nem lehetett vita tárgyává tenni – mint Magyarországon – az uralkodói szándékot sem, hiszen szemben a királyi Magyarországgal, ahol nem hívtak össze diétát, Erdélyben olykor évente többször is volt országgyűlés. A fő érv – mely már a június 5-ei Rákóczi-féle pátensben is fölbukkant –, hogy nincsen Erdélynek fejedelme, mely a gyűlést egybehívhatná. Ennek alátámasztására természetesen törvénytelennek kellett nyilvánítani I. Lipót jogát a fejedelemségre. A különféle dokumentumokban előforduló indoklás két pontban vitatta Lipót jogait. Részben jogtalanak tartotta II. Apafi Mihály bécsi internálását és erőszakos lemondatását. (Különben – jegyzik meg a források – Apafi legfeljebb fejedelemségéről mondhat le, de nem a státusok jogairól, a szabad fejedelemválasztásról.)⁴³ A másik érv kritikusabb eseményt vett célba: az 1688-as fogarasi országgyűlés Caraffa által kierőszakolt hűségnyilatkozatát, az osztrák örökös királyság articuláris deklarációját. Ez esetben a közjogi indoklás megegyezett a későbbi magyarországi országgyűlések összehívásának védelmével: az erőszak hatása alatt kicsikart döntések semmisek.⁴⁴

A gyulafehérvári országgyűlés után már nem probléma a diéták regálissal történő összehívása, hiszen II. Rákóczi Ferenc Erdélynek immáron választott fejedelme, státusok által trónra emelt uralkodója. Megilletik tehát mindazon jogok, melyek őseit és elődeit. Az összehívás jogosságát bizonygató érvek egyben a fejedelemválasztás közjogi megalapozását is szolgálták. Ha a rendek elfogadják az indoklást – hogy nincsen fejedel-

⁴¹ R. Kiss István: i. m. 10.

⁴² *Adattár*, III. 121. 1704. június 13.

⁴³ *Dédution*. I. h. 376.

⁴⁴ *A Lettre d'un Ministre...* I. m. 367.

mük, s a szabad választásról le nem mondtak –, akkor semmi sem akadályozhatja meg II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemséget. Ebben a pontban csatlakozott be egy újabb argumentum: az erdélyi–francia–svéd szerződés, illetve az osnabrücker béke utolsó pontja, mely Rákóczi Ferencnek mint I. Rákóczi György leszármazottjának igényét megnyitotta és megalapozta az erdélyi trónra.

4. Az országgyűlés és II. Rákóczi Ferenc

Mint említettük, az öt erdélyi diéta közül a fejedelem számára kettő volt igazán fontos, ám a huszti országgyűlés sem lehetett közömbös. A megyesi és beszercei gyűlések gazdasági feladatokat próbáltak megoldani, a hadellátás kérdését vizsgálták. Lényeges kérdésről nem volt szó, hacsak nem tekintjük annak a fejedelem „bejövételének” szorgalmazását.⁴⁵ E két funkcionális diéta egybehívója és a tárgyalások levezetője Pekri Lőrinc volt.⁴⁶ A Huszton 1706. március 7-én kezdődő conventus⁴⁷ csupán az erdélyi menekült nemeseknek és uraknak volt a gyűlése. Annnyira nyilvánvaló volt mindez, hogy bár országgyűlésnek nevezték az értekezletet, a miskolci tanácsülésen mégis határozat született, miszerint „az colligatio nem lehet mint státusokkal, hanem particularis személyekkel, oly cautioval, hogy ha Isten boldogít bennünket, országostul összekapcsolják velünk magokat”.⁴⁸ Az még a gyűlést szorgalmazó szenátus előtt is nyilvánvaló volt, hogy 341 erdélyi menekült nemes (ennyien írták alá a konföderációs okmányt⁴⁹) nem azonos az erdélyi státusokkal. Szükségesnek tartotta a tanácsülés még azt is határozatba foglalni, hogy „az bujdosóban levő erdélyi státusok Máramarosban confluálván, minthogy Erdély országának részére”, lépjenek be a konföderációba. Kívánatosnak vélték tehát még annak is hangsúlyozását, hogy a gyűlés Erdély területén

⁴⁵ Csutak Vilmos: *Adatok az 1706. évi megyesi és 1707. évi beszercei kuruc országgyűlés történetéhez*. I. m. 187.

⁴⁶ *Ráday Pál iratai*, II, 92.

⁴⁷ Rákóczi Ferenc nevezi így a gyűlést az articulátusokat megerősítő okmányban.

⁴⁸ *A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Közzétette Géresi Kálmán. 5. kötet. II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Budapest, 1897, 380.

⁴⁹ Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*. I. 509.

tartandó, ezért nyilatkozhat az erdélyiek nevében. Az országgyűlés egyetlen igazi célja a konföderációba lépés deklarálása volt, mely egyfelől a nemzetközi politikai akciókban érvként volt felhasználható, másfelől pedig válaszként tekintették a segesvári labanc országgyűlés határozataira.⁵⁰ Ennek folyományaként megbízást adtak a nagyszombati béketárgyalásokra az erdélyi rendek képviseletében részt vevő deputátusoknak, s kidolgozták instructióikat is. Ezen túlmenően nem foglalkozott lényeges kérdésekkel a conventus.⁵¹

A fejedelem viszonya az erdélyi országgyűlésekhez alapvetően más volt, mint a szécsényi, ónodi vagy sárospataki conventusokéhoz. Kitűnik ez mind részvételében, mind pedig az előkészítő munkálatokban. Jóval kisebb figyelmet fordított az erdélyi diéták tárgyalásainak előzetes tervezésére, irányítására. Személyesen csupán a marosvásárhelyi beiktató gyűlésen vett részt, egyébként távol tartotta magát a tanácskozástól. Ebben nyilván szerepet játszottak a körülmények, melyek között a conventusokat tartották. Gyulafehérváron természetesen még csak megbízottja, Radvánszky János képviselte elképzeléseit.⁵² Radvánszkyknak azonban értelemszerűen nem adhatott alapos instructiót, inkább vázlatát céljainak: nem ismerte az erőviszonyokat, koncepciókat, joggal tartott a thökölyánusoktól, veszélyt jelentettek a transzszilvanizmus hívei. Lejegyezte néhány tervét – mint például a hadellátás érdekében a kincstári bevételek átszervezését vagy a jobbágykatonák helyzetének rendezését –, ezek azonban a gyűlés előtt inkább vágyak voltak, mintsem információkon alapuló, előkészített határozattervezetek.⁵³ Ami a fejedelem elképzeléseiből sikerre jutott, az főként Radvánszky és Pekri buzgókodásának volt eredménye. A huszti conventus egy maroknyi menekült értekezlete volt. Funkcióját, a konföderációba lépést tökéletesen teljesítette, s már előzőleg várható volt, hogy semmilyen problémát nem fog okozni a kizárólag kuruc nemesekből álló gyűlés. Itt a fejedelem megbízottjai Pekri Lőrinc, Mikes Mihály, Teleki Mihály, Kemény Simon és

⁵⁰ Az országgyűlést Rabutin de Bussy tábornagy hívta össze, határozataival megsemmisítette a gyulafehérvári diétán hozott articulusokat.

⁵¹ *Ráday Pál iratai*. I. 526.

⁵² Erre: Adattár LXXVII. 189. és CI. 223.

⁵³ R. Kiss István: i. m. 27.

Rhédey Pál voltak, a tényleges cél megvalósítói pedig a szenátus megbízottjaiként a magyarországi státusok képében fellépő Vay Ádám és Kálmánczay István szenátorok. Medgyes és Beszterce teljesen partikuláris kérdéseket vitatott meg, a fejedelem képviselője ezeken a diétákon Pekri Lőrinc a kuruc sereg generálisa volt. Mint említettük, egyedül a marosvásárhelyi országgyűlésen jelent meg a fejedelem személyesen, bár az igazsághoz tartozik, hogy itt sem voltak vérmes reményei. Mint írta, „semmi különös céloim nem volt ezen a gyűlésen, csak a háborúra vonatkozó intézkedéseket terjesztettem elő, és kértem ezekhez támogatást”.⁵⁴ Az események igazolták kételyeit: a conventus majdhogynem gúzsba kötötte kezét a conditiókkal (alig néhányat sikerült töröltetni a választási feltételek közül), és lehetetlenné tették a jobbágyrendelkezésekkel a hadsereg-utánpótlást, elkedvetlenítették a még hadban álló közrendűeket. A nem túl nagy reményű propositiókat az erdélyi kancellária élére frissiben kinevezett Ráday Pál fogalmazta,⁵⁵ melyeknek 5. pontja ki is emelte, hogy a gyűlés célja a gazdasági és hadi dolgok rendbehozatala.

Rákóczi magatartásából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Erdélyt minden tekintetben mellékszintérték tekintette. Terveit, állampolitikai elgondolásait, társadalmi „reform”-elképzeléseit Magyarországra, Magyarországon alkalmazta. Az országgyűléseken nem is próbált meg semmiféle szokásoktól eltérő döntést kicsikarni: azoktól csak annyit várt, hogy biztosítsák a hadakozás minimális feltételeit, s ne korlátozzák őt külpolitikai mozgásában. (Nem véletlenül ez volt az egyik olyan választási feltétel, melynek eredeti megfogalmazását elfogadhatatlannak tartotta.) Erdélyt meg kellett tartani, hogy diplomáciai ütőkártyái közé keverhesse. Ennél többet nem tervezett. Ugyanezt a célt szolgálta a viszonyokhoz képest jól szervezett gazdasági kormányzata is.⁵⁶

⁵⁴ *Emlékiratok*, 390.

⁵⁵ *RMK*, I. 1738.

⁵⁶ Erre nézve vö. Trócsányi Zsolt: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata*. Rákóczi tanulmányok, i. m. 113–122 és Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. *Levéltári Közlemények*, 1955, 148–187. Uő: *A magyarországi és erdélyi kormányzatszervezetek és működésének története, 1526–1867*. A Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1959. Egyébként ő is megerősíti állításunkat, amikor azt írja: „A fejedelmi kor és az 1692–1703-as időszak alaposabb áttekintésével arra a talán meglepőnek tűnő eredményre jutunk, hogy e kormányzat érdemi szervezeti elemeiben nagyon kevés a novum” (II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata, 118).

A fejedelemnek állampolitikai elvei közé tartozott az ideális választó monarchiára vonatkozó elképzelése, melynek gerincét a rendeknek az uralkodó által garantált előjogai alkotnák. Ennek gyakorlati érvényesülését kísérhetjük szemmel Erdélyben, ahol nem fűződnek különösebb érdekek a gyűlések végső kimeneteléhez. Magyarországi conventusain is megpróbált ideáihoz méltón viselkedni, s – legalábbis a szécsényi diétán – igyekezett nem részt venni a tanácskozásokban, úgy viselkedni, mint „egyszerű polgár”.⁵⁷ Rövidesen rá kellett azonban jönnie e törekvés tartathatatlanságára,⁵⁸ s kénytelen volt személyes jelenlétével, később katonai jelenléttel is befolyásolni a tanácskozások irányát céljai érdekében. Pedig Szécsényben és Ónódon szervezett „párt” vette körül, mely alkalmanként az ő számára kedvező mederbe tudta terelni s ott tartani a polémiaát. Erdélyben – mivel közönyös volt a döntések zömével szemben – tisztábban váltak láthatóvá elvei. Már az országgyűlést kérelmező bizottságnak s Pekri Lőrincnek azt mondta: „sohasem fogom ellenezni, amit a rendek saját érdekükben határoznak”.⁵⁹ Ezt hangsúlyozta Marosvásárhelyen is. A rendek kiváltságai közé sorolta, hogy „fejedelmeiket csak akkor ismerik el uruknak, ha megesküdtök, hogy megtartja azokat a törvényeket és feltételeket, melyeket eléje terjesztenek”.⁶⁰ S erre ő, az uralkodó figyelmeztette őket! Még arra is volt gondja, hogy tájékoztassa a tisztelgésére gyűlő státusokat: míg be nem iktatták, ne szálljanak le lovukról. Addig nem illeti meg a tiszteletadás a fejedelmet, míg le nem teszi az esküt. S nem csak néhány esetben tett így; visszaemlékezve, így írt erről: „Több hasonló alkalmam volt, hogy felnyissam szemüket.”⁶¹ Ebből a néhány példából is kitűnik: a fejedelem lényegében a klasszikus rendi képviselői monarchia híve volt. Ha a státusok nem viselkedtek „keményen” vele, a vitapartnerrel szemben, ő maga figyelmeztette erre őket. Ha nem ismernénk magyarországi, abszolutizmus felé hajló kormányzati stílusát, s némely erdélyi közigazgatási intézkedését, azt hihetnők, vissza-

⁵⁷ *Emlékiratok*, 363, valamint erre: *Acta Conventus Szécsényiáni (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2524. Tom. III. Fol. 61. Nyomatásban megjelent: Rákóczi Tükör, 2.)* szeptember 18–19.

⁵⁸ *Emlékiratok*, 363–364, valamint *Acta Conventus Szécsényiáni*, szeptember 13.

⁵⁹ *Emlékiratok*, 340.

⁶⁰ *Emlékiratok*, 389.

⁶¹ Uo.

felé kanyarodott az időben. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a fiatal fejedelem koncepcióit főként klasszikus politikai olvasmányai alakították, s a gyakorlati tapasztalatoknak még nem lehetett akkora hatásuk, hogy alapvetően megváltoztassák nézeteit.

A fentiekből is, de ismert jogfolytonosság-koncepciójából is következő ragaszkodása a törvényekhez, szokásokhoz, rendi előjogokhoz. Az egész szabadságharc erre determinálta persze, hiszen meghirdetetten a Habsburg Ház által történt törvénysértések (s ezek között a nemesi jogok megkurtításának) orvoslására indult a küzdelem. A bárók, nemesek e jelszóra csatlakoztak parasztfelkelésnek induló háborújához. Nem is igen tehetett volna másként, különösen nem Erdélyben, hol a thökölyánusokon és az erdélyi függetlenség hívein túl ellenzékébe tartoztak a Rákóczi-család ellenfelei is, kik a Rákócziak örökös uralmától tartottak. S még nem is beszélünk az állandó jelen levő császárpárti rétegekről. Hihetetlen politikai érzék kellett mindezen csoportok között lavírozni, miközben az ellenfél, Bécs is azt lesi, mikor követ el végre hibát, melyet az európai közvélemény elébe lehet tární – elefántot gyártva a bolhából. Nem tekinthetjük tehát véletlennek, ha mind a gyulafehérvári, mind pedig a marosvásárhelyi conventus alkalmával hangsúlyozta: „nemes Erdélyországban az eddigi, azon nemes ország régi rendtartása szerént publicáltassék egy országgyűlés”.⁶²

Távollétével nem sértette meg a szokást, hiszen (még ha az I. lipóti időszakot nem is tekintjük, amikor természetesen volt országon kívül az uralkodó) az erdélyi országgyűléseken nem volt ritka a fejedelem megbízottak általi képviselése.⁶³ Radvánszkyt utasította, hogy lehetőleg ne vegyen részt a vitákban, személyes jelenlétét korlátozza a megnyitásra, proposíciói előterjesztésére és a conventus bezárására. Ennek ugyan Radvánszky nem tett eleget, de a részt vevő státusok a lelkes hangulatban ezt nem is kifogásolták.

A regálisok kiküldésénél ugyanúgy vigyázott a szokásos formákra és terminusokra (a címzettek körére és a 30 napos, kibocsátás és megnyitás közötti határidőre stb.). A gyulafehérvári és a marosvásárhelyi országgyűlés ránk maradt iratai, feljegyzései nyomán pedig azt kell monda-

⁶² Részlet a Gyulafehérvári meghívóból. R. Kiss István: i. m. 11.

⁶³ Vö. Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései*. Budapest, 1976, 47.

nunk, hogy conventusok lefolyása teljes egészében az erdélyi diéták hagyományos rendjének megfelelően történt.

Összefoglalva a fentebb mondottakat, leginkább azt kell kiemelniünk, hogy Rákóczi a szabadságharc folyamán Erdély diplomáciai jelentőségét tartotta szem előtt. Ezért vállalta el meggyőződése ellenére a státusok felkérését, s ezért volt hajlandó Erdély terheit vállaira venni. Sem gazdaságilag, sem katonailag nem volt képes Erdély a szabadságharc ügyét szolgálni, ezért a fejedelem a keleti országrészt a háború mellékszínjének tartotta csupán. Ez nyilvánult meg az erdélyi diétákkal kapcsolatos magatartásában is, amikor személyesen nem vett részt a gyűlések munkájában, nem is próbálta alakítani a státusok döntéseit, s jóval kisebb figyelmet fordított az előkészítésre, mint Magyarországon. Ugyanakkor mindvégig hangsúlyozta a régi szokások, jogok és decretumok megtartásának szükségességét, az erdélyi országgyűléseken meg sem kísérelte végrehajtani azt az átalakítást, amit a magyarországi conventusokon sikerrel cselekedett meg. Jogfolytonossági koncepciója mellett hangot adott a rendek partneri jogain alapuló választó monarchia iránti elkötelezettségének is.

Rácz Lajos

„MAGNA VIA TRANSYLVANIAE”

Már a 20. század fordulóján – a magyar gyepűrendszerrel folyt vita során – tisztázták kutatóink az utak fontosságát a korai határvédelemben.¹ Az ennek nyomán tett megállapításaik szerint a magyar határvédő gyepűelve egyik lényeges eleme, hogy bár azon nem volt a mai értelemben vett vonalszerű határ, mégis a határvédő sáv csak meghatározott pontjain lehetett átjárni; másrészt, hogy ezen átjárókat, szorosokat – clusokat és kapukat – nemcsak a bejáróknál őrizték és védték, hanem a fontosabb, főként a kormányzási központokig vezető utakat végig az út meghatározott pontjain figyelték.² Ugyanakkor azt is leszögezték e kutatások során, hogy a korai időszakra vonatkozó hiányos írásbeli emlékegyanyag miatt főleg e helynevekből lehet visszakövetkeztetni erre a stratégiai konstrukcióra, illetve annak fontosabb pontjaira.

Szintén segíthet ilyen irányú következtetések levonásában az is, ha az ország belsejében felbukkanó, a magyarsághoz a korai időkben csatlakozott népelemek letelepítését vizsgáljuk. A korai gyepűkön a székelyek, besenyők és más népelemek feltűnését már korábban elemezte történettudományunk. Ám az ország belsejében feltűnő ilyen népcsoportokra ebből a szempontból eddig nem sok figyelmet fordított. Csak Győrffy György munkáiból értesülünk arról, hogy bizonyos besenyő és más segédnépek feltűnése Koppány egykori birtokai körül, illetve a Nyitrai

¹ Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. *Magyar Nyelv*, 1913, 100–102. Uő: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak az „Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései”-re. *Történelmi Szemle*, 1916, 303–305, 426–428. Erdélyi László: Árpád-kori Társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. *Történelmi Szemle*, I. közl., 1914, 517–561; II. közl., 1915, 32–50; III. közl., 1915, 201–226; IV. közl., 1915, 334–352; V. közl., 1915, 481–517; VI. közl., 1916, 39–63. Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. *Századok*, 1901, 1039–1058; uő: Szatmár város eredete. In *Klebertsberg Kunó Emlékkönyve*. 1925, 215. skk.

² Tagányi Károly, 1916, 443–445.

dukátusban belső útbiztosító és ellenőrző funkcióval lehet kapcsolatos.³ De ezen jelzett népnek itt nem a kívülről jövő támadások ellenőrzése a feladata, hanem a kormányzati központtal adott időben szemben álló erők taktikai körülzárása, elszigetelése.

Ha viszont az ország közepén a 13. században letelepített jász-kunok telepeire figyelünk, akkor már bizonyos stratégiai megfontolásokat is ki-vehetünk elhelyezkedésük körül, hiszen köztudott, hogy a kunok négy nagyobb egységben leltek végleges letelepedésre.⁴ A ma is jász-kunsági-nak nevezett csoport a Tiszától északnyugatra a Mátraalján, az északkelet felől jövő utakat zárhatta le és ellenőrizhette; a később Nagy-kunságnak nevezett területet megszálló kunok pedig a Tisza–Berettyó szögletében az Erdély felől jövő forgalmat figyelhették; míg a Szentelteszék kunjai – a Tisza–Maros szögletében a Temes felől, illetve Szörény–Orsova irányából, tehát a Vaskapu felől jövő utakat őrizhették; legvégül a Kiskunság kunszállásai egyaránt alkalmasak voltak a délről a Szerémségből jövő utak áttekintésére, nemkülönben a dunai átkelőkön a Dunántúlról kelet felé és vissza irányuló mozgások szemmel tartására. A dunai réveknek a Duna–Tisza közben való fontosságát jelzi az is, hogy a bal oldali Dunapart, az ún. Soltszék közigazgatásilag egészen Mohácsig a Fejér megyei ispánsághoz tartozott.⁵ E fontosságot támogatja az az újabb adat is, hogy a 13–14. század folyamán a Duna–Tisza közti kunszállások egyik nemzet-sége is megtelepszik Fejér megyében nem messze a dunai átkelőhöz vezető nagy utaktól.⁶ Míg a déli irány fontosságát mutatja Szulejmán 1526-os visszatérése Budáról az itt vezető utakon.

³ Györfly György: *István király és műve*. Budapest, 1977, Gondolat, 105, 113–114. A megtelepedéskor a törzsi szállás taktikai-stratégiai szerepét, illetve e centrumba való elhelyezést vette alapul Makkai László is. Tanulmányában éppen a letelepedésben, a későbbi falu- és helynevekben megszilárduló rendszer segítségével következtetett vissza a letelepedéskori vezető törzs és csatlakozott törzsek viszonyaira, amelyben elsősorban a katonai szempontok dominálnak. Lásd Makkai László: Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben. *Századok*, 1944, 181–182.

⁴ Gyárfás István: *A jász-kunok története*. II. k. Kecskemét. 1873, 304–305; Pálóczy Horváth András: A kunok megtelepedése Magyarországon. *Archeológiai Értesítő*, 101. k. 1974, 249–255.

⁵ Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. k. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 321–344; III, 418–443.

⁶ Pálóczy Horváth András 1974, 251.

Nincs rá mód, hogy részleteiben elemezzük, de meglátásunk szerint az Árpád-korban Magyarországon megtelepedő lovagrendek területi elhelyezkedése is hasonló stratégiai megfontolásokról árulkodik. Ugyanis nagyon feltűnő az, hogy a lovagrendek rendházai nagyjából két koncentrikus kör mentén helyezkednek el. E rendházakat egyrészt a régi kormányzati központok körül – Esztergom, Székesfehérvár, Buda –, másrészt az ország peremterületein, főleg a nyugati és délnyugati dalmáciai területeken alapították.⁷ Ha e telepeket a tényleges térképen konkrétan vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy egy-egy fontos határvédelmi ponton, átjárón, tengeri kikötőnél épültek azok a rendházak, amelyek a peremterületeken vannak. Ugyanakkor kirajzolható egy harmadik fajta településcsoportjuk is, amelyek fontos hadiút mellett helyezkednek el. Így figyelhető meg különösen a Dél-Dunántúlon, Csurgón, Segesden és a zágrábi Királyréven átvezető, ún. magyarok hadiútja mellett felbukkanó templomos, majd johannita birtokok sora. Ezek nyilván nemcsak az útvonal őrzését biztosították, hanem elhelyezkedésük révén egy-egy katonai csapatmozgás esetén a gyors akciókat segíthették elő emberrel és utánpótlással.

Az ország területén körbejárva a példák sora szaporítható, akár egyes népcsoportok elhelyezkedéséről vagy a lovagrendek rendházairól is legyen szó. Ahol ilyen nyilvánvaló adat nincs, ott csak tapogatózhat a kutatás, s legfőképpen adatok híján a helynevekre vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Ez viszont a helynévi anyag lehető legteljesebb feldolgozását igényli. Ezért választottuk vizsgálódásunk témájául Kalotaszeget, mert e területre vonatkozóan még 1941-ben Szabó T. Attila egy viszonylag teljes anyagot adott közre.⁸ Ugyanakkor Kalotaszeget behelyezve a korabeli igazgatási konfigurációkba, igen érdekes következtetések levonására lesz módunk.

⁷ Pesthy Frigyes: A templáriusok Magyarországon. In *Magyar Akadémiai Értesítő*, A philosophiai, törvény- és történettudományi osztályok közlönye. II. k. Pest, 1861, 30–152; Reiszig Ede: IV. Béla király és a János lovagrend Magyarországon. *Századok*, 1901, 520–541; uő: Róbert Károly és a János lovagrend maghonosítása Magyarországon. *Századok*, 1902, 233–248; Kukuljevic Iván: A vránai perjelség a templáriusokkal és johannitákkal Horvátországban. In Margalits Ede: *Horvát történelmi repertorium*. I. k. Budapest, MTA, 624. skk.; Hatala Péter: Magyar keresztések, 1217–1218-ban. *Magyar Sion*, II. k.

⁸ Szabó T. Attila: *Kalotaszeg helynevei*. I. k. Adatok. Kolozsvár, 1942, 501.

Kalotaszeg már azért is érdekes terület, mert közigazgatásilag majdnem egészen a török időkig Bihar vármegye részét képezte, s egyháziilag is a Várad püspökséghez tartozott. Ugyanakkor a középkori oklevelekben gyakori megnevezése (Districtus Kalotaszeg) arra figyelmeztet, hogy a korai időktől kezdve igazgatásilag különös státus illethette meg. E különös státust az indokolhatta, hogy Kalotaszegen van a folytatása annak a stratégiai fontosságú útnak, amelyet egyik Árpád-kori oklevelünk így emleget a Bihar megyei Jenő falu leírásánál: „...venit ad magnam viam transeuntem ad partes Transsilvanas, que estin medio ville Jenew”.⁹

Egyébként a Sebes-Körös völgyében Nagyváradtól Bánffyhunyadiig több helység neve is azt sejteti, hogy eredetileg e nagy fontosságú út őrzésére és figyelésére telepítettek le a lakosai ezen eléggé szűk völgyben. Különösen ilyen például Telegd, amelynek a székelységgel való kapcsolata közismert. Az Erdélybe települő székelyek tömegét eleinte Telegdi esperesség elnevezéssel illették a korai írások.¹⁰ A Várad környéki székely telepek (Székelyszáz, Székelyhíd) ismeretében nincs is mit csodálkoznunk a Sebes-Körös-völgyben is megülő székely telepe(ke)n. Ugyanakkor Szabolcs és Jenő szintén Sebes-Körös-völgyi falvak a korábbi törzsfői kíséret itt telepített maradványait sejtetik, míg Orosztelek bizonyos csatlakozott katonai segédnépekre emlékeztet. Bunyitay vizsgálatai bizonyítják, hogy ezen utóbbi falut már a legkorábbi oklevelek is így nevezik. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Bökénynek okiratilag előforduló neve kezdetben Buken, amely besenyő népeiségre utalhat, így a kettő egy területen való előfordulása tudatos telepítést sejtet. Magának az útnak a geográfiai elhelyezkedésére is következtetni lehet Révfallu nevéből. Bunyitay kutatásaiból tudjuk, hogy Bertény és Rév között: „a falu

⁹ Bunyitay Vince: *A várad püspökség története*. Nagyvárad, 1893, II. k., 356 és III. k., 402. – Ortvy Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*. II. k. Budapest, 1892, 581. – Györfly György: *Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, I. k., 582.

¹⁰ *Székely Oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly. III. k. Kolozsvár, 1876, 2–4 – míg Tagányi Károly 1916, 313. V. István majd IV. Kun László is úgy intéz parancsot az erdélyi székelyekhez, hogy: „Universitatem Siculorum de Telegd.” Vö. Benkő Loránd cikkével folyóiratunkban (52–61).

alatt... a Sebes-Körösön átvezető hídon szedették a vámot az Erdélyből jövő vagy oda menő kereskedőktől”.¹¹

Ugyanakkor bizonyos építészettörténeti megfigyelések szintén azt látszanak alátámasztani, hogy e terület – mármint a Sebes-Körös-völgy – falvai igen korai eredetűek. Az itt található templomok zöme vízpart közelében épült, s közülük több még a legkorábbi kerek-rotunda típusú – ily módon korai Árpád-kori templomtípust őrzi.¹²

Bizonyos nyomokból az sejthető, hogy e korai őrtelepsor később is megőriz valamit a feltehetően különös státusból. Már a közigazgatási besosztásnak is feltűnő érdekessége, hogy Kalotaszeg egészen az 1500-as évek fordulójáig őrzi Biharhoz és nem Kolozshoz való tartozását, s ez mindenképpen bizonyos igazgatási megfontolásokra utal. Ugyan az 1500-as adatok már erdélyi területnek mondják, de a Districtus Kalotaszeg megnevezés, nemkülönben az, hogy még 1557-ben is külön szólnak az országgyűlési végzeményben Kalotaszeg adózásáról,¹³ azt sugallják, hogy századokon át sikerült e területeknek különleges státusukat fenntartani. Maga a districtus kifejezés is azon területeken fordul elő a középkori Magyarországon, ahol korábbi különös státusú területeket sorolnak be az általánossá váló vármegyei keretekbe, elkülönült igazgatási struktúrájukat a lehetőségig megtartva. Így tudjuk, hogy a Rábaközben élő korai háttárvédő besenyők telepei még a 16. században is Districtus Rábaköz névvel és külön alispánnal tagolódnak be Sopron vármegyébe. Hasonló szerveződést mutat a Szepességben az ún. Szepesi lándzsás székek területe is, ami egészen a múlt század végi megyerendezésig fenntartja Szepes vármegyében belüli elkülönült igazgatását.¹⁴

¹¹ Ortvy Tivadar, II. k. 1892, 559–560, 578. skk. – Bunyitay Vince: 1883, II. köt., 314, 402–404 és III. k., 401–444 – Györfly István: *A fekete-körös-völgyi magyarság. Földrajzi Közlemények*, XLI, k. 10. füzet, 1913, 474–475.

¹² Bunyitay Vince 1883, III. k., 401–444.

¹³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. k. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1876, MTA, 78.

¹⁴ Ilyen volt Pozsony megyében a „Districtu Challocköz”. Lásd Fejér György: *Codex Diplomaticus*. 9/2. k. 1833, 448. – továbbá ilyen Sopronban Rábaköz, Fehérben Soltszék, Veszprémben Vásárhelyi szék, Zalában Tapolcai szék nevekkkel. Lásd Pesty Frigyes: *Az el-tűnt régi vármegyék*. I. k. Budapest, 1880, MTA, 12, 68–74. – Belitzky János: *Nyugat-Magyarország védelmi rendszere és határőrnepei a középkorban*. In *Klebsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. IV. Budapest, 1934, 72–73.

E példákat lehetne még sorolni, itt csak azt hangsúlyoznánk, hogy a Körös-völgy valamifajta különös státusa az előbbiek fényében sokáig fennmaradhatott. Külön adóztatásuk az erdélyi részekben mintha valamiféle régi, az örtelepek kiváltságos adóztatásának emléke lenne. Feltételezésünket csak erősítheti az az adat, mely szerint Szapolyai János király e völgy lakosaiból nyolc falu népét az ún. Báródságot kollektíve megnevesíti.¹⁵ A Báródság nemessége pedig azért is érdemel figyelmet, mert e terület folytatását alkotják az 1600 elején kiépülő, hasonlóan kollektív nemességgel bíró hajdútelepek. Arról már szóltunk, hogy meglátásunk szerint a jász-kun városok megtelepítésében is fellelhetők stratégiai momentumok, mégpedig a nagykun városok éppen az általunk most emlegetett nagy erdélyi út tisztai átkelője előtt települtek, így annak kontrollálására is alkalmasak lehetnek.

A fentiek alapján véltük úgy, hogy ha egy útnak ilyen hosszú vonalban kitapinthatóak századok múlva is a stratégiai fontosság miatt az útörző telepei, akkor joggal kereshetünk hasonlókat eme „magna via Transsilvaniae”-nak nevezett belső, erdélyi oldalán is. Így és ezért vettük valla-tóra az említett Kalotaszeg helyneveit, illetve azoknak az írásban és szóban fennmaradt nyomait a kezdetektől egészen 1941-ig. Szerencsére Szabó T. Attila gyűjtésében Kalotaszeget jóval tágabban értelmezte, mint a régi középkori Districtus Kalotaszeg vagy a még szűkebb kalotai esperesség. E területi kitágítás azt eredményezhette, hogy a szűken vett Kalotaszegen túl terjedő részek is bekerülhettek a vizsgálódásba, egészen Bánffyhunadtól Kolozsvár határáig. Mi az egybegyűjtött helynévi anyagból az alábbi, vélekedésünk szerint a korai őrzésre mutató helyneveket válogattuk ki: látó, les, őr, tekintető összetételű határneveket és a gypűt, valamint a mesterséges akadályra utaló: kapu, kapus, kőkapu és vaskapu változatokat. Bár maga a kapu név itt-ott elbizonytalanított bennünket, mivel egyértelműen csak a kőkapu és vaskapu összetételekről állítható a védelmi szervezetbe való mesterséges kiépítése. Több kapu helynév, illetve határnév őrizheti egyszerű falusi kapuk emlékét is, azaz olyan helyekét, ahol a falu aktívabb földműveléssel folytatott mezőgazdasági termelést. Így látjuk ezt elég világosan Kalotadámos 1940–41-es

¹⁵ Reiszig Ede: Bihar vármegye története. In *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye*. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, é. n., 492.

adatánál, ahol így szól: „Faluvig – Kapu satului”.¹⁶ Tehát feltehetően a Magyarország más részein is előforduló ún. mezőkapuról lehetett eredendően szó. Ugyanakkor már magának a szomszédos, majd később anyamegyének, Kolozsnak az elnevezése is a történeti kutatások szerint a Clus, szoros szóból, tehát a mesterséges útvédő akadályból eredeztethető. Ezt csak támogatja a Kalotaszeg alsó részén, Gyalunál a Szamosba folyó Kapus patak elnevezése, ahol ma halad a fő közlekedési út Bánffyhunad és Kolozsvár között. Ezen adatok viszont a kapus helyneveknek a vizsgálódásba való bevonása mellett szóltak. Szintén ezt erősítették Kisbács helység adatai, amely falu a Kapus patakkal párhuzamosan folyó Nádas patak völgyében fekszik, szinte Kolozsvár alatt, s olyan határnevei, mint Kapus elő, Kapus út, Kapus utya,¹⁷ éppen a valamikori mesterséges kapu fennálltát sugalmazták. (NB. a szájhagyomány mellett legkorábbi írásos nyom az 1700-as évek elejéről.)

Mindezek alapján összegzésünk számunkra is meglepő eredménnyel zárult, amennyiben a kötet által feldolgozott 65 községből vagy régvolt településből mindössze 23-ban találtunk csak a fent jelzett szempontok szerinti hely- és határneveket. Ez csak erősíti feltételezésünket, hogy a vizsgált szavak feltehetően az útörzésre utaló jelentéstartalmat hordozhatnak itt is, mint az ország sok más táján. Ugyanakkor, ha az említett nevekkel rendelkező falvakat térképre vetítjük, akkor is érdekes és meglepő következtetésekre juthatunk. Tudniillik az emlegetett „útörző” nevek tényleg megtalálhatók Bánffyhunadtól Kolozsvárig, mégis a mellékelt térkép szerint valamiféle struktúrában. Ugyanis e nevek kelet–nyugati irányba a feltehetően legalább ezeréves közlekedési iránynak megfelelően sűrűbben ismétlődnek, viszont észak–déli irányba roppant szűk kiterjedést mutatnak.

Igazából úgy tűnik, hogy eleink alapvetően egy fő közlekedési utat preferáltak, s láttak el figyelő szolgálattal, míg a mellékutak nem voltak olyan fontosak. Viszont a fő utat olyannyira előtérbe helyezték, hogy azt

¹⁶ Szabó T. Attila 1941, 48, 91. sz. adat. A román *cap* fej, fő határozott névelős (a románban posztponált) változata is lehet. Ez esetben a *capul* népetimológiás magyar eredete elvetendő, s a névadási indíték másutt keresendő.

¹⁷ Szabó T. Attila 1941, 215–218. Így az 1734-es adat: „In loco vulgò: Kapus elő nuncupato, in conterminatione Territorium Poss(ess) ionum Korod et Méra...”

nemcsak az út mellékén, hanem még jóval az oda becsatlakozó más fontos utak betorkolása előtti településen vagy településeken szintén figyeltehető. Ez az elsődleges fontosságú fő út a Bánffyhunad–Kolozsvár közötti út lehetett. Ám, ha hihetünk a helynévi adatoknak, amelyek az út-őrzésre utalnak, akkor az nemcsak a mai nyomvonalon haladhatott, azaz nemcsak Körösfőn át Gyerővásárhely érintésével a Kapus patak völgyén át Gyalu-Kolozsvárig, hanem Kalotánádas (másként Oláhnádas) területén átfordulhatott a Nádas patak völgyére, s úgy mehetett le Kolozsvárig. Ezt az irányt a helynévadatok mellett egyébként más adatok is tanúsítják. Tudniillik a Lipszky János szerkesztette Mappa Transsilvaniae szerint, a Nagyváradról Kolozsvárra menő nagy út a Sebes-Körös völgyében Fugyivásárhelyen és Mező-telegden át a folyó bal oldalán vezet, majd ezt követően átvált az északi partra, és úgy megy tovább Élesden át a Királyhágóig, illetve Csucsáig, ahol ismét érinti a folyót, de nem megy át, hanem Nyiresen és Bábonyon át lefordul az Almás völgyére, s azt átvágva Kispetrin keresztül, de Sztána és Nádas (egykor Oláh – majd Kalotánádas) mellett ér a Nádas patak völgyére.¹⁸ Tehát ily módon a 18. századi postaút Váradról jöve Kolozsvárra a Királyhágó után Sebesvárat és Bánffyhunadot, a ma preferált útszakaszt érinti. Ennek okát mi most nem tudjuk megadni, mindenesetre úgy tűnik, hogy a helynévi anyag alapján ez a 18. századi út egy századokkal korábbi nyomvonalat őrizhetett ekkor. Fordulat valószínűleg a 19. század első felében következett be ezen a közlekedési irányon, mivel Kőváry László erdélyi statisztikájában már a Nagyváradról Sebenbe vivő útirányt a mai fővonalnak megfelelően viszi. Azaz a Váradról jövő út a Királyhágó után Bánffyhunadon, Körösfőn és Gyerővásárhelyen átfut Gyalu-Kolozsvárig.¹⁹

Ugyanakkor a helynévi adatok szerint a korai időkben az államszervezés táján eleink a még Lipszky által is látott irányt részesíthették talán előnyben, ha nem is tökéletesen azon a nyomon jártak. A mi általunk ki-gyűjtött névanyag adatai legalábbis ezt sugallják. Tudniillik az út-őrzésre

¹⁸ Mappa Transsilvaniae et Partium Regni Hungariae repertoriumque locorum objectorum – Erdély és a Rések térképe és helynévtára. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerk. Herer János. Szeged, 1987, 14–16. térképlapok.

¹⁹ Kőváry László: Erdélyország statisztikája. Kolozsvárt, 1847, I. k., 244–245, ahol is a főbb állomások a Királyhágótól: Bánffyhunad, Nagy Kapus, Kolozsvár.

utaló határnevek sorra fellelhetők a jelzett Nádasvölgyi úton Sztánánál és Kalotánádasnál, s utána lefelé a patak völgyében Egeresenél, Bogártelekén, Türen, Magyarnádasdon és Kisbácson, de a patak Szamosba torkol-lása előtt a jobb parti Vistán és Szucsákon is.²⁰ Közülük is kiemelkedik egynémelyik, így Bogártelek, Magyarnádas és Kisbács helysége. Bogártelekén a mesterséges útelzárásra utaló Kapus határnév, illetve Kapus bérc a 16. századtól folyamatosan adatható, amelynek Kapufa, Kapufatető változatai is helyben közismertek voltak.²¹ Ez még kiegészíthető egy Leske nevű határrésznevvel, ami jelenthet leskőt is, azaz figyelőhelyet. Megjegyzendő, hogy Bogártelek 1299-ből való határjárása már emlegeti a Leske havast.²² Egy utalásból arról is értesülünk, hogy: „A Bogárteleki és Egresi Határok ab antiquo termináltattak, hól a régi nevezett szerént Kapus, a mostani nevezet szerint... Csokos alaias Nyerges-Bértzen.”²³ Tehát a Kapu feltehetően Egeres és Bogártelek között létezett.

Magyarnádasnál csak három adatunk van, de ez a három azért figyelemre méltó, mert háromféle változatára utal az út-őrzésnek. Így egy 1717-es adat az Őrhely nevű határrészt említi, míg 1756-ban a gepűre utal egy megjegyzés („A Mérai hegyen gjeppen”) végül az 1941-es adat-

²⁰ Szabó T. Attila 1941. Sztána: 308; Kalotánádas: 211–212. Egeres: 191, 195–196; Bogártelek: 183–187, 189 Türe: 265–268; Magyarnádas: 222–223, 228; Kisbács: 215–219; Vista: 271–273; Szucság: 256.

²¹ Szabó T. Attila: 1941, 183; „1300/1733 in uno Byrch Kapus: Kapus Byrch; „1427/1760 uno Béércz Kapus”; 183–184: „1730 az kérdésben declarált Bérczet hittak es hijják most is magyarul Kapus Bérczének olahul pedig Dealá Tyipuluj”; „magyarul Kapu fa Tetőnek ... olahul hallottam nevezni Dealá Tyipuluj” „1741 – Sylva Controversa Quam vulgó Kapufatető vocant, in vicinitatibus ab une Sylvae Somtelkiensis, partibus ab altera Kis völgy Ol-dala existentem Somtelkiensis suam esse pretendunt, et potentiose ea fruuntur”; 185: „1761 Midőn Báro Szentkeresztí András Úr legelőbbször metalis reambulatiot instituáltatott volt és ezen Kapus Bértzire (mellyet most Kapufa Bértzi-nek nevezünk) ki jötte-nek... s az métálsban feltett Kapus Bértzire ezen hely(ben) erigált méttára nem talátnak akkor sem...”; 186: „1773 Sylva controversa habetur in loco Kapufa Tető vulgo vocitato”; 187: „1868 – Kapufaoldal”; 189: „1941 86. Kapufatető + 87. kapufaoldal...”

²² Szabó T. Attila 1941, 183. 2. lbj.: „1733-ban a kolozsmonostori konvent kiadja átírás-ban Bartsai Gergelyné Náláczí Sára asszonynak többek között Bogártelek 1299-i határjárását. Ekkor (1299) Lázár kolozsmonostori apát birtokába jut a falu, mint amelyet Péter erdélyi püspöktől a ma már elpusztult Szent György községért és Leske nevű havasért kapott cserébe” (in concambium possessionis Szent György et Sylvae Leske vocaturum).

²³ Szabó T. Attila 1941, 185 feltehetően 18. századi feljegyzés.

gyűjtésben román nyelvi közegben maradt fenn a Kapu kifejezés.²⁴ Még visszatérünk rá, hogy Magyaránás esetében ez a differenciált útörzész nem lehet véletlen.

Kisbács, amely már szinte Kolozsvár alatt fekszik, csak egyféle kifejezéssel, a kapuval figyelmeztet. Viszont ennek a 18. századtól folyamatosan őrzött szövegváltozatai: Kapus előtt, Kapus elő, Kapus uttya, Kapus út vagy az ugyaninnyi román változatok, mint Kapusel, Kapu labului²⁵ – jelzik az egykori Kapu fontosságát, hiszen egyébként kevésbé maradhatott volna fenn a később betelepülő román nyelvi környezetben.

Ha a térképre kivetített jelzett útörzész falvak sorát vizsgáljuk, akkor további fontosnak tűnő jelekre bukkanhatunk. Ugyanis két esetben azt látjuk, hogy az emlegetett útörzész telep mellett a szomszédos községek is őriztek meg hasonló, őrzésre utaló helyneveket. Két ilyen falunk van Nádás mentének bal oldaláról, mégpedig Kalotánadás és mellette Sztána, valamint Magyaránás mellett Magyarsárd. Kalotánadásra egy 1770 körüli adat („In Kápu Csiguluj”) és egy 1941-es („Kapu D’alului”) említhető, viszont a szomszédos Sztánán már Órdombot említenek, míg az 1941-es gyűjtésben két határnév is román változatban valószínűleg a Kapu nevet őrzi („Bükkfü-Kapu Pazatului; Bükkfükuttya–Fintina la Kapu Pazatului”).²⁶

Magyaránás és Magyarsárd esetében még szemléletesebb a kép. Már Magyaránásnál említettük a háromféle elnevezést (őrhely, gyepe és kapu). Hasonló körülményekről árulkodik Magyarsárd helynévsora is, amennyiben Órhegy, Órhegytető, Tekintőhegy neve maradt fenn, illetve a Kapus változatai, ahol a magyar és román párhuzamosan hasonló alakot őriz: Kapus, kapusi hegytető, Kapus feneke, Kapusi erdő.²⁷

²⁴ Szabó T. Attila 1941, 222–223; 228 ez utóbbin: 1941-es adat „79. kapu d’ alului”, mai jelentése: ‘a hegy feje’ (vö. 16).

²⁵ Szabó T. Attila 1941: „1734 In loco vulgo: Kapus elő nuncupato, in conterminantione Territorium Poss(ess)ionum Korod et Méra...”; tovább 216: „1864 Kapus uttya; Kapus elő”; és még 217–218.

²⁶ Szabó T. Attila 1941, Kalotánadás: 211–212; Sztána: 308, ahol is az Órdombra vonatkozó adat 1868-ból való.

²⁷ Szabó T. Attila 1941, 228–229 ez utóbbin a román változatok 1941-ből: „54. Kapus – Kapus: 58. Kapusi hegytető – D’alu Kapusului. 59. Kapus feneke – Fundu Kapusului: 60. Kapusierdő–Paduria Kapusului”.

Mindezekből a helynévi felsorolásokból egy következtetés önként kínálkozik. Mégpedig az, hogy a stratégiai fontosságú utak mellett az útörzész szolgálat kiépítése során komolyabb figyelmet ott szerveztek meg annak differenciált eszközeivel, ahol más nagy fontosságú utakkal találkozott a fő út.

Jelen esetben is arról lehet szó, hogy a jelzett Bánffyhunyd–Kolozsvár közötti közlekedési útba az említett pontokon (Kalotánadás és Magyaránás) csatlakoztak be azok a nagy utak, amelyek északnyugat felől, pontosabban a Zilah felől sószállító utakból leágazhattak Kolozsvár felé (sőt Kisbács esetében még egy Doboka várából ebbe az irányba, Kolozsvárra menő forgalom sem zárható ki). Mindkét irány lényegében az Almás völgyéből leágazó utakat jelenti, az egyik Váralmás felől – vagy a Lipszky-féle útvonal szerint az Almás völgyébe Várad felől – Kispetrin és Sztánán át vezethetett Kalotánadásra, míg a másik Hídalmás felől Topa-Szentkirályon át Magyarsárdon keresztül Magyaránadásra. Ezen utak fontosságát jelzi – amellet, hogy Györffy György szerint is ezek egyike az ún. Királyi út volt –,²⁸ hogy azokat már jóval a becsatlakozásuk előtt figyeltették, őriztették, a főutak további vonalán pedig valamivel egyszerűbb őrizettel is megelégedhettek. Erre utal az is, hogy míg a Nádás mentén csak egyik oldalon vannak az útörzészre utaló nevek, addig a magyaránási betorkoláznál a jobb oldali patakpart két faluja szintén őriz fontosabb határneveket: Vista és Szucsák is.²⁹ Különösen Szucsák tekintő hegye érdemel említést: „Gyalaji tekintő – Kintaul laului. A gyalui határszélben a szucsáki határ legmagasabb pontja. Szép kilátás nyílik innen

²⁸ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. III. k. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 337, ahol így rekonstruálja a vizsgált területünket érintő utakat. „A Messzesi-kapu felől jövő Királyút (via regis) az Almás völgyét a dobokai (de néha Kolozshoz számított) Zsombornál hagyja el; Topa és Kisküllő között átkelve a vízvázalstón, Máriatelken és Papfalván keresztül vezetett Kolozsvárra. Máriatelke és Szomordok határjárásában Királykutat is említenek; a Királyutak vonalát másutt is jelzik Királykut-helységnevek. Az egeregy völgyéből jövő és az Almáson Középlaknál átkelő nagy utat az Egeres melletti Kapu és Kapus, valamint a bogártelki magna via jelzik. Ehhez (Magyar) Nádásnál csatlakozott a Vataházán átmenő nagy út. A Királyhágó felől jövő nagy út Vásárhelyen a »Kapus« völgyén, Gyalun és Monostoron át ért Kolozsvárra. Az Anonymus említette almás-kapusi útvonal Egeres és Vásárhely között kötötte össze a két nagy utat. A Kolozsvárról Kajántón át Diósrá és Dobokára vezető út a vízvázalstón a Kapus hegy mellett kelt át.”

²⁹ Szabó T. Attila 1941, Vista: 271 és 273; Szucsák: 256.

Gyalura.” Azaz olyan hegygerincen levő pont ez, ahonnan mindkét patak völgyet – a Kapus és a Nádas patakét egyaránt –, illetve annak forgalmát át lehetett tekinteni. Hasonló stratégiai megfontolásokra Kalotaszegen másutt is akadhatunk. Bánffyhunad ad erre jó példát. Tőle északra és délre egyaránt több olyan település is van, amely útörzésre utaló helynevet őriz. Tehát előretolt megfigyelési pontok taktikája, úgy tűnik, ez esetben is érvényesült. Bánffyhunad ilyenfajta stratégiai fontossága azzal magyarázható, hogy feltehetően Váralmás felől erre is közlekedhettek, akik délre, Magyarvalkó és Magyargyerőmonostor irányába kívántak menni, illetve a Kapus völgyébe. Ez világosítja meg a település nevében értelmét is, hiszen a helység Sebesvárral szemben épült, amelyet középkori oklevelek szerint egy időben Hunyadvárnak, illetve Kalotaszegvárának is neveztek.³⁰ A vár ugyanis ezen észak–déli átjárótól jóval nyugatabbra épült a Sebes-Körös völgyében, s így a folyóvölgy ellenőrzésére alkalmas lehetett, de az észak–déli útirány már tőle távol esett.

Bánffyhunadnál az említett előretolt megfigyelés különösen az északi irányban mutatható ki egyértelműen. Ugyanis Váralmás felől az Almás-patak völgyén dél felé menő út a vízfolyásnak megfelelően ketté ágazik, hogy Bánffyhunadnál ismét találkozzon. Mindkét betorkollás előtti faluban – Ketesden és Magyarbikalon – egyaránt lelhető útörző helynevek: így mindkettőben Órhegyet emlegetnek, ráadásul Magyarbikalon 1399 óta írásos nyom is őrzi.³¹ Bánffyhunad az említett fontosságának megfelel a helynévi nyomokban is: Órhegy, Tekintőtető, Leskötető és Gyepű a természetes pontokat, míg a (felső és alsó) Vaskapu 1648-tól írásban is nyomon követhető változatai a mesterséges akadályt jelzik.³²

Ennél bonyolultabb a Bánffyhunadtól délre elterülő falvak esetében megjelenő útörző helynévi adat. Így a Kalotadámos, Nyárszó, Jákótelek, Deréte, Magyarvalkó és Magyargyerőmonostor sor mintha a Kapus forrásvidéken levő Magyargyerőmonostorra koncentrálna, amely Magyarvalkó szomszédságában egyúttal átjáró lehetett a Kalotapatak völgyében is. Az

³⁰ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. k. Budapest, 1913, 152. „Sebesvára vagy Hunyadvár, más néven (1552) Kalotaszegvára.”

³¹ Szabó T. Attila 1941, Ketesd: 62–65 (Órhegy, Órhegyajja, Ór hegy oldalon). Lásd Magyarbikal: 70–74 („1399 montem Ewrhegy vocatum”).

³² Szabó T. Attila 1941, Órhegy 27, pl. Tekintőtető 28, pl., Leskötető, Leskőkút 27, pl. Gyepű 12, Vaskapu 6–17, 19–22, 29–32.

említett falvakból bizonyos szempontok miatt kiemelhető Nyárszó és Deréte, mivel mindkettő határos a Körös patakkal, így egyúttal a mellette menő nagy úttal is. Különösen érdekes ez Nyárszó esetében, ahol az Órhegy³³ úgy helyezkedik el, hogy onnan lelátni a Körös-völgyre, de különösen a Körösfőre menő útra. Ugyanakkor a nyárszói határban levő ún. Oláútról azt mondják: „A Gyerőmonostorról Bánffyhunadra vezető út neve. Fontos útvonal volt, ma alig van jelentősége.”³⁴

Az ezen úttól távolabb és jobbra eső említett Órhegyről, úgy tűnik, ezt a valaha fontos utat is lehetett látni. Derétéről szintén elmondható, hogy határos a Körössel, és egyúttal összekötő útja is volt Körösfővel, így a Kapu³⁵ nevű határrésznek 1765-től írásban is nyomon követhető adata feltehetőleg korábbi időkre utal vissza. Fontosságát elhelyezkedése magyarázza, mivel Körösfő és Magyargyerőmonostor között ez az egyetlen átjáróként szolgáló kapu. Kalotadámos kapuadatát már említettük, míg a szomszédos falu, Jákótelek, mely ugyanazon patak völgyben fekszik, s átjáró lehetett Magyarvalkóra és Magyargyerőmonostorra egyaránt, gypű³⁶ elnevezéssel tűnik fel. Ez a határrész írásosan 1699 óta viselte ezt a nevet különböző változatokban (a gypűben, a gypű árkanál, gypűiárka, gypű megett).

Mindezek már előre sejtetik Magyargyerőmonostor fontosságát. Itt már egy 1485-ből fennmaradt forrás őrzi a „Lespathaka” nevet, majd 1658-tól a Gyepű, 1754-től pedig a Kőkapu³⁷ érdemel figyelmet. Különösen azután, hogy a gypűt a Kőkapu szomszédságában emlegetik. Részletes térkép híján nem tudjuk eldönteni, hogy ez a Kőkapu a Kapus patak itt induló völgyét, netán egy a Szamos felé a hegyeken átmenő utat (erre utalna a mellette levő hágó elnevezés), avagy a Kalota patak völgye felé vezető utat védte volna.

A szomszédos Magyarvalkónak, mely átjáró falu a Kalota-patak völgyébe, szintén van Kőkapu határneve, tehát az a monostorival lehet azonos,³⁸ amit jelez az 1754-es adat: „a monostori kapunál”. Ez a Kőkapu

³³ Szabó T. Attila 1941, 122–123, 128.

³⁴ Szabó T. Attila 1941, 125.

³⁵ Szabó T. Attila 1941, 34–35. és 37. bár mindegyik román nyelvű változat. (Kapu satului).

³⁶ Szabó T. Attila 1941, 38–40 (NB. legkorábbi gypűadat 1699-ből).

³⁷ Szabó T. Attila 1941, 76–78, 80, 82.

³⁸ Szabó T. Attila 1941, 102.

Valkóban 1542-től talán már írásban is rögzített, s a mellette jelzett (1864-es adat szerint) „Hágó fő”³⁹ határrész, úgy tűnik, az előbb mondottakat erősíti.

Am Magyarvalkó stratégiai szerepe egy időben vetekedett Gyerőmonostoréval, mert az említett, Kókapun és Hágófőn túl még Órhegyet⁴⁰ is megőrizték az írás és az emberi emlékezet. Igen érdekes kiegészítéseket tehetünk ehhez. Ha ugyanis tekintettel vagyunk Györffy György már említett azon megállapítására, hogy a Királykút helynév a régi legfontosabb utak mellett – tehát az ún. Királyutak mellett – található, akkor a Kalota patak völgye erre szintén példát hoz. Zentelkén ugyanis Királykútja helynév maradt fenn.⁴¹

E faluval szemben terül el Kalotaszentkirály, amelynek neve óhatatlanul szintén korai telepítést sugall. E két adat, a Magyarvalkóról mondott más stratégiai adatokkal együtt, már a Kalota patak völgyének a korai államalapítás idejébeli preferáltságát mutatja, s lehetőséget adnak egy másik közlekedési vonal felvázolására: Királyhágó–Sebesvár–Kalota völgye útvonalon át Magyarvalkóra, onnan pedig Magyargyerőmonostoron és Kapus völgyén le Kolozsvárra.

Magyargyerőmonostornak és Magyarvalkónak a fentiekben jelzett kiemelkedő stratégiai szerepe is azt sugallja, hogy a korai időkben az útvonalok kicsit másképpen alakulhattak, mint az a mai időkben látszik. Feltételezhető, hogy a kora Árpád-kor közlése, miszerint volt egy fontos Almás-Kapus völgyi út is, ahogy erre a legújabb irodalom figyelmeztet,⁴² talán nem a jelzett műben említett módon, hanem Bánffyhunadon, Nyárszón át érte el Gyerőmonostort, azaz a kapus völgy fejtét vagy netán Sztánán, Kalotanádason, Körösfőn, Derétén át. Mindenesetre két dolog feltűnő, az egyik az, hogy Körösfőn – hiába fekszik a főút kereszteződésében – útörzésre utaló helynévi nyomot nem őrzött meg a hagyomány sem írásban, sem szóban.⁴³ Míg a Nyárszó és Jákótelke irányába menő

³⁹ Szabó T. Attila 1941, 116.

⁴⁰ Szabó T. Attila 1941, 107.

⁴¹ Szabó T. Attila 1941, 139, 142.

⁴² Györffy György III. k., 1987, 337.

⁴³ Csánki Dezső 1913, V. k., 250–251. lásd lbj.: Körösfőről, illetve Kalotaszegről írja, hogy az 1498 előtt közigazgatásilag Biharhoz tartozott, s egyházilag a váradi püspökséghez. „Körösfő helység azonban csak részben, annyiban számítható e megyéhez, amennyiben

patak völgyekben igen. Érdekes módon szintén nem őriz fontosabb emléket sem Gyerővásárhely, sem a mai út melletti Kiskapus, csak egyedül Nagykapus vagy Magyarkapus a Látópatak dombjával.⁴⁴

Meglepő ugyanakkor, hogy bár a völgy nagy részének birtokosa a Gyerőfi család volt, mégis anyamonostorukat Magyargyerőmonostoron építették fel a többi magyarországi nemzetségi monostorhoz képest viszonylag kései időkben. A városjogot ugyan a másik fontos településük, Gyerővásárhely számára szerezték meg, de a monostor alapítása Gyerőmonostor korai fontosságát jelzi. De jelzi az a Csánki-féle adat is, hogy a nemzetség 15. századra szétágazott családjai (Gyerőfi, Kabos, Kemény stb.), éppen a valamikori összetartozás jegyében, még akkor is osztozkodhat a Gyerővásárhelyi vásár hasznain és a Monostoron szedett vámon.⁴⁵

Befejezésül megemlítenénk, hogy bár az útörzés struktúrája feltehetően nem sokkal a honfoglalás, illetve a Kárpát-medence tartós megszállása után alakulhatott ki, mégis sokáig fennmaradhatott. Erre utalnak e környéktől térben nem is annyira távoli nyomok. Szatmár megyében még az Anjou-korban is, amikor már javában a várépítéssel járó új határvédelmi szisztémára tértek át eleink, a Szatmárban vezető főbb utak csomópontjain a korábbi központi ellenőrzés tovább élt, ha nem is helynévi formában. Így többek között Csengerről tudjuk, hogy e királyi birtok hosszas huzavona után magánkézre kerül: „csak a hídvámot tartotta meg még egy ideig az ispán (ti. a szatmári) a kezében”. Hasonló nyomokról árulkodik a Kraszna melléki Dománhida története is. Ez ugyan elég korán a Balog-Semjén nemzetség itteni ágának kezére kerül, de a krasznai vám „más, rendszerint előkelő tisztviselők kezén van. [...] A hídvám a

úgy látszik vámja Almás vár Hunyad vár uraié volt; a helység a XIII. században már az erdélyi káptalané, illetve később cserébe az erdélyi püspökségé lévén, az erdélyi egyházmegyéhez, illetve Kolozs vármegyéhez tartozott.” Ugyanakkor a Körös patak lefelé menő völgyében Körösfő nyugati szomszédja Sárvasár, ami Király vápája helynevet őrzött meg. Ez Györffy már említett teóriája szerint viszont ezen út korai fontosságára utal (ti. a Bánffy-hunyadról Körösfő felé menő és Kolozsvárra tartó útéra). Lásd Szabó T. Attila 1941, Király vápája: 131, 134.

⁴⁴ Szabó T. Attila 1941, Gyerővásárhely: 151, 153, 155, 157; Kiskapus: 170–172, 177. Magyarkapus: 162, 166, 169 (162: „1489/1783 Montem Látó pataka”).

⁴⁵ Csánki Dezső 1913, V. k., 270–271.

nyugatról Bátoron át Szatmárba vezető nagy út forgalmának hasznát fölözte le..." Hasonló a helyzet Kocsord esetében: „Mind hídvám mellett fekvő útörzőpont, Kocsord is becses érték volt, és a király hosszú ideig ragaszkodott ahhoz, hogy legalább az itteni tributum a maga, illetőleg a szatmári ispán kezén maradjon.” Még ennél is pregnánsabb Szamosszeg esete: „Az Ecsedi láp északi csücskének védelmében álló Szamosszeg-Szamos átkelője a szatmárgyarmat-panyolai középkori nagy utat kötötte össze a folyó bal partjával, s így ezen a rendkívüli fontos ponton az átmenő forgalom bizonyára már nagyon korán települést teremtett... a királyi évszázadokig a kezében tartotta. XIV. századi adataink szerint a királyi Szamosszegen официálisa képviselte, vámjával pedig a mindenkori szatmári főispán rendelkezett. Az eladományozás 1350 után következett be.”⁴⁶

Ha ez így volt Szatmár megyében, akkor a fontosabb útvonalak központi kontrollálása másutt is több évszázadon át tarthatott, így Erdélyben is, ami messzemenően hozzájárulhatott ahhoz, hogy az útörzési feladatok központi irányításának megszűnte után a helyi hagyomány szinte napjainkig konzerválja az erre utaló helynévi anyagot.

⁴⁶ Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Budapest, 1940, Csenger: 124, 69. adat; Dománhida: 131, 88. adat; Kocsord: 161, 185. adat; Szamosszeg: 209, 331. adat.

Révész T. Mihály A GYÜLEKEZÉSI JOG MAGYARORSZÁGI FEJLŐDÉSÉHEZ

Az emberi és politikai jogok hazai fejlődéstörténetének szentelt tanulmányokkal gyakran találkozhatunk jogirodalmunkban. Számos cikk és jó néhány monográfia vizsgálta e jogok egyikének-másikának alakulását a feudális és burzsoá magyar állam- és jogfejlődés keretein belül.¹

E munkák, s köztük különösen a Halász József, Kovács István és Szabó Imre szerkesztette *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei* címmel megjelent nagy, összefoglaló monográfia, lényegében összefoglalják az emberi és politikai jogok szférájában a marxista jogtudomány elméleti és történeti ismereteit. Am eredményeik és következtetések ismeretében sem mondható, hogy az emberi és politikai jogok a továbbiakban már nem igénylik a még elmélyültebb kutatómunkát. A levéltári iratanyag idevonatkozó fondjainak feltárása bizonyos, hogy számos kérdésben finomíthatja vagy új megvilágításba helyezheti az eddigi tudományos eredményeket.

Tanulmányunkban – a fenti szerény célt szem előtt tartva – természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy a kiegyezés utáni Magyarország polgári szabadságjogainak teljes katalógusát a maga teljességében bemutassuk. E helyütt csupán e jogok egyik legfontosabbikának, a gyülekezési jog 1867 utáni fejlődésének szentelhetjük figyelmünket.

¹ Csapán jelzésszerűen említjük meg Szabó Imre: *Az emberi jogok*. Budapest, 1968; *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei*. Szerk. Halász József, Kovács István, Szabó Imre. Budapest, 1965; Rényi József: *A gyülekezési jog* (továbbiakban: Rényi). Budapest, 1900; Sarlós Béla: *A sajtószabadság és eljárási biztosítékainak fő vonásai*. Szerk. Csizmadia Andor. Jogtörténeti tanulmányok, II. 193–205; Bianchi, Leonard: *A polgári szabadságjogok Magyarországon a dualizmus idején*. Jogtörténeti tanulmányok, II. 157–173; Pecze Ferenc–Bianchi, Leonard: *A gyülekezési és egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, külön tekintettel a munkás- és nemzetiségi mozgalmakra*. *Jogtudományi Közöny*, 1963, 3. sz. 143–144.

Az állam és jog magyarországi fejlődésének, a burzsoá alkotmányosság alakulásának egyik figyelemre méltó sajátossága, hogy az emberi és politikai jogokról nem született összefoglaló törvény. S noha az 1848-as forradalmi s későbbi dualista jogalkotás törvényekben szolt a sajtó-, a vallás- és a nemzetiségi szabadságról,² de a törvény előtti egyenlőség kérdése, az állampolgárok egyesülési és gyülekezési joga világos, egyértelmű törvényi szabályozás nélkül maradt. E pozitívnak aligha tűnő megállapítás azonban mégsem jelenti azt, hogy e jogok gyakorlata teljességgel korlátozott lett volna, azt pedig semmiképpen nem jelentette, hogy a kiegyezés után nem vetődött volna fel – akár a legmagasabb fórumon is – e jogok törvényi szintű és igényű szabályozásának szükségessége. A sajtótörvény módosítására és a kibővítésére irányuló kodifikációs tevékenység mellett³ éppen az egyesülési és gyülekezési jogot szabályozó törvényjavaslat megfogalmazása és minisztertanácsi tárgyalása dokumentálja fenti megállapításunkat.

A gyülekezési jog csakúgy, mint a többi emberi és politikai jog, a burzsoá forradalmak lángjában jelent meg, s e szabadság biztosításának követelése is erre az időszakra tehető. A magyar polgári forradalom ellentmondásosságával, felemás arculatával magyarázhatjuk azonban elsősorban azt, hogy az áprilisi törvények egyszerűen megfeledeztek erről a szabadságjogról. A tizenkét pont követelése között sem találunk utalást a gyülekezési szabadság rendezésének igényére.

A forradalmi hangulat s különösen a városi lakosság spontán gyűléseinek elszabaduló indulat sürgetően követelte a jogszabályi rendezést. A kormány nem halogathatta a gyülekezési jog rendeleti úton való szabályozását. Az 1848. április 20-án megalkotott miniszteri rendelet válasz volt a forradalom eredményeivel elégedetlen tömegek akcióira, akik az utcára vívén a mindennapi politikát, megrettentették a március 15-ével nagyon is elégedett liberális nemességet s annak kormányát.⁴

A *Pesti Hírlap* április 21-ei számában azután a minisztérium rendeletet is tett közzé a népgyűlések szabadságával visszaélők ellen. E jogszabály al-

² Lásd még többek között az 1914. évi 14. tc.-t a sajtóról, az 1938. évi 17. tc.-t az egyesületekről stb.

³ 1315/19/IX. 1869. Minisztertanácsi Jegyzőkönyv (továbbiakban MT-JKV) a minisztertanács 1869. IX. 6-ai üléséről. 47/MT. sz. O. L. K. 27.

⁴ *Magyarország története, 1848–1890*, 6/1. Főszerkesztő Kovács Endre. Budapest, 1979.

kotói szükségesnek vélték, hogy utaljanak a bevezetőben arra a felhatalmazásra, melyet az 1848. évi 3. tc. 32. §-a ruházott a kormányra, s amely lényegében a felelős minisztériumra testálta a közcsend és bátorság biztosításának feladatát. E szakaszra hivatkozva a „törvényes szabadság megóvása” érdekében a kormány kimondta, hogy Budapesten „népgyűlést senki össze nem hívhat, ha csak annak idejét, helyét s világosan kifejezett célját a városi törvényhatóság elnökének 24 órával előbb be nem jelenti”.

A rendelet eseti s eléggé át nem gondolt jellegét bizonyítja a hevenyészett fogalmazás s a szerkezet öntörvényű logikája. Állítható, hogy e jogforrás nemcsak a jogi kényszer esetleges alkalmazásának szándékát sejtette, hanem egyben propagandaeszköz is volt. A rendzavarásokat szülő gyűlésekről szolva ugyanis a rendelet megállapította: „midőn az ország szabadsága a törvényes rend által megszilárdításra vár, a rendháborítás a törvényes szabadságnak legnagyobb ellensége... Nem a népnek érdekében cselekszik az, ki czéltalan csoportosulásokat eszközöl, s ámitó biztatásokkal gyűjti össze a lakosokat.”

A végrehajtott hatalom intézkedésében nyíltan leszögezte, hogy „a törvényszegésre irányozott csoportosulásokat” eltűrni nem fogja, s az ilyen gyűléseket eltiltja.

A fővárosban tapasztalt nyugtalanság és rendzavarás azonban nem volt egyedülálló az országban, ám a kormány a vidéki mozgalmakkal szemben sem maradt tétlen. Ezt bizonyítják azok az április utolsó napjaiban napvilágot látott belügyminiszteri rendeletek, amelyek – ha eseti jelleggel is – ismét a gyülekezési szabadság gyakorlását próbálták megfelelő mederbe irányítani.

„Az 1848. április 17-én történt gyűlési kicsapongások tárgyában” Arad városának közönsége, „a népgyűlési és zsidóüldözési mozgalmak” miatt pedig Kassa ismerkedhetett meg a belügyminiszter határozottságával, aki a gyűlések résztvevőit dorgálva nyíltan hangoztatta neheztelését a „botrányos kicsapongások” miatt. „Ennélfogva – folytatta a miniszteri rendelet – hogy hasonló esetek megelőztessenek, a népgyűléseket összehívásuk előtt 24 órával be kell jelenteni a városi törvényhatóság elnökénél. Ha a gyűlés czélja törvényszegés, az elnök az engedélyt megadni, ellenben ha törvényszegést vagy közrend erőszakos megháborítását foglalja magában, tilalmazni köteles.”⁵

⁵ Rényi, 232.

A forradalom és szabadságharc viharos hetei, hónapjai a későbbiekben nem kedveztek a kodifikációs munkálatoknak, s így a gyülekezési és egyesületi jog törvényi megfogalmazásának sem. A neoabszolutizmus rendőr-államától pedig mi sem áll távolabb, mint néhány vagy akár csupáncsak egy emberi és politikai jog deklarációja. A kiegyezés államát, a dualista Magyarországot liberális vonásai ellenére a szűkebb körű szabadságjogokkal és a nemzetiségi jogok korlátozásával jellemezhetjük. Történettudományunk néhány jeles képviselője pedig, így Pölöskei Ferenc is – többek között –, az egyesülési és gyülekezési szabadságjog rendeleti úton történt szabályozásával dokumentálta a 67-es rendszer retrográd vonásait.⁶

Anélkül, hogy védelmünkbe vennénk a megszülető dualista rendszer kezdeti politikai irányultságát, le kell szögeznünk, hogy a gyülekezési jog széles körű biztosítása a kiegyezés megkötésének időszakában – éppen a nagyfokú ellenzéki és nemzetiségi aktivizálódás miatt – egyúttal magát a dualista államot s az azt létrehozók hatalmát hozhatta volna válsághelyzetbe. Természetes, hogy a 48-asok s a nemzetiségiek gyakran jelentkező összefüggései⁷ láttán a hatalom birtokosai a legkevésbé sem gondoltak e szabadságjog kiterjesztésére, annál inkább az ezek fölötti hatósági, közigazgatási ellenőrködés és felügyelet fenntartására.

S hogy a 48-as érületiek megmozdulásai, a demokrata körök és a honvédségyletek gyülekezései komolyan foglalkoztatták a hatalom legmagasabb szintjeit, azt jól példázza az 1867. szeptember 13-án tartott minisztertanács napirendje is. Az ott megtárgyalandó kérdések között meglehetősen előkelő helyen, a 3. pontban ismertette a belügyminiszter Arad megye főispánjának írásos jelentését egy október 6-ára tervezett „honvédgyűlésről”, melyre a megyei főnök „tudomása szerint a Honvéd egyleteken felül még a köztörvényhatóságok is meghívandók lennének”.⁸ A miniszteri értekezlet a gyűlés veszélyeit s a kiegyezés ellen jelentkező ellenérzés erősödő tendenciáját is figyelembe véve habozás nélkül egyhangúlag szögezte le: „ezen közgyűlés vagy összefüggés eltiltandónak

⁶ Pölöskei Ferenc felszólalása. Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Budapest, 1971, 188.

⁷ Utalhatunk itt a Krassó megyei román értelmiség tervezett gyűlésének betiltására, az 1865. évi december 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplójára. III. kötet. 117. orsz. ülés., 1867. IV. 5. 150. skk. Pest, 1867.

⁸ MT-JKV. 49/MT. sz. 1867. IX. 13–14. O. L. K. 27.

határozottat, és a belügyminiszter megbízott a törvényhatóságokhoz intézendő rendeletben ezen eltiltást azon meghagyással közzétenni, hogy a törvényhatóságok ezen miniszteri rendelet tartalmát az illetőknek mielőbb tudomására juttassák”.

A kormány alig 3 hónappal az aradi gyűlést betiltó határozat után foglalkozott a gyülekezések szabadságával. Ám most már nem valamely konkrét gyűlés megtartásáról folyt a vita, hanem az ellenzéki mozgalom gyűléseinek generális megrendszabályozásáról. A kormányzat ezúttal az alkotmányos rend védőjének mezébe öltözve foglalta el védekező pozícióját a képviselőház „néhány tagjaival” szemben, akik a téli időszakot vidéki népgyűlések látogatására akarták felhasználni, hogy ott a kiegyezést konstituáló 1867. évi 12. törvény intézkedéseit támadják. A miniszterek értekezlete úgy vélte, hogy e jelenséget már nem nézheti ölbe tett kézzel, hisz az „ily eljárás a nép között az elégedetlenség magvait szórma el”, s egyben késleltetné „az alkotmányos állapot megszilárdulását, sőt azt komoly veszéllyel fenyegetné.”⁹

E komoly veszély miatt a minisztertanács felszólította a belügyi tárcát, hogy körrendeletben szabályozza a népgyűlések rendjét, eléggé precízen meghatározva az intézkedés tartalmát. A miniszteri értekezlet által elfogadott határozat s az 1868 elején kiadott 128. sz. belügyminiszteri körrendelet szövegének összehasonlítása ugyanis arról győzheti meg az olvasót, hogy valójában csak formailag tekinthető a később elemzésre kerülő rendelet miniszteri szintű jogszabálynak, tartalmában azonban valójában összminisztériumi akaratról van szó. S éppen ez az, mely fokozza az ellentmondást a jogszabály tartalma és kibocsátási, kihirdetési módja között. A népgyűlésekről szóló miniszteri rendelet után ugyanis, lett legyen az akár elnöki számú is, hiába keresünk az 1868-as rendeletek tárában. A megyékhez, a kerületekhez, székekhez s vidékekhez ugyanis ezt az állampolgári szabadságjogok katalógusában oly előkelően jegyzett jogot a dualizmus idején első ízben szabályozó jogforrás csupán a hivatalos úton juthatott el, s ez a hivatalos út egyben a nyilvánosság kizárását is jelentette.¹⁰ Magya-

⁹ MT-JKV. 73/MT. sz. 1867. dec. 30. O. L. K. 27.

¹⁰ Anélkül, hogy hosszas jogelméleti fejtegetésekbe bonyolódnánk, e helyütt is le kell szögeznünk álláspontunkat, mely szerint ez az elnöki számú rendelet távolról sem tekinthető teljes értékű jogforrásnak.

rán, az állampolgárok széles köre így mit sem tudhatott arról, hogy esetleges gyűléseiket milyen szintű és tartalmú jogszabály alapján fogják engedélyezni, ellenőrizni vagy éppen felosztatni.

A gyűlekezési jog „titkos” szabályozására, a nyilvánosságtól való félelemre, ha figyelmen kívül hagyjuk a rendészeti intézkedések Damoklesz kardját, a rendelet szövegének tüzetes vizsgálata nem adhat kielégítő magyarázatot. A 128-as számú rendelet ugyanis lényegében ugyanazt ismételte meg, amit korábban már a gyűlekezési jogról szólva a miniszteri szintű rendeletek, az 1848. évi április 20-ai miniszteri rendelet, az április 28-án 216/B számú, illetve 195. B. sz. belügyminiszteri rendeletek is ma-
gukban foglaltak.¹¹

A körrendelet kimondta: „a népgyűlések helye és órája előre bejelentendő a hatóság főnökének, s minden népgyűlés, mely előleges bejelentés nélkül tartatnék meg, a hatóság által felosztatandó”. A rendelet hangsúlyozta a gyűlések rendezőinek felelősségét s az alkotmányellenes jellegű népgyűlések feloszlatásának lehetőségét.

Természetesen a gyűlekezési jogot a kiegyezés után először rendező jogszabály közelről sem tekinthető átgondolt, megfontolt kormányzati lépésnek, ellenkezőleg kimondottan hevenyészett, megfogalmazásában is pongyola jogforrás volt. Elemzése azonban jó alkalmat szolgáltat arra, hogy a körrendelet eseti jellegét húzassuk alá. A minisztertanácsi elhatározás nyomán megszületett intézkedés ugyanis kimondottan konkrét rendészeti aktus volt az országgyűlés „némely tagjai” által rendezni szándékoltnépgyűlések káros hatásának megelőzésére vagy csökkentésére. S bár az e téren végzendő további kutatások remélhetően még többet tárhatnak majd fel e rendelet alkalmazásának hatásfokáról, gyakorlatáról, az azonban már most bizonyítottan látszik, hogy az 1868. évi 128. sz. BM. eln. rendelet korántsem volt egyedülálló az ilyen jellegű és célú intézkedések sorában. A belügyminiszter ugyanis már a következő évben, 1869-ben ismét hasonló tárgyú körrendeletet bocsátott ki az alárendelt törvényhatóságok főnökeihez az ellenzéki képviselők által tervezett és szervezett „népgyűlések, népkörök” éberebb felügyeletét biztosítan-

¹¹ A teljes hasonlóságra magyarázatot adhat az is, hogy a „Miniszteri rendelet a népgyűlések iránt. 1848. ápril. 20.” másolati szövegére a belügyminisztérium kiegyezés utáni iratai között bukkantunk rá.

dó.¹² Feltehető, hogy e második körrendelet, melynek szövegére eddig még nem bukkantunk rá, nem 68-as elődje alkalmatlanságának és eredménytelenségének köszönhette létét, hanem inkább annak, hogy a kormány túlon túl is nagy figyelmet szentelt az ellenzék agitációs, propagandisztikus tevékenységének. Bizonyítja ezt – többek között – az Asztalos János által megrendezni szándékoltnépgyűlés betiltása Kiskunfélegyházán. A félegyházi események mellett, amely a kormány és a helyi hatóságok első kemény fellépése volt, s amely emberéletet is követelt, az ellenzék képviselői nem mehettek el szótlantul. A képviselőház padsoraiból követeltek magyarázatot.¹³

A „demokrata” Asztalos által meghirdetett gyűlés betiltását az 1868. évi 128. BM. eln. sz. rendelet intézkedéseivel indokoló felvilágosítás természetesen nem elégíthette ki a ház bal oldalán ülőket, s jó okot láttak arra, hogy még hangosabban sürgessék a gyűlekezés és egyesülés jogának törvénybe foglalását.¹⁴ Az ellenzék nyilvánvalóan nem is sejtette, hogy e tárgyban a belügyi és igazságügyi tárcának ekkor már jó egy esztendeje kész s egyeztetett szövege van „Törvényjavaslat az egyesülési és gyűlekezési jogról” címmel.

A belügyminisztérium és az igazságügy-minisztérium közös munkájának gyümölcséeként 1868 februárjában öntötték végleges formába az egyesülési és gyűlekezési törvényjavaslatot, amely két fejezetben és negyven szakaszban szabályozta e két fontos politikai szabadságjogot. Ezúttal témánk szempontjából csupán a tervezet második fejezetét vesszük vizsgálat alá, amely a gyűlekezési jogot tárgyalta.

A fejezet első gondolata, a gyűlekezési szabadság definícióját adva, a 48-as szellem hagyományának utóhatásaként leszögezte: „Magyarország polgárai a törvény korlátain belül békésen és fegyver nélkül szabadon gyűlekezhetnek, és ezen jognak gyakorlása – a következő paragrafusokban eszközlendő bejelentés mellett – előleges hatósági engedélytől nem

¹² O. L. K. 148. BM. *Elnöki Mutatókönyv*. I. kötet, 1869.

¹³ *Az 1865. évi dec. 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, VIII. kötet, 251. orsz. ülés.

¹⁴ *Az 1869. évi ápr. 20-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, II. kötet, 1869. VI. 15. 29. sz. orsz. ülés. Szerk. Greguss Ákos – L. Gonda László interpellációja.

feltételezhetik.”¹⁵ E jó csengésű, hangzatos megfogalmazást azonban igencsak meggyengítették a beígért „következő paragrafusok”, amelyek kazuisztikus szabályozással rögzítették a gyűlések megrendezésénél és megtartásánál alkalmazandó eljárási szabályokat. E normák könnyen felismerhető „érdeme”, hogy igyekeztek a korábbi minisztériumi jogforrásokat pontosítani, egyértelműbbé tenni. Ezzel párhuzamosan azonban az is megfigyelhető, hogy a törvénytervezet – hatályosulása esetén – még inkább gátja, semmint elősegítője lett volna a politikai közélet egyik fontos eszközének, a gyűlekezési jognak.

A javaslat 18. és következő paragrafusai ugyanis a gyűlések megtartásához számos – Magyarországon addig nem ismert – feltételt s köteleket követeltek meg. Így előírták, hogy a tervezett összejöveteleket városokban a polgármesternek, a megyékben pedig a szolgabírónak írásban kell bejelenteni, megjelölve a gyűlés helyét, idejét s a „tüzetesen meghatározott célját”.¹⁶ Ám a fentiekben túl a kodifikátor nem kevesebbet kívánt meg, mint azt, hogy politikai jellegű gyűlések esetén két, a politikával nem foglalkozó rendezvényeknél három olyan aláírást is tartalmazzon az írásbeli bejelentés, amelyeknek birtokosai magyar honosok, húsz éven felüliek s egy esztendeje a tervezett gyűlés helyének lakosai lettek légyen.

A 48-as és 68-as rendeletek által is elismert gyűlekezési szabadság nagymérvű megszorítását jelenthette volna a tervezet azon rendelkezése, mely szerint a bejelentést „sz. kir. városokban a polgármesternek három, a megyékben pedig a szolgabírónak hat nappal előbb személyesen” kell teljesíteni.¹⁷

A tervezet 19. §-a részletesen szólt azokról az esetekről, amikor a szolgabírónak, polgármesternek a tervezett gyűlés megtartását fel kellett függesztenie. A törvényellenes összejövetelek megtartását, az „állam kül- vagy belnyugalma és biztonsága vagy valamely törvényesen bevett vallás, vagy valamely hazai nemzetiség” ellen irányuló gyűlés engedélyezését zárta ki a jogalkotó elsősorban. Ám a fentiekben kívül a hatóság diszkrecionális jogkörébe utalta a döntést olyan gyűlések engedélyezésé-

¹⁵ O. L. K. 148. BM. eln. 2900/1868. Törvényjavaslat az egyesítési és gyűlekezési jogról (továbbiakban: törvényjavaslat) 17. §. A javaslat lényeges intézkedéseit lásd a függelékben.

¹⁶ Törvényjavaslat, 18. §.

¹⁷ Törvényjavaslat, 18. §.

nél, melyek „az ország helyzeténél, vagy a helyi viszonyok s körülményeknél fogva a közrendet s békét komolyan veszélyeztetnék”.¹⁸

A törvénytervezet már jelzett módszerére, de még inkább szellemére vallott az, hogy nem kevesebb mint öt oldalon keresztül részletezte azokat a rendészeti szabályokat, tiltásokat és előírásokat, melyeket a gyűlések rendezőinek és résztvevőinek szem előtt tartani kötelessége lett volna.

E rendelkezések egy részének racionalitása aligha vitatható, ám jelentős hányadát a népmozgalmaktól való félelem vetette papírra. Ez a félelem húzódnhatott meg a mögött a tiltó norma mögött is, mely kimondta, hogy „az országgyűlés helyén azon a napon, melyeken egyik vagy másik ház, vagy mindkettő ülést tart, a ház kapujától számítandó egy mérföldny körben politikai célú gyűlekezetet szabad ég alatt vagy nyílt téren tartani nem szabad”.¹⁹

A felelősségről, a rendezarásból származó károkért való helytállásról sem feledkeztek el a tervezet alkotói, midőn az azokért való kártérítést a gyűlés elnökének s összehívóinak kötelességévé akarták tenni. A rendelet „példás körültekintéssel” szedte öt pontba azokat az eseteket, melyeknek előfordulásakor a gyűlés felosztatását tette a hatóság kötelességévé. Ezek szerint kellett volna felosztatni azokat a gyűléseket, melyek eltértek az eredeti s a bejelentésben megjelölt céljuktól, de hasonló sorsra juthattak azok a gyűlések, melyek résztvevői „megszüntek volna higgadtan tanácskozni, a közrendet és békét fenyegették volna vagy ha az összejövetel az uralkodó vagy az ország alkotmánya elleni izgatássá fajult volna, illetve ha a közrendet és csendet veszélyeztethető lázongássá fajult volna”.²⁰

A gyűlések felosztatását kötelezően meghatározó okok legnyakatekerőbb rendelkezése az az előírás volt, mely a felosztatást akkor is lehetővé tette, ha a gyűlés „az elvi megvitatás határain túlmenve olyasminek cselekvésére akarna buzdítani s izgatni, mi kizárólag a törvényhozás vagy felelős kormány feladata”.

Úgy hisszük, hogy a gyűlekezési „szabadságot” törvénybe foglalni szándékozó tervezet retrográd jellegét az eddig elősorolt szakaszok is jól példázták, igazolva e kodifikációs termékről kiállított bizonyítványunkat.

¹⁸ Törvényjavaslat, 19. §.

¹⁹ Törvényjavaslat, 21. §, illetve a javaslat első fogalmazványáa.

²⁰ Törvényjavaslat, 24. §.

Az egyesületi és gyülekezési törvényjavaslat azonban 1868 első napjaitól hiába várt parlamenti vitájára. A magyar törvényhozó testület a dualizmus hat évtizede alatt sohasem volt abban a helyzetben, hogy a gyülekezési jogot szabályozó törvényjavaslat felett vitát nyithatott volna. Így a belügyminisztérium és az igazságügy-minisztérium által a dualista rendszer kezdetekor megfogalmazott tervezet – a kormány ismételt határozata ellenére is – elkerülte a törvényalkotási folyamat további fázisait, s egy darabig feledésbe merült.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a gyülekezési jog kodifikációjának sürgetése teljesen elhalkult. A hetvenes évek során az ellenzék parlamenti padsoraiból – hol a költségvetési viták alkalmából, hol pedig a népgyűlések terén tett hatósági lépések kifogásolásakor – gyakorta vetették fel e kérdés törvényi szintű szabályozásának szükségességét.

Ám a szabadságjogok újrafogalmazását a belpolitika erőtereinek változásai nemigen tették időszerűvé. A Deák-párt tekintély- és népszerűségvesztése, a balközép opportunizmusa, a klasszikus liberális nézetek megkopása a gyülekezési jog további rendezetlenségének mind mennyi tényezője.

Így aztán érthető, hogy a népgyűlések rendészeti normáinak újrafogalmazására az uralkodó körök csak az évtized vége táján szánták el magukat. S tették ezt akkor, midőn a Tisza Kálmán-féle kormányzat kül- és belpolitikai kudarcai a politika iránt fogékony rétegek hangos, az egyes népgyűléseken felcsendülő kritikáját is kiváltotta.

A közélet korábbi nyugalmát óhajtó kormány 1877 decemberében hosszasan foglalkozott a gyűléseken tapasztalt jelenségekkel, az izgatásokkal, a „nagyobb mérvű csend és rendzavarásokkal”.²¹ E károsnak tekintett tünetek leküzdésére a miniszteri értekezlet – igaz, csak ideiglenes jelleggel – a népgyűlések engedélyezésének feltételeit számottevően megszigorította.

A hatalom képviselői leszögezték, hogy a jövőben gyűlések csak akkor tarthatók, ha azokat három nappal a tervezett időpont előtt a közigazgatási hatóságnál bejelentették, azt 6-10 „oly tekintélyes helybeli egyén kéri, kinek megbízhatóságáról a népgyűlést engedélyező hatóság meg van győződve”... s azok „írásban kötelezik magukat arra, hogy nemcsak a

népgyűlésben, de az ott és annak következtében összegyűlt nép által utólagosan is elkövetett minden kárért és kihágásért a felelősséget magukra vállalják”.²²

Az 1868-as tervezetből átemelt néhány megszorítás természetesen az ellenzékét is megszóltatta. A képviselőházban Helfy Ignác és Chorin Ferenc interpellációban követelte a rendelet visszavonását.²³

Minderre természetesen – már csupán presztízsokokból sem – Tisza Kálmán ekkor még nem volt kapható, ám a hosszúra nyúlt vita során maga is kénytelen volt aláhúzni, hogy „a Kormány ezen rendeletet ideiglenesnek és nem állandóan szabályozónak tekintette... és [...] hogy a Kormánynál jobban senki sem óhajtja, hogy a legelső alkalmat, mely kedvező lesz arra, hogy ezen nagyfontosságú kérdés törvényileg megoldassék: fölhasználhassa e kérdésnek törvény által megoldására”.²⁴

S bár a törvény megfogalmazására nem került sor, de a közvélemény nyomására²⁵ végül is a rendeletet visszavonták.

A korábbi jogállapot visszatértét bizonyítja a belügyminiszter 1898. évi 766. eln. számú körrendelete, amely akkor az agrárszocialista mozgalmak korlátozására szögezte le: „Az 1848. évi ápril. 28-án 216. sz. a., és 1868. évben 128. eln. sz. a. kiadott belügyminiszteri rendeletek, valamint az ezek alapján kifejtett joggyakorlat értelmében népgyűlések az illetékes I. fokú hatóságnak legalább 24 órával előbb bejelentendők, s csak ezen bejelentés folytán nyert engedély mellett tarthatók meg.”²⁶

E rövid, igencsak sommás megfogalmazású intézkedés azonban nem szolgálhatta a gyülekezési jog kiteljesedését, ám alkalmatlan volt e joggyakorlatának megsemmisítésére is. Igaz, ez utóbbi a dualizmus felhőtlenebb időszakában nem volt kormányzati cél. S nem volt az még a háborúra készülődés esztendeiben sem, amikor pedig e periódusban utoljára rögzítették a gyülekezési jog gyakorlását.²⁷

²² Uo.

²³ O. Gy. K. N. 1878. III. 18. 367. országos ülés.

²⁴ O. Gy. K. N. 1878. III. 29. 372. országos ülés.

²⁵ Pecze Ferenc – Leonard Bianchi: A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában. *Jogtudományi Közöny*, 1963, 145.

²⁶ Magyarországi Rendeletek Tára (R. T.) Budapest, 1898, I. k., 226.

²⁷ R. T. 1913, II. k., 1298–1301. A m. kir. belügyminiszter 1913. évi 7430. eln. számú rendelete [...] a gyülekezési jog gyakorlásáról.

²¹ O. L. K. 148. BM. eln. 1878/171. 1. 13.

Részlet az egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatból

Fellelhető: O. L. K. 148. MB. eln. 2900/1868. sz. alatt

II. fejezet

A gyülekezési jogról

16. §. Magyarország polgárai törvény által nem tiltott czélokra békésen és fegyver nélkül szabadon gyülekezhetnek és ezen jognak gyakorlása – a következő § §-ban körülírt módon eszközölnél bejelentés mellett – előleges hatósági engedélytől nem feltételeztethetik.

17. §. A jelen törvény tilt minden oly czélú gyülekezést, melyre a 7. § értelmében egyesületet alakítani nem szabad.

18. §. A bejelentés szab. kir. s ezekhez hasonló városokban a főpolgármester, illetőleg főbíró, megyékben és szab. kerületek vidékek és székekben az illető szolgabíró, kapitány vagy inspektornál történik.

A bejelentésnek írásban az összejövétel helyét, napját és óráját s tüzetesen meghatározott célját magában foglalnia, és politikai czélú gyűléseknél hét, egyéb célúaknál pedig három oly személy által kell aláírva lennie, kik magyar állampolgárok, egy éven túl a városban vagy járásban állandóan laknak, s koruk 24-ik évét meghaladták.

Ezen bejelentést az aláíróknak legalább ketteje a gyűlés tartása előtt a fentebb nevezett hatósági személyeknek hat nappal előbb személyesen tartozik átadni, s mely alkalommal a történt bejelentésről – a hatósági közrend fenntartási közegeinek kívánatára előmutatandó – elismervény adatik.

19. §. Azon hatósági közeg, kinél a bejelentés történt, felelősség mellett köteles a gyűlés megtartását felfüggeszteni, s e tekintetben, az ügy-állás kimerítő előadása mellett, a törvényhatóság elnöksége útján végelhatározásért a belügyministerhez legfeljebb 48 óra alatt jelentést tenni a következő esetekben:

1. ha a bejelentett gyűlés célja világos törvényszegést vagy a fennálló törvények erőszakos felforgatására, azok végrehajtásának megakadályozására, azok iránti engedetlenségre s a törvényes közegek iránti tiszteletlenségre irányzott izgatást vagy tüntetést foglal magában;

2. ha az állam kül- vagy bel nyugalma s biztonsága, vagy valamely törvényesen bevett vallás vagy valamely hazai nemzetiség ellen van irányozva;

3. ha a helyi vagy vidéki izgatottságnál fogva a gyűlés megtartása a közrend- és biztonságra veszélyessé válhatnék. E felfüggesztést az esetben, ha az illetékes hatósági közeg abbéli köteleességét nem teljesítené, azt értesítésre a törvényhatóság elnöke eszközölnél.

20. §. Oly gyülekezeteknél, melyeket nyilvános helyeken vagy szabad ég alatt kívánnak tartani, azon közegek, kinél a bejelentés eszközölnél, nemcsak joga, hanem köteleessége is meghatározni azon rendészeti feltételeket, melyek alatt a gyűlés megtartható, s ezen feltételeknek az illetők kifogás nélkül engedelmességek tartoznak.

Áll ez különösen a körmenetekről és fáklyás zenékről, mennyiben ez utóbbiak a 19. § hatálya alá nem esnek, vagy a helyi körülmények szerint tűz vagy más rendőri szempontból be nem tiltatnak. Országos vásárok idején és helyein gyülekezetek szabadég alatt és nyilvános helyen nem tartathatnak, úgy szintén az utcákon és utakon sem.

21. §. Azon napokon, melyeken az országgyűlés egyik vagy másik háza ülést tart, Buda-pest egész területén politikai czélú gyülekezetet szabad ég alatt nyilvános helyen tartani nem szabad.

22. §. Ha a bejelentők a gyűlést meghatározott időben meg nem tartatnák, újabb bejelentésnek van helye.

23. §. A gyűlés helyén és folyama alatt a jó rend fenntartásért, valamint azért, hogy a gyülekezet a bejelentett tárgytól el ne térjen, első sorban a gyülekezet elnöke s az aláírók felelősek.

24. §. Ha az előbbi §-ban említett közegek ebbéli köteleességüket nem tudnák vagy nem akarnák teljesíteni, a jelenlevő vagy értesített hatósági közegek lesz köteleessége a gyűlést azonnal feloszlítani, és ugyan a következő esetekben,

1. ha a tanácskozása körébe oly tárgyakat vonna be, melyekre nézve egyesülni és gyűlést tartani a 7. és 19-ik § §-ok szerint tilos;

2. ha a gyűlés oly fordulatot vesz, mely a jelenlevők személyes biztonságát vagy a közrendet és békét fenyegeti, vagy éppen megsérti.

E végből ugyanaz megismerhetés végett két, csak oldalfegyverrel ellátott, hatósági rendőr kíséretében a gyűlés helyére vagy ahhoz lehetőleg közel menend, s csendességet követelve a következő felhívást intézendő

hangosan és érthetően a gyülekezethez: „Urunk királyunk, és a törvény nevében ezennel rendelem, hogy minden egyes jelenlevő ezen gyülekezetet rögtön békésen elhagyva, lakába vagy rendes foglalatosságához térjen, a nem engedelmeskedők mint lázadók fogván büntettetni”.

25. §. Ha a megbízottak ismételt felhívására sem állna be a csend, a fennebbi felhívást fennhangon megteszi, mi oly törvényszerű hatással bír, mintha a felhívás teljes csendességben történhetett volna meg.

26. §. Ha a fentebbi felhívás után egy negyedórával a helyszínen vagy más nyilvános helyen a gyűlés tagjai közül tizenkettőnél több egyén együtt találtatnék, azok mint törvénytelen gyülekezet karhatalommal is elszélesztendők, és mint lázadók bűnperbe fogandók.

27. §. Bárminemű országos, törvényhatósági vagy községi választási nyilvános gyűlések, értekezletek, a választás törvényszerű kihirdetésének idejétől számítva a választásig, egy választónak a gyűlés helyét és idejét magában foglaló egyszerű bejelentése mellett a jó rend és csend korlátai között, de csak a választásra vonatkozó kérdések iránt szabadon tarthatók, ezekben azonban kizárólag csak választási joggal bírók vehetnek részt, az ezzel nem bíróknak eltávolítása szükség esetében a hatóság megbízottja által a 23., 25., és 26. §§ foglalt módon eszközzendő.

29. §. A törvény határai közt megtartott gyülekezet megállapodásai fölött szerkesztett kérvényeket a gyülekezetnek legfeljebb tíz tagja nyújthatja illető törvényes helyen át, s az átnyújtás alkalmával a gyülekezetnek már eloszlottnak kell lennie.

30. §. az aláírók, akik

- a) más, mint a bejelentett helyre és időre hívják egybe a gyűlést,
- b) más, mint a bejelentett tárggyal bocsátnak tanácskozás alá, és
- c) a bejelentett tárgytól eltérés esetében a gyűlés feloszlata végett azonnal jelentést nem tesznek;

azon gyülekezők, kik bejelentés vagy nem törvényszabta módon eszközölt bejelentés s erről adandó elismervény nélkül tizenkét egyénnél többől álló nyilvános gyűlést tartanak; a kik a felfüggesztés daczára tizenkettőnél nagyobb számban gyülekeznek, a kik a gyűlés bejelentett tárgyától eltérnek, s elnöki vagy más oldalról jött figyelmeztetés daczára az eltérés mellett maradnak;

az elnökök, kik a szólókat arra, hogy a tárgytól eltértek, figyelmeztetni s általában a gyűlésben a jó rendet fenntartani vonakodnak;

a kik a rendőri feltételeket megszegik, fejenként 500 ft-ig terjedhető bírsággal, s ha ezt 8 nap alatt be nem fizetik, megfelelő fogsággal büntendők.

31. §. Lázadónak tekintendő, s mint ilyen a helyszínen elfogható, és bűnügyi kereset alá veendő mindaz:

a ki a hatóság képviselője felhívására le nem csendesül, s tovább zajongva a felhívás megértését lehetetlenné teszi;

a ki a felhívásra a gyülekezetet el nem hagyja;

a ki a karhatalomnak elszélesztésnél tényleg ellenszegül;

32. §. Úgy szintén lázadók, kik a gyűlésileg megállapított kérvénynek több mint 10 tag által eszközölt (29. §) átnyújtásában részt vesznek, vagy kik az átnyújtás alkalmával szét nem oszlottak.

33. §. A jelen törvény szabályai alá nem tartoznak a nyilvános vigalmak, nászmenetek, szokott népünnepek s menetek, temetési gyászmenetek, processiók, búcsújárások, s oly gyülekezések, melyek egy törvényesen bevett vallás szertartásai szerint a vallás külső gyakorlása végett, az egyházi törvények s az eddigi szokás korlátain belől tartatnak.

Általános intézkedések

34. §. A törvényhatóság elnöke az egyesületi és gyűlési jegyzőkönyveket és ügykezelést bármikor megtekintheti.

FÜGGELÉK

Kovács Kálmán (1913–1991)

Kovács Kálmán 1913-ban a Borsod megyei Kisgyőrben született, apja tanító volt. A kisújszállási gimnázium elvégzése után, 1932-ben beiratkozott a Debreceni Tudományegyetemre; bölcsészhallgató volt, amikor azonban pár év múlva a kultuszminister úgy rendelkezett, hogy a tanárok csak igazgatójuk engedélyével vehetnek részt politikai mozgalmakban, írhatnak újságcikkeket stb., az ősi Református Kollégiumban lakó, már akkor is erősen politikai érdeklődésű egyetemista nem óhajtott olyan pályán maradni, ahol a kormány politikai felügyelete érvényesülhet felette, s 1935-ben jogász lett.

Debrecen a politikai irányzatok, pártok, társaságok egész sorát kínálta a tájékozódni kívánók számára. Kovács Kálmán az Ady Társaságban s a polgári radikális Reform Társaságban ismerkedett meg a haladó értelmiségiekkel, továbbá a Debrecenbe sűrűn lejáró népi írókkal és Bajcsy-Zsilinszky Endrével, majd kapcsolatot talált a szociáldemokraták, továbbá a szegényparasztság szervezeteivel is. Az egyetemi hallgatók között Kállai Gyula és Zöld Sándor vezetésével 1935–36-tól egyre erősödött a baloldali csoport, ehhez tartozott Kovács Kálmán is. Zömmel ők hozták létre 1937 tavaszán Debrecenben a Márciusi Frontot, amely 1938-ban *Tovább* címmel folyóiratot adott ki, de ez néhány szám után, az időközben bevezetett előzetes cenzúra, az elkobzások, a belpolitikai helyzet megváltozása miatt, megszűnt; szerkesztői ellen eljárást indítottak. 1938 végére a Márciusi Front mozgalom lényegében szétesett, de bárhová kerültek is tagjai, folytatták németellenes, antifasiszta küzdelmüket. Kovács Kálmán, aki előbb ügyvédi irodában (1938–1939 joggyakornok), majd a katonai szolgálat letöltését követően (1939. január–1941. november) Szolnokon, egy biztosítókintézetnél (1944 szeptemberéig magántisztviselő) kapott állást, 1943–44-ben Fehér Lajos, Iliás Ferenc mellett részt vett a Békepárt szervező és agitációs munkájában. 1944 szeptemberében, sok

más kortársához hasonlóan, SAS behívót kapott a Péterfia utcai laktanyába. Innen pár nap múlva, a frontra indítás előtt, megszökött, és Debrecen felszabadításáig előbb egy könyvkötőnél, majd Sántha Kálmán professzor idegklinikáján élt illegálisan, s amint lehetett, Kisújszállásra ment, ahol a harcok idején a családja meghúzódott.

Ott, 1944. október végén az MKP városi titkára, s egyben az új népi szerv, „a városi tanács” (a későbbi Nemzeti Bizottság) elnöke lett, szervezte a háborútól sokat szenvedett város talpra állítását, az élet megindítását. December 19-én képviselővé választották a debreceni Nemzetgyűlésbe, 23-án pedig kinevezték igazságügyi államtitkárrá. Az Igazságügyi Minisztériumban igen feszített ütemű munka kezdődött: a földosztásról, a háborús bűnösök felelősségre vonásáról szóló kormányrendelet és sok más sürgős jogszabály előkészítése, az igazságügyi szervek munkájának megindítása stb. Fő munkaterülete, egyebek között, a népbíróságok működésének megszervezése volt, s maradt azután is, amikor 1945. április közepén a kormány Budapestre költözött. Pesten felkereste celláikban a tárgyalásukra váró háborús főbűnösöket: Imrédyt, Bárdossyt, a sírógöresökkel küszködő Beregfy vezérezredest, Szálasit, Rajniszt és társaikat.

Amikor 1945 végén Szolnokon az élelmszerrel való ellátatlanság miatt megbukott a kisgazdapárti főispán, Baráth Endre, helyébe Kovács Kálmánt nevezték ki szűkebb pátriája, Szolnok vármegye főispánjává és közellátási kormánybiztosává (1945. december 5.–1946. november 5.). Ez utóbbi minőségében az ország nagy iparvidékeinek élelmezéséről kellett elsősorban gondoskodnia, ami nem volt könnyű feladat. Akkor épült ideiglenesen a háború folyamán elpusztított Tisza-híd is, az építők között indított munkaversenyt az inflációs pénz helyett élelemmel premizálták, igen sikeresen.

Egy év múlva, amikor a közlekedés volt az újjáépítés kulcskérdése, ismét a fővárosban találjuk a Közlekedésügyi Minisztérium elnöki főosztályának vezetőjeként (1946. november 6.–1954. április 5.), igen széles hatáskörrel. 1954-ig dolgozott itt. Munkája mellett az ELTE Bölcsészettudományi Karának esti tagozatán tanári diplomát is szerzett. A politikai és ideológiai munkában mint pártiskolai előadó, népgyűlések szónoka, megyei, illetve minisztériumi pártbizottság tagja stb. vett részt. Párttagságát 1936-tól ismerték el.

1954 elején elkezdődött a rehabilitáció, a személyi kultusz törvény-sértéseinek felülvizsgálata és felszámolása. Ekkor Kovács Kálmán vissza-került régi beosztásába, mint az igazságügy-miniszter első helyettese (1954. április 6.–1957. november 6.) Erdei Ferenc, Molnár Erik, majd Nezvál Ferenc miniszterek mellett dolgozott.

Közben, már 1951-től, újra meg újra kérte, hogy az egyetemen oktathasson, régi barátja, Molnár Erik útmutatásai alapján a magyar történet és jogtörténet kérdéseivel foglalkozott. Rövid, átmeneti kitérő után, amikor másfél évig a Művelődésügyi Minisztériumban volt főosztályvezető (1957. november 7.–1959. július 15.), 1959 júliusában végre teljesült vágya: egyetemi tanár lett, s az ELTE jogi karán a jogtörténeti tanszék vezetője. A tanszéken, amely egyben az MTA által támogatott kutatóhely is lett, akadémiai státusokat szervezett, és fiatal jogtörténészek egész sorának (Máthé Gábor, Révész Tamás, Mezey Barna stb.) fejlődését tette lehetővé. A tanszékre kerülve részt vett a kormány által 1962-ben elfogadott országos távlati tudományos kutatási terv kidolgozásában, s e tevékenységéért az MTA főtítkárától írásbeli köszönetet kapott. 1969 októberében megvédte kandidátusi disszertációját, és elnyerte az MTA CSc fokozatát. 1986-ban vonult nyugdíjba, de elhunytáig aktív részese volt a tanszék munkájának.

Tudományos tevékenysége széles területet ölel fel. Foglalkozott a büntetőjog oktatásával a nagyszombati egyetemen, a magyar büntetőjog és a büntetőeljárás történetével (1848–1944), a Deák-féle eljárásjogi tervezet létrejöttével, a Csemegi-kódexszel, az I. büntető novellával, a népbíróságok szervezetével és működésével. Érdeklődése egy időben a polgári jog története felé fordult. Vizsgálta a magyar burzsoá magánjogban tovább élő feudális vonásokat, továbbá a magánjog kodifikációja körül a kiegyezést követően meginduló vitákat, újabban pedig a „válság-jogot”, a Bethlen-kormány kísérleteit a nagy gazdasági válság jogi eszközökkel történő fékezésére. Az államjogot érintően tanulmányt írt az 1848. évi első magyar polgári kormány megalakulásáról, a Károlyi-féle polgári demokratikus államról, a Tanácsköztársaság államának külföldi visszhangjáról, a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésről, a jogalkotás és jogalkalmazás kérdéseiről 1945/49 között. A nyolcvanas évekbeli munkáiban a Rákóczi-szabadságharc államának és államigazgatásának jellegzetességeit, majd Bethlen Gábor erdélyi országgyűléseinek törvényalko-

tását elemezte. Tanulmánya jelent meg a Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem jogi karának történetéről (1914–1921). Kutatásainak eredményeit magyar, csehszlovák, francia, lengyel stb. szakfolyóiratokban, illetve tanulmánykötetekben publikálta. Fő kutatási területe az igazságügyi igazgatás fejlődése az alkotmányig.

Tanszékre kerülése után az egyetemi munkában legsürgősebb feladatának a magyar jogtörténeti tananyag korszerűsítése érdekében az új, egységes egyetemi jegyzet szerkesztését s társszerzőkkel való megírását tekintette (1960). Az új tananyag 1962/63-ban folyamatosan jelent meg négy kötetben. Időközben kidolgozta Csizmadia Andor professzor bevonásával a tananyag programját és tananyagát. Megalkotta – a maga nevében elsőként – a magyar jogtörténet kétkötetes segédkönyvét.

Egyik szerzője – Csizmadia Andor és Asztalos László professzorokkal együtt – az 1972-ben kiadott, Eckhart 1946-os munkáját követően, első jogtörténeti tankönyvnek (szerk. Csizmadia Andor). A szintén tanszéken munkálkodó Eckhart tankönyvéhez képest, mely csupán a feudális és rendi korszakot dolgozta fel 1848-ig, az új tankönyv 1945-ig tárgyalta a magyar állam- és jogfejlődést. Szerzője volt a tantárgy 1978-ban megjelent új tankönyvének is, amelyet 1983-ban lefordítottak orosz nyelvre Moszkvában, ki is adták. A kar támogatásával 1971-ben megindította a *Jogtörténeti Értekezések* című kiadványsorozatot, amelynek nyugálománnyba vonulásáig 16 kötete látott napvilágot. Válogatott tanulmányainak kötete *A magyar állam és jogfejlődése* címmel 1981-ben, *Zur Geschichte des ungarischen Strafrechts und Strafprozessrechts 1000–1918* című kismonográfiája pedig 1982-ben jelent meg.

Több idegen, valamint magyar nyelvű tanulmánykötetet szerkesztett, ezekben általában saját munkái is szerepelnek: *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa* (társszerkesztővel). Akadémiai Kiadó, 1970; *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht*, 1974; *Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa*. I–II. köt., 1978–1979; *Bethlen Gábor állama és kora*, 1980; *A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája 1827–1944* (társszerkesztőkkel). Statisztikai Kiadó Vállalat, 1983.

Számos társadalmi szervezetben, egyesületben tevékenykedett (Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Bizottságának évtizedeken át alelnöke volt, miként a Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténeti Munka-

közösségének is. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak is). A *Magyar országgyűlési emlékek* szerkesztőbizottságának tagja volt. A Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége munkájában az Országos Bizottság tagjaként vett részt. Széles körű nemzetközi tudományos kapcsolatokat épített ki és tartott fenn külföldi jogtörténészekkel, évtizedeken át sok nemzetközi kongresszuson, konferencián vett részt, s tartott előadásokat. Vendégprofesszor-ként tartott előadásokat a kölni, a würzburgi és a modenai egyetemen, valamint a bécsi egyetem jogi karán.

Tagja volt az alábbi külföldi tudományos szervezeteknek: société d'Histoire du Droit (1967-től), Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États (1972 óta), Association d'Histoire Comparative des Institutions et du Droit de la République Socialiste de Roumanie (1975-től); akadémiai levelező tagja a Bruxelles székhellyel működő Académie Européenne d'Histoire-nak (1981 óta).

Több alkalommal ismerték el politikai és tudományos tevékenységét állami kitüntetéssel. Jelentősebb állami kitüntetései: Köztársasági Elnöki Elismerés (1946), Magyar Szabadság Érdemrend (1947), Szocialista Hazáért Érdemrend (1967), Munka Érdemrend arany fokozata (1970, majd másodízben 1973), Szocialista Magyarorszáért Érdemrend (1978) stb., 1983-ban megkapta a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét.

Forrás: *International who's who in Education Cambridge, England*, 1981, 239, *Men of achievement. Cambridge, England*, 1980, 336, Magyar Állam- és Jogi Történelmi Tanszék irattára.

Kovács Kálmán publikációinak jegyzéke

Monográfia, tanulmánykötet

- A magyar büntetőjog és büntetőeljárás jog története 1848–1944-ig.* Budapest, 1971, 93.
A magyar állam és jog fejlődése. Budapest, 1981, 274.
Zur Geschichte des ungarischen Strafrechts und Strafprozessrechts 1000–1918. Budapest, 1982, 104.

Tankönyv, jegyzet

- Magyar állam- és jogtörténet.* II. köt. 1711–1945. (szerk.). Egységes jegyzet. Budapest, 1960, Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat.
Szemelvények a magyar állam- és jogtörténet forrásaiból. I. kötet. Segédkönyv a magyar állam- és jogtörténet tanulmányozásához. Budapest, 1962, Tankönyvkiadó.
Magyar állam- és jogtörténet. I. félév. 1. kötet. *A magyar korai feudális állam és a jog* (szerk.). Egységes jegyzet, Budapest, 1962, Tankönyvkiadó.
A feudális állam a 13. sz. derekától 1526-ig. *Magyar állam- és jogtörténet.* I. félév. 2. kötet. IV. fejezet. Egységes jegyzet, Budapest, 1962, Tankönyvkiadó.
Magyar állam- és jogtörténet. I. félév. 3. kötet. *A feudális állam és a jog 1526–1848-ig* (szerk.). Budapest, 1962, Tankönyvkiadó.
Magyar állam- és jogtörténet. II. félév. 4. kötet. *A magyar állam és jog fejlődése 1848–1945-ig* (szerk.). Budapest, 1963, Tankönyvkiadó.
Szemelvények a magyar állam- és jogtörténet forrásaiból. II. kötet. Budapest, 1963, Tankönyvkiadó.
A büntetőjog és a perjog a korai feudalizmus idején – A feudális állam a 13. század közepétől Mohácsig – A büntetőjog: a polgári és büntető peres eljárás a 13. század derekától 1848-ig. *Magyar állam- és jogtörténet.* I. (szerk. Csizmadia Andor). Egységes jegyzet. Budapest, 1964, Tankönyvkiadó.
Magyar állam- és jogtörténet (társszerzőkkel). Egyetemi tankönyv. Budapest, 1972, Tankönyvkiadó.
Magyar állam- és jogtörténet (társszerzőkkel). Új tankönyv. Budapest, 1978, Tankönyvkiadó.

Szerkesztések

- Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa, 1848–1945.* Társzszerzőkkel. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó.
- Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa.* I. Budapest, 1978, 302.
- Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa.* II. Budapest, 1979, 419.
- Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa.* III. Budapest, 1979, 354.
- Bethlen Gábor állama és kora (szerk.). Budapest, 1980.
- A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája, 1827–1944. Budapest, 1983, 647.

Jogtörténeti értekezések

1. Révész Tamás: A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után. Budapest, 1971, 59.
2. Buzás József: Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején. Budapest, 1971, 63.
3. Máthé Gábor – Révész Tamás: Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970). Budapest, 1972, 70.
4. Rác Lajos: A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon. Budapest, 1972, 122.
5. Buzás József: Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában. Budapest, 1973, 59.
6. *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht.* Studienband. Budapest, 1974, 178.
7. Nagyné Szegvári Katalin: A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés). Budapest, 1975, 128.
8. Degré Alajos: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig. Budapest, 1977, 153.
9. Révész T. Mihály: A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után. Budapest, 1977, 119.
10. A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben. Tanulmánykötet. Budapest, 1979, 184.
11. Mezey Barna: A Rákóczi szabadságharc országgyűlései. Budapest, 1981, 86.

12. A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből, XVIII–XIX. század. Tanulmánykötet. Budapest, 1982, 143.
13. Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon. Tanulmánykötet, Budapest, 1983, 216.
14. A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Tanulmánykötet. Budapest, 1984, 300.
15. A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon, 19–20. század. Tanulmánykötet. Budapest, 1986, 281 o.
16. *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen.* Studienband. Budapest, 1987, 337.

Tanulmányok

- A szovjet szocialista jog hatása igazságszolgáltatásunk fejlődésére. *Jogtudományi Közöny*, 10. sz., 1955.
- A jogászság szerepe a népi demokráciákban. *Magyar Jog*, 2. sz. 1955.
- Az ügyvédség és a szocialista igazságszolgáltatás. *Jogtudományi Közöny*, 11. sz. 1955.
- A jogászok feladatai a szocializmus építésében. A *Magyar Jogász Szövetség gyűlése* című kötetben. Budapest, 1956, Állami Nyomda.
- Az ügyvédi munkaközösségekről. *Magyar Jog*, 3. sz. 1956.
- Az ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége (1944–45). *Állam és igazgatás*, 1. sz. 1965.
- L'institution des tribunaux de peuple et leur importance au point de vue de la consolidaton du régime démocratique populaire en Hongrie.* Acta Facult. Jurid. Univ. Comenianae, Bratislava, 1966.
- Zusammenfassung der Diskussion über das Thema „Die bürgerlichen Freiheitsrechte im Zeitalter des Dualismus“.* *Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus.* (Red. Andor Csizmadia) Studia Jurid. Auct. Univ. Pécs Publicata, Budapest, 1966, Tankönyvkiadó.
- A magyarországi népbíróóságok történetének egyes kérdései. *Jogtörténeti Tanulmányok*, I (szerk. Csizmadia Andor). Budapest, 1966.
- A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán 1667–1777. *Jogtudományi Közöny*, 1967, 5. sz.
- A jogtudomány és a jogászképzés fejlődése a középkortól az 1848-as polgári forradalomig. *Századok*, 101. évf., 1967, 3–4. sz.
- Grundlegung des volksdemokratischen Staates in Ungarn in 1944–45. *Annales Univ. Sci. Budapest Sectio Juridica*, VIII. Budapest, 1967.

- Der Unterricht des Strafrechts and der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität in Trnava 1667–1777.* Acta Facult. Jurid. Univ. Comenianae, Bratislava, 1968.
- Közjogi és politikai harcok a Csemegi-kódex parlamenti vitájában 1877–78. *Jogtörténeti Tanulmányok*, II (szerk. Csizmadia Andor). Budapest, 1968, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Államjogi változások a „Magyar Népköztársaság” idején 1918/19-ben. *Jogtudományi Közlöny*, 1969, 2. sz.
- Die strafverfolgung der Kriegsverbrecher und der Verbrecher gegen das Volk in Ungarn. Freiburg Dies Univ. Band 19.
- A magyar jogtörténeti kutatások útja és jelenlegi feladatai. *Gazdaság- és Jogtudomány*, az MTA IX. Oszt. Közleményei, III, 1–2. sz., 1969.
- Grundeigentumsformen mit feudalen Charakterzügen in Ungarn. Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848–1945 (Red. Andor Csizmadia und Kálmán Kovács). Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó.
- Feudális vonások a magyar földtulajdonjogban a polgári korszak idején. *Jogtudományi Közlöny*, 1970. 1. sz.
- „Loca credibilia” en Hongrie ancienne. *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, Nr. 1, Paris, 1970.
- Intervention présentée a l'Assemblée générale statutaire a Moscou. *Bulletin de l'Association Internationale d'Histoire du Droit et des Institutions*. Nr. 5. Leyde, Pays-Bas, 1970.
- L'établissement du gouvernement de type bourgeois en Hongrie. *Studia Jurid. Auct. Univ. Pécs Publicata*, 1972.
- Das Schwurgericht, sowie die Parlamentsgerichtsbarkeit in den Diskussionen der Vorbereitung der Gesetzentwürfe über das Strafverfahren vom Jahre 1843–1844. *Annales Univ. Sci. Budapestinensis, Sectio Jurid.*, Tom XV. 1973. 83–103.
- Államjogi küzdelmek a független, felelős minisztérium létrehozásáért 1848/49. *Jogtörténeti Tanulmányok*, III (szerk.: Csizmadia Andor). Budapest, 1974, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- A burzsoá típusú kormány létrehozásáért vívott küzdelem Magyarországon (1847–1848). *Jogtörténeti Tanulmányok*, III. Budapest, 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 177–191.
- Anfänge der Bestrebungen zur Schaffung eines zivilrechtlichen Kodexes in Ungarn in den Jahren 1866–1877. In *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht, Rechtsgeschichtliche Abhandlungen*, Heft. 6. Herausgegeben von Kálmán Kovács. Budapest, 1974. 45–77.
- Az esküdtszék és az „articularis” bíróság ügye az 1843–44. évi büntetőeljárás törvényjavaslatok előkészítésének vitáiban. *Jogtudományi Közlöny*, 1974.
- A magyar jogtörténeti kutatások néhány új jellemző vonása és további feladatai. In *Az állam- és jogtudományok fejlődése* (szerk. Molnár József). Budapest, 1975.
- A jogalkotás és jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon a felszabadulástól az alkotmányig. *Jogtudományi Közlöny*, 1976, 5. sz.
- Einzelne Fragen der Gesetzgebung und der Rechtsanwendung in Ungarn bis zur Versassung (1945–1949) In *Vznik a vyvoj socialistického prava*, 1. Cast. Univ. Karlova, Praha, 1976.
- Das Schwurgericht und die angelegenheit der parlamentarischen Gerichtsbarkeit in den Diskussionen der Vorbereitung der Gesetzentwürfe über das Strafverfahren von Jahr 1843–44. In *Prace Pravnice*, Krakow, 1976.
- A magyar magánjogi törvénykönyv megalkotására irányuló kezdeményezések a kiegyezés után. *Jogtudományi Közlöny*, 1977.
- Haupttendenzen der Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in der letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa. In *Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung*. Red. Kálmán Kovács. Budapest, 1978.
- A magyarországi Tanácsköztársaság viszhangja kilenc európai tőkésország sajtójában. *Levéltári Szemle*, 1979, 1–2. sz.
- A Csemegi Kódex I. novellájának keletkezése. In *A magyar büntető törvényhozás 100 éve*. Szerk. Nagy László. Budapest, 1979.
- A Tanácsköztársaság emlékezete. In *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben*. Jogtörténeti Értekezések 10. Szerk. Kovács Kálmán. Budapest, 1979.
- A Rákóczi-szabadságharc államának néhány jellemző vonása. In *Jogtörténeti Tanulmányok IV*. Szerk. Csizmadia Andor. Budapest, 1980.
- Einige charakteristische Züge der I. Novelle zum ungarischen Strafgesetzbuch des Dualismus. In *Wissenschaftliche Mitteilungen*. Augsburg, 1980.
- A jogalkotás kezdetei a felszabadult Magyarországon (1944–1946). *Jogtörténeti Szemle*, 1987, 2. sz.

Kisebb szemlecikkek, recenziók

- A népbírászkodásról szóló jogszabályok (Az 1945. VII. tv.). Budapest, 1946. Athenaeum.
- A csehszlovák és a magyar jogtörténészek IV. tudományos találkozója. *Századok*, 98. évf., 3. sz., 1964.
- A megyei tanácsok végrehajtó bizottságának közlekedési osztálya. *Állam és igazgatás*, II, 1950.

Dr. Andor Csizmadia: La constitution et la pratique des relations juridiques entre l'état hongrois et les églises a l'époque de Horthy. Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó. *Revue historique de droit français et étranger*, Paris, 1967. No. 2.

A kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai (Horváth Pál) Francia nyelvű recenzió. *Revue historique de droit français et étranger*, Paris, 1969, Budapest, 1968, Közgazdasági és Jogi Kiadó.

KÖTETÜNK SZERZŐI

KÁLLAY ISTVÁN

egyetemi adjunktus, mestertanár
Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar

KUN TIBOR

főiskolai tanár, ügyvéd

MÁTHÉ GÁBOR

tanszékvezető egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

MEZEY BARNA

tanszékvezető egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

RÁCZ LAJOS

tanszékvezető egyetemi docens
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

RÉVÉSZ T. MIHÁLY

tanszékvezető egyetemi docens
Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYAI

Jogtörténeti értekezések

1. **Révész Tamás:** *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után.* Budapest, 1971.
2. **Buzás József:** *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején.* Budapest, 1971.
3. **Máthé Gábor – Révész Tamás:** *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970).* Budapest, 1972.
4. **Rácz Lajos:** *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon.* Budapest, 1972.
5. **Buzás József:** *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában.* Budapest, 1973.
6. **Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht.** Studienband. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán.** Budapest, 1974.
7. **Nagyné Szegvári Katalin:** *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés).* Budapest, 1975.
8. **Degré Alajos:** *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig.* Budapest, 1977.
9. **Révész T. Mihály:** *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után.* Budapest, 1977.
10. *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben.* Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán.** Budapest, 1979.
11. **Mezey Barna:** *A Rákóczi szabadságharc országgyűlései.* Budapest, 1981.
12. *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből, XVIII–XIX. század.* Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán.** Budapest, 1982.
13. *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon.* Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán.** Budapest, 1983.
14. *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében.* Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán.** Budapest, 1984.
15. *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon 19–20. század.* Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán.** Budapest, 1986.

16. *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen.* Studienband. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán – Révész T. Mihály.** Budapest, 1987.
17. **Mezey Barna:** *A magyar polgári büntetőügy kezdetei.* Budapest, 1995.
18. **Pomogyi László:** *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest, 1995.
19. *Hatalommegosztás és jogállamiság.* Tanulmánykötet. Szerk. **Mezey Barna.** Budapest, 1998.
20. *A magyar büntetőügy kutatásának alapjai.* Tanulmánykötet. Szerk. **Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna.** Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000).
21. *Strafrechtsgeschichte im 18. und 19. Jahrhundert.* Studienband. Szerk. **Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna.** Budapest, 1997.
22. *Tanulmányok a magyar büntetőügy történetéből.* Tanulmánykötet. Szerk. **Bódiné Beliznai Kinga.** Budapest, 1998.
23. **Gönczi Katalin:** *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt.* Budapest, 2000.
24. **Pomogyi László:** *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon.* Budapest, 2001.
25. **Föglein Gizella:** *Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 1944–1949.* Budapest, 2001.
26. *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899).* Szerk. **Mezey Barna.** Budapest, 2001.
27. *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes.* Studienband. Red. **Barna Mezey.** Budapest, 2003.
28. *Eckhart Ferenc emlékkönyv.* Szerk. **Mezey Barna.** Budapest, 2004.
29. **Hajnal Hugó:** *Csemegi Károly.* Budapest, 2003.
30. **Képes György:** *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya.* Budapest, 2003.

Rechtsgeschichtliche Vorträge

1. **Kurt Seelmann:** *Hegels Versuche einer Legitimation der Strafe in seiner Rechtsphilosophie von 1820.* Budapest, 1994.
2. **Wolfgang Sellert:** *Der Beweis und die Strafzumessung im Inquisitionsprozess.* Budapest, 1994.
3. **Wilhelm Brauner:** *Grundrechtsentwicklung in Österreich.* Budapest, 1994.
4. **Barna Mezey:** *Kerker und Arrest. Anfänge der Freiheitsstrafe in Ungarn.* Budapest, 1995.

5. **Reiner Schulze:** Die Europäische Rechts- und Verfassungsgeschichte – zu den gemeinsamen Grundlagen europäischer Rechtskultur. Budapest, 1995.
6. **Kurt Seelmann:** Feuerbachs Lehre vom „psychologischen Zwang“ und ihre Entwicklung aus Vertragsmetaphern des 18. Jahrhunderts. Budapest, 1996.
7. **Kinga Beliznai:** Gefängniswesen in Ungarn und Siebenbürgen im 16–18. Jahrhundert. Angaben und Quellen zur Geschichte des ungarischen Gefängniswesens. Budapest, 1997.
8. **Michael Köhler:** Entwicklungslinien der deutschen Strafrechtsgeschichte. Budapest, 1998.
9. **Attila Horváth:** Die privatrechtliche und strafrechtliche Verantwortung in dem mittelalterlichen Ungarn. Budapest, 1998.
10. **Allan F. Tatham:** Parliamentary Reform 1832–1911 in England. Budapest, 1999.
11. **Arnd Koch:** Schwurgerichte oder Schöffengerichte? C. J. A. Mittermaier und die Laienbeteiligung im Strafverfahren. Budapest, 2002.
12. **Strafrechtliche Sanktionen und Strafvollzug in der deutschen Rechtsgeschichte.** Die Entwicklung des Strafsystems und der Straftheorie in Europa Deutsch-ungarisches strafrechtsgeschichtliches Seminar I.
13. **Strafrechtliche Sanktionen und Strafvollzug in der ungarischen Rechtsgeschichte.** Die Entwicklung des Strafsystems und der Straftheorie in Europa Deutsch-ungarisches strafrechtsgeschichtliches Seminar II.
14. **Markus Hirte:** Poenae et poenitentiae – Sanktionen im Recht der Kirche des Mittelalters. Budapest, 2003.
15. **Werner Ogris:** W. A. Mozarts Hausstandsgründung. Budapest, 2003.
16. **Hoo Nam Seelmann:** *Recht und Kultur.* Budapest, 2003.
17. **Arnd Koch:** *Die Abschaffung der Todesstrafe in der DDR.* Budapest, 2003.
18. **Kurt Seelmann:** Gaetano Filangieri. Budapest, 2003.
19. **Elisabeth Koch:** *Die historische Entwicklung der Kodifikation des Privatrechts.* Budapest, 2003.
20. **András Karácsony:** *Relationship between state-, political- and legal sciences in education of law.* Budapest, 2004.
21. **Barna Mezey:** *The history of the harmonisation of law and the legal education in Hungary.* Budapest, 2004.
22. **Gizella Föglein:** Conceptions and Ideas about National Minorities in Hungary 1945–1993. Budapest, 2004.
23. **József Ruzsoly:** István Csekey und die ungarische Verfassung. Budapest, 2004.
24. **Attila Horváth:** Rechtswissenschaft in den sowjetischen Staaten. Budapest, 2004.
25. **Mária Homoki-Nagy:** Die Kodifikation des ungarischen Zivilrechts im 19. Jahrhundert. Budapest, 2004.

26. **András Karácsony:** On legal culture. Budapest, 2004.
27. **Gernot Kocher – Barna Mezey:** Juristenausbildung in der österreichischen und ungarischen Geschichte. Budapest, 2004.
28. **Markus Steppan:** Die Grazer Juristenausbildung von 1945 bis zur Gegenwart. Budapest, 2004.
29. **Harald Maihold:** Ein Schauspiel für den Pöbel. Zur Leichnamsstrafe und ihrer Überwindung in der Aufklärungsphilosophie. Budapest, 2005.
30. **Barna Mezey:** Vier Vorträge über den Staat in der Zeit des Rákóczi Freiheitskampfes. Budapest, 2005.

Jogtörténeti bibliográfiák

1. **Pál Lajos:** *Állam- és jogtörténeti tárgyú tanulmányok a magyar jogi folyóiratokban, 1945–1979.* Budapest, 1981, 26.
2. **Király Miklós:** *A Rákóczi szabadságharcra vonatkozó közlemények három történettudományi folyóiratban.* Budapest, 1982, 10.
3. **Illés Krisztina – Pomogyi László:** A „Századok” című folyóiratban megjelent publikációk *Állam- és jogtörténeti bibliográfiája (1867–1981).* Budapest, 1982, 56.
4. **Pandula Attila:** *Múzeumi évkönyvek állam- és jogtörténeti bibliográfiája (1945–1981).* Budapest, 1982, 35.
5. **Pomogyi László:** A magyarországi cigányság történetének válogatott bibliográfiája. Budapest, 1983, 16 o.
6. **Antall György András:** *A Levéltári Híradó, Levéltári Szemle és a Levéltári Közlemények állam és jogtörténeti tárgyú cikkei és tanulmányai.* Budapest, 1983, 18.
7. **Horváth Béla:** *A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó források a Századok című folyóiratban.* Budapest, 1983, 19.
8. **Ökrös Edit:** *A tudományegyetemek jogtörténeti kutatóinak és oktatóinak publikációs tevékenysége az egyetemi és kari kiadványok tükrében (1945–1983).* Budapest, 1983, 40.
9. **Földi András–Szájér József:** *A magyar római jogi szakirodalom bibliográfiája 1945–1984.* Szerk. Hamza Gábor. Budapest, 1984, 86.
10. **Szabó Mária:** *A Magyar Történelmi Tár, a Történelmi Tár, valamint a Történelmi Szemle (1912–1930) jogtörténeti bibliográfiája.* Budapest, 1984, 61.
11. **Horváth Attila:** *A Magyar Jogászegyleti Értekezések bibliográfiája (1881–1943).* Budapest, 1984, 44.

12. **Földi András – Szájer József – Fekete Orsolya:** *A magyar római jogi szakirodalom bibliográfiája 1945–1985.* Budapest, 1986, 101.
13. **Stauber Péter:** *Bónis György jogtörténeti munkássága.* Budapest, 2001, 20.
14. **Tala Péterné – Davidovics Krisztina:** *Degré Alajos jogtörténeti munkássága.* Budapest, 2001, 15.
15. **Mezey Barna – Tala Péterné – Tálás József:** *Eckhart Ferenc jogtörténeti munkássága.* Budapest, 2001, 27.

Egyéb kiadványok

- Kovács Kálmán:** *A magyar büntetőjog és büntetőeljárás jog története 1848–1944-ig.* Budapest, 1971, 93.
- Bethlen Gábor állama és kora (tanulmányok).* Szerk. **Kovács Kálmán.** Budapest, 1980, 179.
- Kovács Kálmán:** *A magyar állam és jog fejlődése.* Budapest, 1981, 274.
- A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája, 1827–1944.* Szerk. **Kovács Kálmán – Máthé Gábor – Hernádi L. Mihály.** Budapest, 1983, 647.
- Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa.* I. Hrsg. **Kálmán Kovács.** Budapest, 1978, 302.
- Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa.* II. Hrsg. **Kálmán Kovács.** Budapest, 1979, 419.
- Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa.* Hrsg. **Kálmán Kovács.** III. Budapest, 1979, 354.
- Kovács Kálmán:** *Zur Geschichte des ungarischen Strafrechts und Strafprozessrechts 1000–1918.* Budapest, 1982, 104.
- Barna Mezey:** *Die Herausbildung des modernen Gefängniswesens in Ungarn. Studien für ungarische Rechtsgeschichte – Publikationen des Lehrstuhls für ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität.* Budapest, 1991, 11.
- Barna Mezey:** *Government of the Transylvanian State in the 17th Century (Princely Power during the reign of Gábor Bethlen) Essays of Legal History – Publications of the Departement for Hungarian State and Legal History Eötvös Loránd University Budapest.* Budapest, 1991, 20 o.
- Kinga Beliznay:** *Development of the Hungarian Criminal Law in the 19th Century, Essays of Legal History – Publications of the Departement for*

- Hungarian State and Legal History Eötvös Loránd University.* Budapest, 1994, 8.
- Die Elemente der ungarischen Verfassungsentwicklung (Studien zum Millennium).* Herausgeber: **Gábor Máthé – Barna Mezey.** Budapest–Jena, 2000, 82.
- Von den Ständeversammlungen bis zum parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentarismusgeschichte.* Herausgeber: **Gábor Máthé – Barna Mezey.** Budapest–Graz, 2001, 155.
- Von dem Vormärz bis zum 20. Jahrhundert. Tradition und Erneuerung in der ungarischen Rechtsentwicklung. Studien zu den Reformen in den 19–20. Jahrhunderten.* Herausgeber: **Gábor Máthé – Barna Mezey.** Würzburg–Budapest, 2002, 114.
- Von den Ständeversammlungen bis zu den modernen Parlamenten. Studien über die Geschichte des ungarischen Parlaments.* Herausgeber: **Gábor Máthé – Barna Mezey.** Barcelona–Budapest, 2003, 138.
- Magyarország századai Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956.* Szerk. **Tóth Béla.** Budapest, 2003, 535. (A Magyar Országos Levéltárral közös kiadásban)
- Máthé Gábor:** *Die Problematik der Gewaltentrennung.* Budapest, 2004, 290.
- Nationalstaat – Monarchie – Mitteleuropa – zur Erinnerung an den „Advokaten der Nation“, Ferenc Deák.* Herausgeber: **Gábor Máthé – Barna Mezey.** Budapest 2004, 147.

Kovács Kálmán (1913–1991) jogász, politikus, jogtörténész-professzor, 1959-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszékének vezetője, az MTA Magyar Jegtörténeti Kutatócsoport vezetője. A közigazgatás-történet, a jogi oktatás és tudományosság történetének, az 1945 utáni jogfejlődés egyes kérdéseinek kutatója.

ISBN 963 9610 03 8

0 780 620 610 022